شىنجاڭ مەدەنىيىتى

Xinjiang Cirization

3

1987

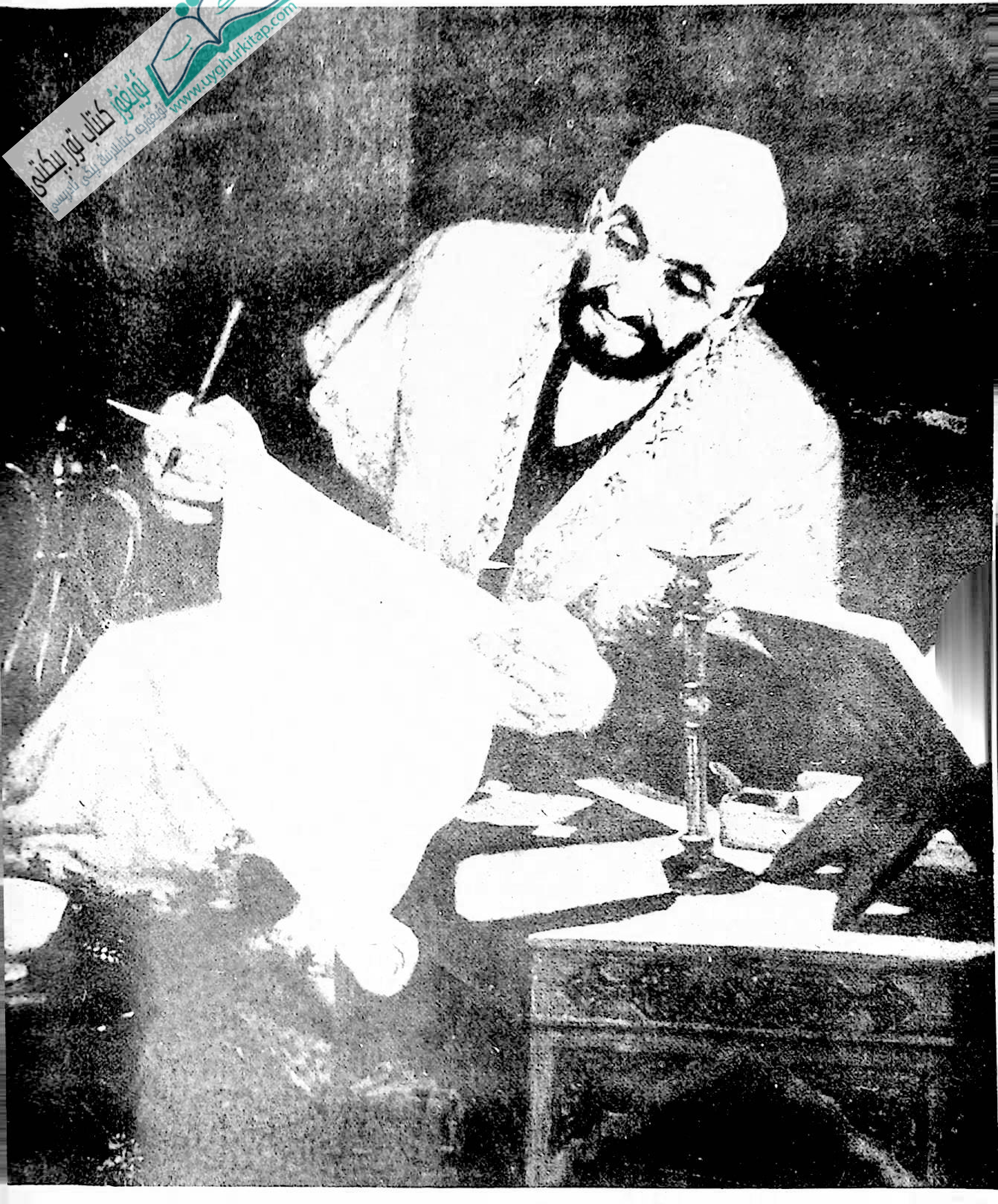

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ ئالىمى، «تۈركىي تىللار دىۋانى»نىڭ مۇئەللىپى — مەھمۇد قەشقەرى (990 — 1080)
غازى ئەھمەت سىزغان

شىنجاڭ مەدەنىيىتى
36 - يىل نەشرى
قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال
1987 - يىل 3 - سان (ئومۇمىي 166 - سان)

بۇ سانىدا

ئەدەبىيات گۈلزارى

ئەسكى چاپان ...... (ھېكايە) ...... مۇھەممەد ئېلى زۇنۇن 2
جۇڭغار قەسىدىسى ...... (شېئىر) ...... ئارسلان 24
قېرىماس، ئۆلمەس ئادەملەر ...... (« ») ...... مۇھىددىن سايىت 43
تەشەككۈرنامە ...... (« ») ...... مۇھەممەدجان سادىق 43

سەھنە ماتېرىياللىرى

پالۋان كەلدى ...... (ناخشا تېكىستى) ...... ماھمۇدجان ئىسلام 59
ئاي بىر جۈپ بوپ كۆرۈندى ...... (« ») ...... نۇرمۇھەممەد جەلىل 59
كەلگىن باھار قالغىچى ...... (« ») ...... ئابدۇللا سۇلايمان 59
ئالما ...... (« ») ...... ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر 59

مىللەتلەر

دۆلىتىمىزدىكى قازاق خەلقى ...... نىغمەت مىڭجانى 60

تارىختىن سۆز

جاھالەت پەرلىرى شىنجاڭدا ...... (تارىخىي ئوبزور) ...... نىزامىدىن ھۈسەيىن 26

دۇنياغا نەزەر

چېخوسلوۋاكىيىدە ئۆتكەن كۈنلەر ...... مۇھەممەد ئىمىن ھەزرەت 45

ئۆرپ - ئادەتلەر

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى بۆشۈك تويى ...... سوفىيوپ 72
تويلىشىشتىكى قىزىقارلىق ھېكايىلەر 79

تۇرمۇش مەسلىھەتچىسى

دانىشمەنلەرنىڭ نەسىھەتلىرىدىن 40

دوستانە بېرىش - كېلىشلەر

پاكىستان خەلقى شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىنى قىزغىن قارشى ئالدى ...... زەينەپ نىياز 75

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

مۇھەببەت بېيىتلىرى ...... توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: تۇرسۇن زېرىدىن، نىيازنۇرى 80

مۇقاۋىدا: مەھمۇد قەشقەرى مازىرى. مۇھەممەد تۇرسۇن فوتوسى.
رەسسام: مۇختار ئابدۇراخمان، ئىسمائىل ئىبراھىم. مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: رىسالەت مۇھەممەد

ئەسكى چاپان

(ھېكايە)

مۇھەممەد ئېلى زۇنۇن

1

تاك ئالدىدا ياتقان ئۆتكۈنچى يامغۇر يۇيۇپ ئۆتكەن يايپېشىل تال يوپۇرماقلىرى ئارىسىدىن ئاققان نۇر ئېقىنلىرى نۇرىمان ئانىنىڭ ئاق، سۈزۈك چېھرىسىدە جىلۋىلىنەتتى. قوش تۇۋرۇكلۇك پېشايۋان ئاستىدىكى كونا گىلەم سېلىنغان ئىخچامغىنە سۇپىدا تەنها ئولتۇرغان ئاقباش ئانىنىڭ قولىدا قايچا، ئېتىكىدە پاختىلىق چەكمەن چاپان. چاپاننىڭ قولتۇقى بىلەن پەۋىزىگە قارىغاندىلا، ئۇنىڭ ئەسلىدە گىلەڭ چەكمەنلىكىنى بىلگىلى بولاتتى. چاپاننىڭ گەجگە تەرىپىدىن بىر سويام ئۇزۇنلۇقتىكى جايغا ئىككىلىك كەڭلىكتە گىلەڭ چەكمەن ياماق، چەينەكلىرىگە جىگەررەڭ سىياقبۇ ياماق سېلىنغان، ھەر ئىككىلا يېڭى تولىمۇ سىپتا ئۇچلانغانىدى. سەگەز ئەستىرىنىڭ دۈمبە تەرىپى سۈزۈلگەن، قولتۇق ۋە ئارقا پەشلىرىگە كۆك، قارا ياماقلار سېلىنغان بۇ چاپاننىڭ ئىچ-تېشىدىن مەكچىلىك داغ، چەل تاپقىلى، سېرىق سۆگەت چىۋىقى بىلەن ئۇرۇپمۇ چاڭ چىقارغىلى بولمايتتى.

نۇرىمان ئانىنىڭ يېرىم ئەسىرلىك ئۆمرى ئەسكى-تۇسكى لاتا-پىتىلەر بىلەن ماز تۇزانلىرى ئىچىدە ئۆتتى. بىر بىرىگە يانداشىپ تۇرغان مەشھۇر «خانلىق مەدرىسە» بى-

لەن «قازان مەدرىسە»نىڭ يۈز - يۈز ئەللىك قەدەم شىمالىدىكى «ئامبارچى» دەپ ئاتالغان ئەگمە بوشلۇق بۇ ئانىنىڭ ھەپتىدە بىر كۈن تىجارەت قىلىدىغان جايى ئىدى. بۇ كونا ماللار بازىرىغا ھەر بازار كۈنى تاڭ سەھەردىلا پەيدا بولاتتى - دە، پاختىلىق - پاختىسىز، ئەستەرلىك - ئەستەرسىز ئەسكى ئىشتان - چاپان، جىلىتكە، ئىشتان - پايپاق قاتارلىقلارنى سېتىۋالاتتى. ئۆيىگە ئېلىپ كېتىپ، ئاۋايلاپ سۆكۈپ، ئېرىنمەي يۇيۇپ - تازىلاپ، تېشىنى بىر ياققا، ئەستەر - ئىچ ئەستەرلىرىنى بىر ياققا ئايرىپ قاتلايتتى. ماز - پاختىلىرىنى ئاتتۇراتتى. بۇ نەرسىلەرنى ئۇنىڭ ماشىنىچى، موزدوز چۆپقەتلىرى ئۇدۇللۇق ئېلىپ كېتەتتى. بۇ ئىش - ئوقەت ئارقىلىق كېلىدىغان ئازغىنا تاپاۋەت، بەش ۋاق نامازبىلەن ئوتتۇز كۈن روزىنى قازا قىلمايدىغان بۇ جاپاكەش ئانا تۇرمۇشىنىڭ ئۇلى ئىدى.

ئېتىكىدە چاپان، ئوڭ قولىدا ئانىسىغا تەلمۈرگەن سۆڭگۈلاچ باچكىسىنىڭ ئاغزىدەك ئېچىلغان قايچا، كۆزى چاپاندا، ئوي - خىيالى چاپان ئىگىسىدە.

ئەنە، چاچلىرى ئۆچتەك ئاقارغان، قاش - كىرپىكلىرى تۆكۈلگەن، ھاسا تاياققا يۆلىنىپ ئارانلا دەسسەپ تۇرۇۋاتقان دۈمچەك بىر موماي، قولتۇقىدا ئاق داكىدا ئورالغان تۈگۈنچەك. يۈرەك بېغىشى قۇرتيېگەن چىشتەك لىڭشىپ قالغانلىقى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ موماي شۇنچە مىڭ - مىڭ ئادەملەر قايىنىمىنى قانداق يېرىپ چىقالىغاندۇ؟ ئۇنىڭ نۇرسىز كۆزلىرى نۇرىمان ئانىغا تىكىلمەكتە، تەلمۈرمەكتە.

- كەلسىلە، ئانا، بۇ ياققا ئۆتسىلە. تىنىقلىرى جايىغا چۈشۈۋالسۇن، بىر دەم ئولتۇرسىلا. ھە، مانا بۇ چاپان ئۈستىدە.

نۇرىمان ئانىنىڭ يۆلىشى بىلەن يېڭىلا سې-

نىۋېلىنغان ئەسكى چاپان ئۈستىدىن جاي ئالغان موماي ھېلىقى بوقچىسىنى گويا ئارزۇلۇق نەۋرىسىنى قۇچاقلىۋالغاندەك كۆكسىگە تېڭىپ ئولتۇراتتى.

- ئانا، نېمە ئۇ؟

موماي گويا ئۆز ھاياتىدىكى بىردىنبىر مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلاش - ئاشكارىلىماسلىق ھەققىدە جىددىي ئويلىنىۋاتقاندەك ئۈن - تىنسىز ئولتۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن زەئىپقىنا ئاۋاز چىقاردى:

- مەرھۇمنىڭ تەۋەررۈكى ئىدى، - ئۇ خۇددى ئارزۇلۇق نەۋرىسىنى يېشىندۈرگەندەك يەشتى، بوقچىنى ئاچتى، - كۆرۈپ باقاملا؟ - مومايىنىڭ تىترەپ تۇرغان قول بىلەن ئاچقىنى مۇشۇ چەكمەن چاپان، سۆزلىگىنى ماۋۇلار ئىدى:

- ئەسلىدە مەنمۇ شەھەرلىك، جانقورغانلىق ئىدىم. دەرۋازىمىز كۈن پېتىشقا، ئىشىك - دېرىزىلىرىمىز كۈن چىقىشقا قاراپ تۇراتتى. ئىككى ئاغامچا بويى تۆۋەندە ياپيېشىل سۆگەتلىك بۇلاق بېشى، قىشىن - ياز قايناپ تۇرىدىغان مارجان بۇلاق. ئاق قۇشقاچ، قارا قۇشقاچ، شاخ سانىغۇچلارنىڭ يېقىملىق ئاۋازلىرى، چەكمەن - چوتا، سەگەز - شاتاۋار سىلىقلىغۇچىلارنىڭ توقماق سادالىرى ئۈزۈلمەيتتى. ئىككى ئوغۇل، بىر قىزغا ئانا بولدۇم. ئوغۇللىرىم دادىسى بىلەن بىللە تاقىچىلىق قىلاتتى، ھارۋا چاقلىرىغا تۆمۈر چەمبەر ياسايتتى. تېنىمىز ساق، نېنىمىز پۈتۈن، خاتىرجەم ئىدۇق. ئوغۇللىرىمىزنى ئۆيلۈك - ئوچاقلىق، قىزىمىزنى ياتلىق قىلىپ بولغاندىن كېيىن، خۇدا نېسىپ قىلسا، مەككە مۇنەۋۋەرىنى تاۋاپ قىلىپ كەلسەك دەپ يۈرەتتۇق. شۇ يېغىلىق، نەس «تۇڭگان يېغىلىقى!» ...

جانقورغان - يەتتە - سەككىز تەرەپتىن

كىرگىلى بولمىغان كۆجۈم مەھەللە. ئۇنىڭ ھەر كوچىسى ئاغزىدا مۇستەھكەم دەرۋازىلىرى بار ئىدى. بىر كۈنى سۈبھى يورۇشتىن بۇرۇنلا كوچا دەرۋازىسىنى مۇشتلىغان، تەپكەن، ئاللىقانداق نىمىلەر بىلەن ئۇرغان سادا، قالايمىقان چۇقان - سۈرەنلەر ئاڭلاندى. ۋارقىراش - جارقىراشلارغا ئوق ئاۋازى قېتىلدى.

— بۇلاڭچىلار كەلدى!

— قاراقچىلار كەلدى!

ھەممە ئېغىزدىن چىقىۋاتقىنى شۇ گەپ. پۈتۈن كوچا تار جىلغىدا قاراقچىغا يولۇققان كارۋان توپىدەك ئەنسىزچىلىك ئىچىدە. بىزمۇ گاڭگىراپ قالدۇق. پۇت - قوللىرىمىزدا جان قالمىدى. ھەممىمىز تەڭ دېيىشتۇق:

— ئەمدى قانداق قىلىمىز؟

— ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار، — دېدى دىسى ئىككى ئاغامچىنى مەھكەم ئۇلاپ، — جان بولسا جاھان، ئۆي، مال - مۈلۈككە قارىماڭلار. ئوغلۇم، تۇت ئاغامچىنى! چۈش، ياردىن چۈش! — ئۇ ئاغامچىنىڭ پېشايۋان تۈۋرۈكىگە باغلانغان ئۇچىنى چىڭ تۇتۇپ، تار تىشماقتا چۈشكەندىنمۇ قاتتىقراق تىرەجەپ تۇراتتى، — بالام، يەرگە دەسسىدىڭمۇ؟ ھەببەللى، قىزىم ئەمدى سەن چۈش، چىڭ تۇت، قورقما!...

چۈشۈپ بولغان ئوغۇل - قىزلىرىمىز بىزگە قاراپ تەقەززالىق بىلەن ئىما قىلماقتىدى:

— ئانا، تېزرەك!

— دادا!...

كوچىمىزدا داد - پەرياد كۆتۈرۈلدى:

«ئوت قويدى!...»

«دەرۋازىغا ئوت قويدى!...»

ئاچچىق ئىس - تۈتۈن جانقورغان ئاسمىنىدىكى تۇمانلارنى قويۇقلاشتۇرماقتا، دىماغلارنى ئېچىشتۇرماقتىدى.

— چۈشۈڭلار! — دەپ بۇيرۇق قىلدى دادىسى، — ماڭا قارىماڭلار، ھە، چىڭ تۇتۇڭلار، قورقماڭلار!

بىر غېرىچ - بىر سويامدىن تۆۋەنلەپ چۈشۈپ كېتىۋاتاتتىم. يار تۈۋىدىكى بالىلىرىم «ئانا، تېزرەك - تېزرەك!» دەپ ئالدىراتساق دادىسى يۇقىرىدا تۇرۇپ ۋارقىرايتتى:

— قورقماڭلار، قولۇڭلارنى چىڭراق يۆتكەڭلار!

— ئانا، قورقما، ئاز قالدى، مۈرەمگە دەسسە! — دەپ ئالدىراتماقتىدى ئاكىسىنىڭ مۈرىسىگە دەسسەپ يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن ئوغلۇم. ئىككى پۇتۇم ئۇنىڭ مۈرىسىگە تېگىش بىلەن تەڭ دەرۋازىمىزنىڭ قاتتىق تېپىلگەن، ئۇرۇلغان، ئاخىرى جالاقلاپ ئېچىلغانلىقى ئايان بولدى. بېسىپ كىرگەن بۇلاڭچىلارنىڭ غەلىتە كالدىرلاشلىرىنى ۋە دادىسىنىڭ قەھرى - غەزەپلىك ئاۋازىنى ئاڭلىدۇق:

— ھە كېلە، كېلىشە ئىمانسىز قاراقچىلار!

قىزىم مېنى قولتۇقۇمدىن يۆلەپ يەرگە ئالغان پەيتتە «ئەيىيا!» دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالدى. شۇنداق قارىساق، بىر چىرىك تىك مۇللاق ئېتىپ چۈشۈۋاتامدۇ!

— قېچىڭلار!... سۆڭگۈچ بىلەن قېچىڭلار!...

بۇ دادىسى رەھمەتلىكنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئاۋازى بولۇپ قالدى. ھەسرەتلىك ئاھ - پەريادىمىزنى، قانلىق كۆز يېشىمىزنى ئىچىمىزگە يۇتەكتىن باشقا ئامالىمىز يوق ئىدى. يېغىۋاتقان ئوق يامغۇرى ئاستىدا بىز ئۆزىمىزنى سېپىل ئاستىدىكى سۆڭگۈچكە ئاتتۇق...

مومايىنىڭ دېمى سىقىلدى، جىم بولدى. قىيانلىق ياش دەرياسى ئۇنىڭ زەئىپ ۋۇجۇدىدا، تومۇر - تومۇرلىرىدا ئېقىۋاتاتتى. يۈز - كۆزلىرىدىكى تەر مونچاقلىرىنى ئاق داكا رومىلى بىلەن سۈرتتى، شۇ رومال ئۇچى بىلەن يۈزىنى يەلپىدى.

— مۇشۇ يەر، — دەپ كۆرسەتتى چەكسىز

قايغۇ - ئازابلىق ئۇلۇغ- كىچىك تىنىپ، — مۇشۇ يەرگە قىلىچ تەگكەندەك، — ئۇنىڭ كۆرسەتكىنى بۇ چاپاننىڭ ئىككى يامىقى سېلىنغان گەجگە تەرىپى ئىدى.

— بۇ ئۆي ماڭا دوزاق كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدى، — قانلىق سەرگۈزەشتىلىرىنى داۋاملاشتۇردى موماي، — ئېلىشىغا سېتىپ، ئانا يۇرتۇمغا كەتتىم. ئوغۇللىرىمنى ئۆيلۈك - ئوچاقلىق، قىزىمنى ياتلىق قىلدىم. ئۇنىڭدىن نەۋرە كۆردۈم. قىزىم پولات - تۆمۈر تاۋلاش ۋاقتىدا تاغدا قازاغا ئۇچرىدى. چوڭ ئوغلۇم داجەينى كۆرۈپ كېلىمىز دەپ كېتىپ يولدا تۈگىدى. كىچىكى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دەۋرىدە غايىب ئوق زەربىسىدە جان ئۈزدى. ھازىر تۆت ئوغۇل نەۋرەم بار. بەش- ئالتە يىلدىن بۇيان ئۇلارنىڭ ھال - كۈنى ئاسمان - زېمىن پەرق ئېتىپ قالدى. بۇ چاپاننى كۆزگە ئىلىغىدەك ئەمەس. كېلىنلىرىم «بۇنى يېپىنىپ يۈرۈۋېرىپ، خەلقى-ئالەم ئالدىدا يۈزىمىزنى چۈشۈرمىسىلە» دەيدۇ. نەۋرىلىرىم «بۇ نەرسەڭنى ئەمدى تاشلىۋەت» دەپ قىستايدۇ. بېشىمغا قويۇپ ياتاي دېسەممۇ ئۇنىمايدۇ. چاڭ - توزانلىرىنى كىرپىكىم بىلەن سۈپۈرۈپ، چەللىرىنى كۆز يېشىم بىلەن يۇيۇپ - تازىلاپ كېلىۋاتقانلىقىمنى بىر خۇدا بىلىدۇ، بىر ئۆزۈم. بىر دەم بالىخانىدىكى ئەسكى - تۈسكىلەر ئىچىدىن تاپىمەن، بىردەم چەللە - بىدىش ئۈستىدىن. بىرسى تېخى يېڭى تۇغۇلغان موزاينىڭ ئۈستىگە يېپىپ قويۇپتۇ!... بالىلىرىم، بۇ چاپاندىن مەرھۇم بوۋاڭلارنىڭ پۇرىقى كېلىدۇ، موماڭلارنىڭ قېشىغا ئەزرائىلنى يېقىن يولاتمايۋاتقان مۇشۇ پۇراق دەپ ئېيتقىلى بولمىسا؛ ئۇنى يېپىنىپ ياتسام، ئۆزەمنى ئۇنىڭ قوينىدا ياتقاندەك سېزىمەن دېگىلى تېخىمۇ بولمىسا!... بېشىمدىن ئىسسىق-سوغۇق ئۆتمىگەن نادان نېمىلەر - دە... ئالتە كۈنلۈكۈم قالدى، تىنىقىم توختىغان ھامان مەرھۇمنىڭ بۇ تەۋەررۈكى خارلىنىپ قالىدىغاندەك تۇيۇلىدۇ. قەدىرگە يەتكىدەك ئادەم چىقىپ قالسا، بېرىۋېتەي دېگەنىدىم، تېپىلمىدى. قارىسام، چىرايى ئوچۇق، مېھرى ئىسسىق، بەش ۋاخ نامازنى تەرك ئەتمەيدىغان پەجۋاق خوتۇندەك تۇيۇلدىڭىز، كۆڭلۈم چۈشۈپ قالدى. بۇنى ئۆزلىرىگە بېرىۋەتكۈم كەلدى. ئىشلەتسىلە، قەدىرگە يەتكىدەك بىر كىشىگە بېرىۋەتسىلىمۇ مەيلى ...

مومايىنىڭ قانلىق سەرگۈزەشتىسى تۈپەيلىدىن قوزغالغان شىددەتلىك خىيال بورانلىرى ھىجران - جۇدالىق، داغى پەرزەندلىك ئوتىدا كۆيۈپ ئۆرتەنگەن بىچارە نۇرىمان ئانىنى ئەشۇ پاجىئەلىك يىللار قوينىغا ئۇچۇرۇپ كەتتى...

2

قاتمۇ قات تاغدەك ئېغىر قارا بۇلۇتلار ئاستىدا مۈكچەيگەن ھېيتگاھ مۇنارىسى دەردىگە داۋا، رەنجىگە شىپا تىلەپ ئۆز ئوغۇللىرىغا ئىلتىجا قىلىۋاتقان نىمجان مويسىپىتنى ئەسلەتتى. باش ئۈستىدە سېمىزلىكىدىن پەيلىرى پارقىراپ كەتكەن قارا قاغا - ئالا قاغىلار، ئاستىدا قان ھىدى پۇراپ تۇرىدىغان تۇپراققا بەھۇزۇر ئېغىناپ ياتقان لالىما ئىتلار ... ئاھ، بۇ شۇنداق سەھەر ئىدى، ئاسمان-زېمىن ماتەم - مۇسىبەت ئاھ - زارىغا چۈمۈلگەن پىغانلىق سەھەر ئىدى!

ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىنلا ئاتا - بالا ئىككى قاسساپ داتلىشىپ قېلىشقا باشلىغان پىچاق-پالتىلىرىنى بىلىگەچ ئاچچىقىنى تۆكۈشمەكتىدى:

— ئەجەبمۇ قۇرۇمسىدى بۇ نەس يېغىلىق!

— نەگىلا قارىسا، غېرىب - مىسكىن، يېتىم-يېتىمەلەر، مەجرۇھ - مېيىپلار، ئىگىسىز مېيىتلار!...

نۇرىمان ئانا ئون - ئون ئىككى ياشلىق ئىككى قىزىنىڭ ئېغىز - بۇرۇنلىرىغا ياغلىقارا چېپىۋاتاتتى. شاپتۇل مېغىزىنى قوي يېغى

www.uyghurkitap.com

بىلەن ئاردىلاشتۇرۇپ ياسالغان قاپقارا مەلھەم چىرايلىق قىز - چوكانلارنىڭ گۈزەل جامالىنى جاراھەت - چاقا بېسىپ كەتكەندەك ھالەتكە كەلتۈرۈپ، بىنومۇس چىرىكلەرنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قېلىش خەۋپىدىن ساقلاپ قېلىش رولىنى ئۆتەيدۇ قالاتتى.

دەرۋازا ئۇشتۇمتۇت ئۇرۇلدى، تېپىلدى:

— ئاچ! ئىشىكنى ئاچ!

بۇ بالايى-ئاپەتنىڭ بىشارىتى، ئۆلۈمنىڭ بىشارىتى ئىدى. پۈتۈن ئائىلە تەشۋىشكە چۈشتى:

— ئەمدى قانداق قىلىمىز؟

— خۇدا بەرگەن جاننى خۇدا ئالىدۇ، — دېدى قاسساپ ئۇستام چۆيۈندەك قېتىپ.

— تەلەپمۇ بار، سەۋەبمۇ بار ئەمەسمۇ!

— ئانام راست ئېيتىدۇ، — دېدى ئوغلى، — بۇ ئالەم — سەۋەب ئالەمى دەيتتىڭغۇ ئۆزۈڭ؟

— بالام، — قاسساپ ئۇستام خىتاب قىلدى، — دەتالاش بىھاجەت، سىڭلىڭنى ئال، ئۆگزە بىلەن قاچ!

يىگىت چوڭ سىڭلىسىنى قولتۇقلىغانچە، تاختا شوتىدىن تاراقلاپ چىقىپ كەتتى. جالالەتلىقى ئەلپازىدىنلا ئايان بولۇپ تۇرغان ئىككى چىرىك ھەيۋە بىلەن بېسىپ كىردى:

— قىمىرلاشما!

ئەر - خوتۇن بىلەن كىچىك قىز شىتىكلىق مىلتىق قورشاۋى ئاستىدا قالدى.

— ئالتۇن بارمۇ - ئالتۇن!؟

— ئاختۇرۇۋېلىشسىلا، ئالدىنقى كۈنى كىرگەنلەر ھەممە يەرنى ئۆڭتەي - تۆڭتەي قىلىپ...

— تولا ۋالاقلىما! — قانلىق شىتىكنى كۆكرەككە توغرىلىدى بىرىنچىسى، — جانغا تويرامسەن - مالغىمۇ؟!

— خۇدا ھەققى، — كېسىپ ئېيتتى ئۇستام، — بىر مىسقال ئالتۇن، بىر سەر كۈمۈش چىقىپ قالمىدىغانلا بولسا، جېـ[illegible] ئالقانلىرىدا!

ئۆي-ھويلىدىكى تىنىدۇرۇلمىغان ئۆرۈك-ئازگاللارغا يېڭىباشتىن نەزەر سالغان چىرىك:

— بوپتۇ، ئالتۇن بولمىسا، گۆھەر بار ئىكەن، — دېدى - دە، قىزنىڭ كەجگىسىگە چاڭگال سالدى.

— خوجام، قىزىمىز كىچىك، كېسەل...

— قارا سۇرتۇپ قويغىنىنى تېخى! ئوت، جادۇگەر! — جاللات جان - جەھلى بىلەن تەپتى. «ۋايجان!» دەپ يىقىلغان نۇرىمان ئانا چوڭقۇر ئورەككە قاپلىشىپ قالدى. بىنومۇس چىرىك يىرتقۇچ قارا قۇشنى، قىز ئۇنىڭ چاڭگىلىغا چۈشكەن يۇمران باچكىنى ئەسلىتەتتى. يۇمران باچكا تىپىرلايتتى، نېمە قىلاردىنى بىلمەي قالغان بىچارە ئاتا - ئانىسىغا تەلمۈرۈپ نالە قىلاتتى. قارا قۇشنىڭ تۆمۈر تىرناقلىرى ئۇنىڭ مەسۇم قەلبىنى داغ، ئىنسانىي غۇرۇرىنى نابۇت قىلىش خەۋپى ئاستىدا تۇراتتى.

— ماڭ ئۆگزىگە قاراپ باق، — دىدى ئۆز ھەمراھىنىڭ بۇ ئولجىغا تەڭ شېرىك بولۇپ قېلىشىدىن قىزغانغان چىرىك، — بىرسى چىقىپ كەتكەندەك قىلىۋېدى، ساڭىمۇ بىر ئولجا ئۇچراپ قالسا ئەجەپ ئەمەس.

ئىككىنچى چىرىك ئۆچمەنلىك نەزەر بىلەن بىر قاراپ قويۇپ، تاختا شوتا تەرەپكە يۈزلەندى. بىرىنچى چىرىك نارسىدە قىزنى ئۆيگە سۆرەيتتى، قىز تىرەجەيتتى، نالە قىلاتتى:

— دادا! ... ئانا! ... جېنىم ئانا!

ئەرلىك غۇرۇرى، ئاتىلىق مۇھەببىتى ياۋۇزلۇق ئۈستىدىن غالىب كەلدى، پۈتۈن ۋۇجۇدى قەھرى - غەزەپ يالقۇنىغا ئايلانغان ئاتا بىماپ تاشنى يازار ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويغان ئۆتكۈر خەنجەرنى قولىغا ئالدى. قىساس خەنجىرى مەلئۇننىڭ قوۋۇرغىسىنى

تېشىپ ئۆتۈپ يۈرىكىدە توختىدى. «ئانا!» دېگەن خىرقىراق ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئارقىغا قارىغان يەنە بىر قاراقچى تاختا شوتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ۋاخىنىسىدا تۇرۇپ تەلۋىلەرچە ئوق ياغدۇردى. قاساپ يىقىلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە قىزمۇ يىقىلدى. ئارقىدىنلا ھېلىقى مەلئۇنمۇ قاۋاندەك بىر چىرقىراپ، دومىلاپ چۈشتى. جاللاتنىڭ ئېپلاس قېنى بىلەن بۇلغانغان ئايپالتىنى كۆتۈرگەن قەھرىمان يىگىت تاختا شوتا ئۈستىدىن ئۆزىنى ئاتماقتىدى:

— دادا!... سىڭلىم!...

قىساسكار يىگىت قەھرىمان پىدائىلار قوشۇنىغا كىرىپ كەتتى. كۈن-تۈنلەر ئۈمىد ۋە خۇشاللىق، تەشۋىش ۋە ئازاب ئىچىدە ئۆتمەكتىدى. ھەقىقىي ئەرگە لايىق سۆپەت، ۋىجدانلىق ئاتىغا مۇناسىپ پەرزەنتى بىلەن شەھىدلىك مەرتىۋىسىگە يەتكەن ئارسلان يۈرەك ئېرىدىن، تۇغما پاكلىقى بويىچە ئالەمدىن ئۆتۈپ، جەننەت ھۆرلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالغان كەنجى قىزىدىن رازى-رىزا بولۇپ يۈرگەن نۇرىمان ئانا ئەمدى شۇنداق بىر يىگىتنى تۇغۇپ، چوڭ قىلىپ، مەردانىلەر سېپىگە قوشقانلىقى بىلەن خۇشاللىناتتى، ئىپتىخارلىناتتى. قىزچاقىمۇ ئۆز ئاكىسى بىلەن ماختىناتتى، پەخىرلىنەتتى. غەلىبە خەۋىرى قايسى جەڭ مەيدانىدىن كەلسە، ئۇخشاشلا خۇرسەن بولاتتى، سۆيۈنەتتى.

— ئاھ، سىجاڭ! — دەپ نالە-پەرياد ئەيلىدى دەھشەتلىك شۇم خەۋەر ئاڭلىغان ئانا، — قەشقەرلىقنىڭ يار-يۆلەكى سىجاڭ، ھاياتلىق تۈۋرۈكى سىجاڭ، ئەزىز بېشىڭنى تەندىن جۇدا قىلغان قانداق ياۋۇز جاللاتتۇ؟ قاۋان ئېيىپ چوڭ بولغان قارا يۈرەك مەلئۇنمىدۇ!؟

— ئانا، ئاكام نېمە بولغاندۇ!

ئانا ئەمدى تۆمۈر سىجاڭ قوشۇنىدا تۇرۇۋاتقان يېگانە ئوغلىنىڭ تەقدىرىدىن تەشۋىشلىنىشكە باشلىدى:

— بالام، غوجام بالام، كۆيۈملۈك ئاتاڭ بىلەن مېھرىبان سىڭلىڭنىڭ قان قىساسىنى ئېلىشقا بەل باغلىغانىدىڭ، جاللاتلار قىلىچى ئاستىدا جان بەرگەن ھەددى-ھېسابسىز قانقېرىنداشلىرىڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىشقا بەل باغلىغانىدىڭ، ئالدىغانلىرىڭ تېخى ئالدىڭدا ئىدى. بېشىڭغا نېمە قىسمەتلەر چۈشكەندۇ؟ تىنىقىڭ جايىدىمىدۇ؟ بىر جۈپ كۆزۈڭ مۆلدۈرلەپ تۇرۇۋاتقانمىدۇ؟...

قاپقاراڭغۇ كېچە. قەدىمىي شەھەر قايغۇ-مۇسىبەت، دىشۋارچىلىق ئىچىدە ئېغىر تىنماقتا. نۇرىمان ئانىمۇ ئاچ، ئۇسسۇز، ئۇيقۇسىز. كۆزلىرىدە نەم دىدارى قالمىغىچە يىغلىغان بۇ ئانا، دەرمانى ئۈزۈلگىچە ئىلتىجا قىلماقتا: «پاختا ئىچىدە چوغ ساقلىغۇچى خۇدا، ئۆز يولۇڭدا جەڭگە كىرگەن پالۋان يىگىتلىرىمىزگە تىنچ-ئامانلىق، نۇر-نۇسرەت ئاتا قىلغايسەن!...»

«گۈپ!» قىلغان سادا بىلەن تەڭ پۈتۈن تام-تورۇس لىغىرلاپ كەتتى. ئانا بىلەن قىزنىڭ يۈرىكىمۇ جىغىلداپ كەتتى: سىرەج تامدىن سەكرەپ ئۆگزىمىزگە چۈشكەن كىمدۇ؟! ئانا بىلەن قىز بىر بىرىنى چىڭ قۇچاقلاشتى. تىنىقلىرى توختاپ قالغىدەك ھالغا چۈشتى.

«گۈپ!» — ئۆي-ھويلا ئوتتۇرىسىدا سىلكىنىش-تەۋرەش ھاسىل قىلغان بۇ سادا بىر كىمنىڭ ئۆگزىدىن ھويلىغا سەكرىگەنلىكىنىڭ مەھسۇلى ئىدى.

— ئانا! — قاتتىق ئېھتىيات بىلەن تۆۋەن ئاۋازدا ئېيتىلغان بۇ ھاياجانلىق ئاۋاز ئېغىر تەشۋىش ئىسكەنجىسىدىكى ئانا بىلەن قىزنىڭ يۈرىكىنى زىلزىلىگە سالدى:

— بالام، جېنىم بالام!

— ئاكا!...

— تولىمۇ ئىنتىزار قىلدىڭ، بالام، — ئانا جىن چىراقنى يېقىنلاشتۇردى. چىراق شولىسى يىگىت ھۆسنىنى تاڭ شەپىقىدەك قىزارتتى. ئانا بۇ نۇرلۇق ھۆسنگە تەشنالىق بىلەن تەلمۈرەتتى.

— جېنىم ئانا، — دەپ مۇراجىئەت قىلدى يىگىت، — ۋەھشى، مۇغەمبەر دۈشمەنلەر قىرغىز قېرىنداشلىرىمىز بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزغا بۆلگۈنچىلىك سالدى. شۇ كاۋاكتىن پايدىلىنىپ، باھادىر سەركەردىمىز تۆمۈر سىجاڭنىڭ كاللىسىنى ئالدى! قانلىق قىلىچ ئۈستىمىزدە ئايلانماقتا. جىم تۇرساق بېشىمىزنى ئۈزىدۇ، تۆگۈلۈۋالساق يۇلۇنىمىزنى!

— نېمە قىلاي دەيسەن، ئوغلۇم؟ — تەقەززالىق بىلەن تىكىلدى ئانا.

— جان تىكىپ ئېلىشماقچىمىز، ھاجى ئاتىمىز① يېتىپ كەلگىچە بەرداشلىق بەرمەكچىمىز!

— ھاجى ئاتىمىز كېلەرمۇ، بالام؟

— كېلىدۇ، جەزمەن يېتىپ كېلىدۇ، ئانا! بۇ قاراقچىلارنىڭ جاجىسىنى بېرىدۇ. ئەلگە ئامانلىق، يۇرتقا خاتىرجەملىك ئاتا قىلىدۇ!

— سىلەر خېلى كۆپمۇ، بالام؟

— خاتىرجەم بول، ئانا، بىردىمىز ئونغا تېتىيمىز، يۈزدىمىز مىڭغا!

— خۇدا سىلەرگە مەدەتكار بولغاي.

— ئىجازەت بەرگىن، جېنىم ئانا، دەرھال ئاتلىناي.

— ئالدىرىما، ئوغلۇم، ئۆز قولۇمچە بىر چەينەك چاي دەملەپ بېرەي، قازان نېنى سېلىپ بېرەي.

— ئوبدان ئانا، سەپداشلىرىم يولۇمغىلا قاراپ قالغان.

— كەل، دىدارىڭغا قېنىۋالاي، باغرىمغا تېڭىۋالاي! ... ماقۇل، ئەمدى ئىجازەت بېرەي: ئىمانىڭغا سادىق بول، سەپداشلىرىڭغا سادىق بول، نامەرد قاچقۇن بولما!

— ئالدىڭدا قەسەمىيات قىلاي، جېنىم ئانا!

— ئۆمۈر بويى سەن بىلەن ماختىنايلى، ئاكا.

— خاتىرجەم بول، سىڭلىم، سىلەرنىڭ شەنىڭلەرگە، ئەجدادىمىزنىڭ شەنىگە داغ چۈشۈرمەيمەن!

— قانداق كېتىسەن، بالام؟

— يەنە ئۆگزە بىلەن.

— دۇرۇس، بىلگەن كىشى ئۆگزە بىلەن پۈتۈن شەھەرنى ئايلىنىپ چىقالايدۇ، ئىسىت، شوتىمىزنى بۆلاپ كەتكەن بولسىمۇ...

— غەم قىلما، ئانا. مانا بۇ تۈۋرۈك تۇرمامدۇ؟ قارىغىنا، ئانا! — ئۇ، چەبدەسلىك بىلەن پېشايۋان تۈۋرۈكىگە ياماشتى، ئۆگزىگە چىقتى.

— يامانلىقىڭنى قارا! — ئانا سۆيۈندى، زوقلاندى. چىرايىدا مەمنۇنلۇق، ئىپتىخارلىق كۈلكىسى جىلۋىلەندى.

يىگىت قايرىلدى، سىرەج تامدىن سەكرىدى. ئانا بىلەن قىز يېڭىباشتىن قۇچاقلاشتى:

— ئانا!

— جېنىم قىزىم!...

ياۋۇز دۈشمەنلەر بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىۋاتقان قەھرىمان خەلق پىدائىيلىرى قەشقەر خەلقىنىڭ ئۈمىد يۇلتۇزى، نىجاد يۇلتۇزى ئىدى. ئۇلار خەلق سەركەردىسى تۆمۈر ئېلىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىش بىلەن تەڭ جاھانغا پاتماي قالغان مەلئۇنلارنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرماقتا، ئاغزى - بۇرنىنى قان قىلماقتىدى. خۇشخەۋەرلەر ئەڭ ئىچكىرى كوچىلارغىچە تارقىلىپ تۇراتتى:

— پىدائىيلىرىمىز كېچىچە جەڭ قىلىپ، بىرەر يۈز چېرىكنى جەھەننەمگە ئۇزىتىپتۇ!

① خوجانىياز ھاجىم.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

— كۆزەردىكى پاتقاق ئىچىدە ئون نەچچە چىرىك ياتقىدەك، بۇلغان تەڭگىلەرنى ئاغزى-بۇرنىدىن ياندۇرۇۋاتقىدەك.

— قورشاپ هۇجۇم قىلغان چىرىكلەرنىڭ بىرنىمۇ ئامان قويماپتۇ!

— پەيدائىلىرىمىز سېپىلنى ئىگىلەپتۇ، سىبۇ (1)نى ئىسكەنجىگە ئاپتۇ!

— پىدائىي قەھرىمانلىرىمىزغا ئاپىرىن!

— ئاپىرىن پىدائىي قەھرىمانلىرىمىزغا!...

قەشقەر كوچىلىرى چىلان دەرىخىنىڭ يىلتىزىدەك هەر تەرەپكە سوزۇلغان ۋە بىر-بىرى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن. بۇ يەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئادەملەرنىڭمۇ بەزى كوچىلاردا ئېزىپ قالمايدىغىنى ئاز. خەلق پىدائىيلىرى خەلقنىڭ قىساس ئېلىش ئىرادىسىگە كۈچلۈك ئىلھام بەرگەنلىكتىن، هەر بىر كوچا بىر ئاكوپقا ئايلانغانىدى. دۈشمەنلەر بېسىپ كىرگەن هامان سىرەج تاملار ئۆرۈلەتتى، تاش-كېسەكلەر ياغاتتى، قايناق سۇ، چۇچۇتۇلگەن ياغلار چېچىلاتتى. هەر قايسى كوچا، ئائىلەردىكى سۇسىز قۇدۇقلار، ئەخلەت ئازگاللىرى دۈشمەن ئۆلۈكلىرى بىلەن تولماقتا، قورال خەلق قولىغا ئۆتمەكتىدى.

دۈشمەنلەر توساتتىنلا ياۋاشلىشىپ كەتتى. قىرغىنچىلىق، بۇلاڭچىلىقنى ئۇشتۇمتۇت توختاتتى. شەهەر دەرۋازىلىرىنى ئېچىۋەتتى. «ئەل ئامان، يۇرت ئامان» دېگەن جاكا ئاستىدا دۇكانلار ئېچىلىشقا، ئىش-ئوقەت ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى. هەر جۈمە كۈنى سەپ-سەپ بولۇپ تىزىلغان نەچچە يۈز چىرىك هېيتگاھ جامەسىدە ناماز ئوقۇيدىغان بولدى. جامە ئىچىگە قاتار-قاتار داشقازانلار ئېسىلىپ، ئۆلگەنلەرگە نەزىر-چىراق قىلىندى، پاتىهە ئوقۇلدى. مەسچىت، خانىقا، جامەلەردە زاراخەتمە، مەۋلۇد شېرىپ، قۇرئان تىلاۋەتلەر باشلىنىپ كەتتى. دىن، قېرىنداشلىق تەشۋىقاتى هەممە يەرنى قاپلىماقتىدى. بۇ جىمجىتلىقنىڭ قانچىلىك داۋاملىشىدىغانلىقى ۋە بۇنىڭ تېگىدە نېمىلەرنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى بىلىش بولمايتتى.

بىر قىسىم ئاچ كۆز، تاماگەر داموللا، مۇتەئەسسىپ ئىشان-سوپىلار، مال-دۇنيا، نام-شۆھرەتكە ھېرىسمەن بايلار تۆمۈر سىجاڭغا چىش-تىرنىقى بىلەن ئۆچ ئىدى. ئۇلار «توقسۇنلۇق بىر هارۋىكەش پادىشاھ بولۇۋالدى» دەپ پىتنە-ئىغۋا تارقىتىپ يۈردەتتى. «ئۆرپ-ئادىتىمىزنى بۇزۇۋەتتى، قائىدە-يوسۇنىمىزنى ئۆزگەرتىۋەتتى، ياشلارنى يولدىن چىقىرىۋەتتى» دەپ ئېزىتقۇلۇق قىلاتتى. خۇدانىڭ مۇقەددەس كالامى بىلەن پەيغەمبىرىمىزنىڭ مۇبارەك ھەدىسلىرى ئىچىگە يۇرتۋازلىق، مىللىي بۆلگۈنچىلىك زەھەرلىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ تەپسىر قىلاتتى. ساتقىنلىق، مۇناپىقلىق ئۇغىسى بۇزۇلداپ تۇرغان بەدبۇي كالىپىسىنى گۈمبەزدەك سەللە ئىچىگە يوشۇرغان بەزى مەلئۇنلار كېچىلىرى يېڭىشەھەر سېپىلى ئىچىدىكى خوجايىنلىرىنىڭ ئايىغى ئاستىدا ئۆمىلىسە، كۈندۈزلىرى قۇتبىغا چىقىپ، ئەمىرى-مەرۇپ قىلاتتى. تۆمۈر سىجاڭ قازاغا ئۇچرىغاندىن كېيىن تېخىمۇ زۇۋاندار، پائالىيەتچان بولۇپ كەتكەنىدى. مانا ئەمدى ئۇلار ماشاۋۇ-ماخۇسەن جاللاتلىرىنىڭ ئەڭ ئۇستا گىرىمچىلىرىگە ئايلىنىپ قالغانىدى. ئىككى قولى قىپقىزىل قانغا بويالغان بۇ جاللاتلارنى «ئىسلامىيەتنىڭ نىجاتچىسى، خەلقنىڭ شەپقەتچىسى» قىلىپ گىرىملەۋاتاتتى. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە «پىدائىيلار ئەل بولغانمىش» دېگەن شۇم خەۋەر تارقالدى. خەلقنىڭ يۈرىكىنى ئەزگەن، جېنىنى سىرقىراتقان بۇ دەھشەتلىك خەۋەر نۇرمان ئانىنى دەرمانسىزلاندۇرغانىدى.

(1) دېۋىزىيە شتابى

www.uyghurkitap.com

— ئاھ! نېمە گەپتۇ بۇ؟ راستىمدۇ؟ قاپقانغا چۈشۈپ قالغان بولامسۇن يەنە. يۈرگىمنە قىمزدم!...

راست ئۇلار ئالدانغان، قاپقانغا چۈشكەنىدى! زوراۋانلىق كۈچ بىلەن بويسۇندۇرۇشقا كۆزى يەتمىگەن ھىيلىگەر دۈشمەنلەر سۈلھى ئالدامچىلىقىغا كىرىشكەنىدى. ئۇلار ھېلىقى پەردىشتە — ئەۋلىيا قىياپەتلىك شەيتانلارنى «تىنچلىق ئەلچىلىرى» قىلىپ ئەۋەتتى، ھال سوراش سوۋغىلىرى ئىنئام قىلدى. «چېقىلماسلىق، ھايات بىخەتەرلىكىگە دەخلى — تەرۇز قىلماسلىق، ئۆز ئىش — ئوقىتى بىلەن شۇغۇللىنىش ئەركىنلىكى بېرىش» قاتارلىقلارنى ۋەدە قىلدى. پىدائىيلار ئىچىدە 1912 — يىلدىكى قۇمۇل خەلق قوزغىلىڭىغا قاتناشقان مەرھۇم ئىنقىلابچىلارنىڭ پەرزەندلىرى — تۆمۈر خەلپە پاجىئەسى گۇۋاھچىلىرىنىڭ ھەقدارلىرىمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئۆز سەپداشلىرىنى ئېچىنىشلىق تارىخىي ساۋاقلارنى ئۇنتۇپ قالماسلىق، دۈشمەننىڭ قاپقىنىغا دەسسەپ سالماسلىققا ئاگاھلاندۇرۇپ تۇراتتى. ئالدامچىلىقتىن ھېچقانداق نەتىجە ھاسىل قىلالمىغان دۈشمەنلەر ئاخىرى «تىنچلىق، خاتىرجەملىك» نەيرىڭىنى ئىشقا سالدى. قىرغىنچىلىق، بۇلاڭ — تالاڭنىڭ توختىتىلىشى، شەھەر دەرۋازىلىرىنىڭ ئېچىۋېتىلىشى، ئىش — ئوقەتنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈشى ۋە دىن، قېرىنداشلىق تەشۋىقاتلىرى خەلقنى بىخوتلاشتۇرۇش، غەپلەتتە قالدۇرۇش رولىنى ئويناماقتىدى. بۇ ھال جەڭگىۋار خەلق پىدائىيلىرى سېپىگىمۇ ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتمەي قالمىدى. بەزى ئاتا — ئانىلار كېچىلىرى خۇپىيانە كېلىپ ياكى خەت ئەۋەتىپ، ئۆز ئوغۇللىرىنى بۇ سەپتىن چېكىنىشكە دەۋەت قىلدى. بەزىلەر «قاننى قان بىلەن يۇغىلى بولمايدۇ، ئۆتكەنگە سالاۋات» دېسە، بەزىلەر تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا مۇنداق دېيىشتى:

«ئۆتكەن ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى [illegible] ھارۋىكەشنىڭ كاساپىتىدىن بولغانلىقىنى [illegible] بىلسەك، ماسلىڭمۇ دىن قېرىندىشىمىز [illegible] ئىسلامىيەت ئىشلىرىغا كۆيۈنىدىغان ئادالەتپەرۋەر زات ئىكەن. ئەلگە ئامانلىق، خاتىرجەملىك ئاتا قىلدى، يېقىنقىدا بۇزۇلغان مەسچىت، خانقالىرىمىزنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋېلىشىمىز ئۈچۈن يېتەرلىك ئالتۇن — كۈمۈش ئىنئام قىلدى. ئوغلۇم، قورالنى تاشلاپ، تىنچىقىنا ئىش — ئوقىتىڭنى قىلغىن.»

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىر سەھەرىدە پۈتۈن شەھەرگە مۇنداق پەرمان جاكالاندى:

«بۈگۈن ئالاھىدە تەشكىللەنگەن پەۋقۇلئاددە تولۇق ھوقۇقلۇق ئەلچىلەر ئۆمىكى پىدائىي يىگىتلەر ئالدىغا ئەڭ ئاخىرقى قېتىملىق سۆھبەتكە بارىدۇ. قورال تاشلىغان پىدائىيلارنىڭ ھەر قانداق ئارزۇ — تەلەپلىرى قانائەتلەندۈرۈلىدۇ. پىدائىي يىگىتلەرنىڭ ئىختىيارىي قىلغان ئاتا — ئانا، قەۋم — قېرىنداشلىرىنىڭ بىللە بېرىشى، ئۆز پەرزەندلىرىنى نەسىھەت بىلەن قايتۇرۇپ كېلىشى قارشى ئېلىنىدۇ.»

ماشاۋۇ — ماخۇسەنلەر تەرىپىدىن ئىسمى بېكىتىلگەن ئۈچ نەپەر «مەشھۇر دىنىي زات» باشچىلىقىدىكى 30 كىشىلىك ئەلچىلەر ئۆمىكى يولغا چىقتى. باشتىن — ئاياغ ئاق كېپەنگە ئورالغان بۇ 30 نەپەر تىرىك مېيىتنىڭ كۆرۈنۈشى كىشىلەر كۆڭلىگە قىيامەت تەشۋىشى سالاتتى. تىرىك مېيىتلەر قوشۇنىنىڭ ئالدىدىكى ئىككى كىشى جىگەررەڭ كۆن موقاۋىلىق غايەت چوڭ قۇرئاننى باشتىن ئېگىز كۆتۈرگەن. يەنە ئىككى كىشى ئاق دۇخاۋا لەۋھە كۆتۈرگەن بولۇپ، لەۋھەنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە «لائىلاھە ئىللاللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا» دېگەن خەت ئالتۇنرەڭ مەشۇت بىلەن، تۆۋەن تەرىپىگە «ئېگىلگەن باشنى قىلىچ كەسمەيتۇ» دېگەن خەت قىزىل مەشۇت بىلەن كەشتىلەنگەنىدي. ئەلچى-

لەرنىڭ ھەممىسى بىردىن قۇرئانىنى كۆكسىگە ئاسقان بولۇپ، ھەر يەتتە قەدەمدە بىر توختاپ، تەكبىر ئېيتىپ ماڭاتتى. ئەلچىلەرنىڭ ئارقىسىدا چوڭ - كىچىك ئۈچ ساندۇق ۋە پەۋەس مال بېسىلغان ئىككى ھارۋا، ئېسىل ئىگەر، ئۈزەڭگىلەر بىلەن جابدۇقلانغان 50 نەچچە ئات، ھەر بىر ئاتنى بىردىن ئادەم يېتىلىگەن. ئاتلارنىڭ كەينىدە كوكۇلىسىدىن تارتىپ، پۇتىنىڭ تىرنىقىغىچە يېپىلغان ئاقپەردىچە - چۈمبەللىك توققۇز بۇۋى، بەش - ئالتە ياشلىق ئوغۇل - قىزدىن ئون نەچچىسى، نەچچە يۈزلىگەن ياش - قېرى ئەر - ئاياللار ئۇلارنىڭ كەينىدىن مەلۇم ئارىلىق قالدۇرۇپ كەلمەكتىدى. بۇلارنىڭ ئىنتايىن ئاز ساندىكىلىرى پىدائىيلارنىڭ ئاتا - ئانا ئۇرۇق-تۇغقانلىرى بولسا، مۇتلەق كۆپچىلىكى ئەگىشىپ كەلگۈچىلەر، تاماشا كۆرگۈچى بىكار تەلەپلەر ئىدى. پۇقراچە كىيىندۇرۇلگەن قوراللىق باش كېسەرلەرنىڭ، پۇرسەتپەرەس يانچۇقچىلارنىڭ يوق دېگىلى بولمايتتى، ئەلۋەتتە. ئەلچىلەر ئۆمىكى شىمالىي سېپىلنىڭ ئۇدۇلىدىكى «لىجىڭ يامۇل» ① ئالدىدا توختىدى. خەلق پىدائىيلىرى سېپىلنىڭ دەل مۇشۇ قىسمى بىلەن غەربىي شىمال تەرىپىنى مۇستەھكەم ئىگىلەپ، دۈشمەن قوشۇنىنىڭ قەشقەر شەھىرىدىكى ئۇۋىسى - سىبۈنى قاتتىق ئىسكەنجىگە ئالغانىدى. ئەلچىلەر باشلىقى سېپىلنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئۆگزىگە چىقىپ، ئۇزاققىچە قۇرئان تىلاۋەت قىلغاندىن كېيىن ئىككى قولىنى كارناي قىلىپ ۋارقىرىدى:

— ئەي ساھىبقىران يىگىتلەر، مەردانە ئوغلانلار، خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن، ئالدىڭلارغا ئەلچىلىككە كەلدۇق. ئەلچىگە ئۆلۈم يوق، ئۆز ئەلچىلىرىڭلارنى چۈشۈرۈڭلار، ھەر قانداق ئارزۇ - تەلەپلىرىڭلارنى ئورۇنلاشقا مانا بىز كېپىل!

— مانا بىز كېپىل!— دەپ تەڭ ۋارقىرىدى 29 ئەلچى تۆۋەندە تۇرۇپ. ئۇلاردىن بىر - ئىككىسى ئەگىشىپ كەلگۈچى خالايىققا قاراپ دېدى:

— قېنى، تۇۋلاڭلار، ۋارقىراڭلار!

خالايىق ئاڭلىق - ئاڭسىز ھالدا نالە - پەرياد، يىغا - زارە باشلىۋەتتى:

— بالام، چۈشكىن، جېنىم بالام، چۈشكىن!

— يۈرىكىمگە تېگىۋالاي، چۈشكىن!...

«باش ئەلچى» تېخىمۇ ئۈنلۈك ۋارقىرىدى:

— ئەي ھەزرىتى ئادەم ئاتىمىز بىلەن مۆھتىرەم ھاۋا ئانىمىزنىڭ ئەزىز ئەۋلادلىرى، جانابىي رەسۇلۇللانىڭ ئىخلاسكار ئۈممەتلىرى، ئاڭلاۋاتامسىلەر، ھالال ئەجرىنى سىڭدۈرگەن دۇئاگۆي ئاتاڭلار مۇراجىئەت قىلىۋاتىدۇ، ئاق سۈت بېرىپ چوڭ قىلغان مېھرىبان ئاناڭلار مۇراجىئەت قىلىۋاتىدۇ! ئانا رازى - خۇدا رازى دېگەن ھېكمەتنى ئۇنتۇپ قالماڭلار! ئاتا - ئانا، قەۋم - قېرىنداشلىرىڭلارنى مۇنچە تەلمۈرتمەڭلار، مۇنچە تەقەززا قىلماڭلار!...

دىن، قېرىنداشلىقنى ئەۋزەل، ئەل - يۇرت ئامانلىقىنى ئەلا بىلىپ، قورال تاشلىغان ھەر بىر يىگىتكە بىر دانە كالامۇشېرىپ، بىر ئات، بىر دانە تون، ئون سەر ئالتۇن، يۈز سەر كۈمۈش ئىنئام قىلىنىدۇ. ھايات بىخەتەرلىكىگە ھېچقانداق دەخلى-تەرۇز يەتكۈزۈلمەيدۇ، ئۆز كەسپىي، ئۆز ئىش - ئوقەتتى بىلەن شۇغۇللىنىش ئەركىنلىكى بىلەن تولۇق تەمىن ئېتىلىدۇ!

ھېيتگاھ جامەسىدە ئوقۇلغان ھېيت نامىزىدا ئىمام ئاخۇنۇمنىڭ ئاۋازى ئۈنلىغان مەزىن ئارقىلىق جامە ئىچى - سىرتىدىكى ئەھلى جامائەتكە يەتكۈزۈلگەندەك، «باش ئەلچى»نىڭ ئاۋازىمۇ ئۆگزىلەرگە ئورۇنلاشقان ئاق كېپەنلىك تىرىك مېيىتلەر ئارقىلىق خالايىققا يەت-

① «لىجىڭ كوچىسى» «ئەنجان كوچىسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

كۈزۈلـمـەكـتـىدى. «ئۇن سەر ئالتۇن، يۈز سەر كۈمۈش»نىڭ گېپى چىقىش بىلەن تەڭ خالايىق ئوتتۇرىسىدا غۇلغۇلا باشلاندى:

ــ «ئۇن سەر ئالتۇن»؟ ئاز كەپمۇ ئۇ؟

ــ شۇۋىقەدىرىگە يولۇقتى دېگەن گەپ شۇ-دە!

ــ تەييار خەزىنە!

ــ ئۆمۈر بويى ياغ چاينايدىغان بولدى-دە!

ــ قايسى تالەيلىكنىڭ بالىلىرىدۇ ئۇ؟ بىزنىڭ لەيغەزەلنى ـ زە!...

ــ ئاھ، نېمىشقىمۇ بىدائىمى بـولـۇۋالـمىغان بولغىيتتىم!

ــ ھازىر قوشۇلۇۋالغىلى بولسىمۇ كاشكى!...

ــ مىسقاللاپ يىغىپ، جىڭـلاپ چېچىۋېتىدىـغان ئىشمۇ بولامدۇ؟

ــ ھەي، بۇ ئىشنىڭ تېگىدە نېمە سىر بارلىقىنى خۇدايىم بىلىدۇ.

ــ ....

بىدائىيلار تەرەپتىن تېخىچە جاۋاب يوق. «باش ئەلچى»نىڭ داغدۇغىلىق ۋەز ـ نەسىھەت، شېرىن ۋەدە ـ ئىنئاملىرى شامال سوقۇپ توزغاقتەك غايىب بولماقتىدى. «باش ئەلچى»نىڭ كۆڭلى قورۇپ، تىلى يېرىلغىدەك ھالغا كەلگەنىدى. ئاقپەرىجە ـ چۈمبەللىك توقـقۇز خوتۇن بىر نەچچە بالىسىنىڭ ئۆگزىسىدە پەيدا بولدى. 10 ــ 15 ئۇششاق بالا ھەر قايسى سىرەج تاملار دالدىسىدىن ئورۇن ئالدى. توققۇز خوتۇن تاشنى ئېرىتكۈدەك مۇڭلۇق ئاۋاز بىلەن نىدا قىلىشقا باشلىدى:

ــ جېنىم بالام، جاھان مۆمىنلىرىنىڭ ئانىسى خەدىچە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ھەققىـ-ھۆرمىتى ئۈچۈن قايتىپ چۈشكىن!

ــ ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن قايتىپ چۈشكىن!

ــ بۈۋى پاتىمەنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن...

ــ ئوبدان بالام، مەندەك بىچارە ئاناڭنى ئۇنتۇپ قالما! داغى پەرزەنتلىك تەمىنىغا سالـما! ئۇ دۇنيا ـ بۇ دۇنيا رازى بولغىن، قايـتىپ چۈش!

ــ بىر كۆرۈۋالاي، دىدارىڭغا قېنىۋالاي، قايتىپ چۈشكىن!

سىرەج تاملار تۈۋىدىكى بالىلار تەڭچۇرقىراشتى:

ــ ئاكا قايـتىپ چۈشكىن!

ــ ئوبدان ئـاكـا، جېنىم ئـاكـا، قايتىپ چۈشكىن!...

بىدائىيلار قايسىبىرلىرى بۇ ئاۋازلار ئىچىدىن ئۆز ئانىسىنىڭ، ئۆز ئۆكىسى ۋە سىڭلىسىنىڭ ئاۋازىنى تونۇغاندەك قىلغاندۇ. قايسىبىرلىرى ئۇلارنى ئۆز سەپداشلىرىنىڭ ئانىسى، مومىسى، ئۇكا ـ سىڭلىسى دەپ پەرەز قىلغاندۇ. قانداقلا بولمىسۇن بۇ ئانا ئاۋازى، ئانا ئىلتىجاسى ئەمەسمۇ؟ مەسۇم ـ پاك ئىنى ـ سىڭىللارنىڭ تەقەززاسى ئەمەسمۇ؟ بۇنىڭ ئـانـىلار بەختى، بالىلار ئىستىقبالى ئۈچۈن جەڭگە كىرگەن مەردانىلەرگە تەسىر قىلماسلىقى مۇمكىنمۇ؟ «باش ئەلچى»نىڭ قايتا ـ قايتا تـەلـەپى، نىقابلىق «ئانا»لارنىڭ ئىلتىجاسى، بالىلارنىڭ تەقەززاسى، خالايىقنىڭ چۇقان ساداسى ئىچىدە بىدائىيلارنىڭ ئەلچىلىرى چـۈشـتـى. «باش ئەلچى» بايىقى ۋەدىلەرنى تەكرارلاپ ئۆتكەندىن كېيىن، ئىشەنچ بىلەن مۇنداق دېدى:

ــ شەك ـ شۈبھىسىز يېتىپ كەلگۈسـى روزى مەھشەر كۈنلىرىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرۈپ، ئاخىرەتلىك تونىمىزنى كىيىپ، ئـالـدىڭلارغا كېلىپ تۇرۇپتىمىزكى، مۇبادا، قىلغان ۋەدىمىزدىن گۇمانلىنىدىغان بولساڭلار، مانا بۇخۇدانىڭ كالامى ئالدىدا قەسەم قىلىپ بېرەيلى.

ــ قەسەم بېرىمىز! ــ دەپ تەڭ ۋارقىرىدى 29 ئەلچى.

30 ئىرىك مىيىت تەڭ يۈكۈندى، 30قۇرئانـنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈردى:

— خۇدانىڭ كالامى ئالدىدا قەسەم بېرىمىزكى، قىلغان ۋەدىمىز يالغان بولسا، مانا مۇشۇ قۇرئاننىڭ ئاسىسى، ئىسلامىيەتنىڭ ئاسىسى بولۇپ كېتەيلى، ھەر ئىككىلا ئالەمدە قارا يۈز ئىبلىسقا ئايلىنىپ كېتەيلى!

بۇ قەسەم ئالدىدا ھەر قانداق گۇمان بىھاجەت ئىدى.

— بولىدۇ، سەپداشلىرىمىز بىلەن مەسلىھەتلىشىپ چۈشەيلى، — دېدى پىدائىلار ئەلچىلىرى.

— ئەقىللىقلەرگە بارىكاللا! — دېدى ئاق كېپەنلىك ئەلچىلەردىن بىرى ۋە خالايىققا خىتاب قىلدى، — ئامىن دەڭلار، خالايىق، پالۋان يىگىتلەر قايتىپ چۈشىدىغان بولدى، ئامىن!

بۈتۈن كوچىنى «ئامىن — ئامىن!» ساداسى قاپلىدى.

— مانا بۇ چوڭ ساندۇقتىكى قۇرئان ھەر يىگىتكە بىردىن، — دېدى پەرىشتە قىياپەتلىك باش ئەلچى، — ئاتمۇ شۇنداق، تونمۇ شۇنداق. قۇرئان بىلەن توننى ھازىر ئېلىپ كېتىۋېرىشكە بولىدۇ. مىلتىق بىزگە ئۆتىدۇ، ئالتۇن — كۈمۈش بىلەن ئات ھەر بىرلىرىگە.

بىر ھارۋىدىكى تون بىلەن كىتابنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەن پىدائىيلار ئەلچىلىرى قايتىپ چۈشۈپ مۇنداق شەرت قويىدى:

— مىلتىقنى تاپشۇرىمىز، قىلىچ بىلەن يان قوراللىرىمىز ئۆزىمىزدە قالىدۇ.

— بولىدۇ. ماسىلىق ھەزرەتلىرىمۇ مىلتىق تاپشۇرسىلا كۇپايە دېگەن.

پىدائىيلار ئەلچىلىرى يەنە چىقىپ كەتتى ۋە خېلىغىچە چۈشمىدى. ئۇلار ئىچىدە كەسكىن بەس-مۇنازىرە، تالاش-تارتىشلار باشلىنىپ كەتكەنىدى. يېگىسار قىزىللىق ئاكا-ئۇكا پالۋان — سەئىدبەگ بىلەن بەختىبەگ خوجانىياز ھاجىم يېتىپ كەلگىچە بەرداشلىق بېرىش تەشەببۇسىدا چىڭ تۇراتتى. ئۇلار خوجانىياز ھاجىمنىڭ قېشىغا كەتكەن ئاكىسى بەختىيارخان پالۋاننىڭ قايتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى. ھاجى ئاتىمىزنىڭ يولىغا كېچە-كۈندۈز تەلمۈرەتتى ۋە جەزمەن كېلىشىگە ئىشىنەتتى. تۆمۈر سىجاڭ بىلەن بىللە كەلگەن تۇرپان، توقسۇنلۇق ئۈچ ئەزىمەت ئاكا-ئۇكا پالۋانلارنىڭ تەشەببۇسىنى جان-دىل بىلەن قوللايتتى. قاپقانغا دەسسىمەسلىك، قورال تاشلىماسلىق پىكرىدە چىڭ تۇراتتى. ئۇزاق تالاش-تارتىشتىن نەتىجە چىقمىغاندىن كېيىن ئۇلار مۇنداق دېدى:

—ئۇنداق بولسا، ئوقلىرىڭلارنى بىزگە قالدۇرۇڭلار، بىز سېپىلدىن چۈشۈۋالغىچە تەخىر قىلىڭلار!

سەپداشلار ئوقدانلىرىدا بارىنىڭ ھەممىسىنى بەردى، قۇچاقلىشىپ، رازى-رىزالىق ئېلىشتى ۋە ئۇلار ئاغامچا ئارقىلىق سېپىلدىن چۈشۈپ بولغىچە قوغدىدى.

مىلتىق تاپشۇرغان ھەر بىر يىگىت ۋەدە قىلىنغان ئىنئاملارغا ئېرىشتى. يېپيېڭى تون كىيىپ، ئالتۇن-كۈمۈشلەرنى بەلبېغىغا تۈگۈشتى، ئاتقا مىنىشتى.

— مۇبارەك بولسۇن!

—دۆلىتىڭلار زىيادە بولسۇن، ئامىن!

«ئامىن!» ساداسى كۆكنى قاپلىدى. ھەر بىر پىدائىينىڭ ئېتىنى بىردىن ئادەم يېتىلىگەنىدى. ئۇلار ئاق كېپەنلىك ئەلچىلەرنىڭ باشلىشى، يۈزلىگەن كىشىنىڭ ئەگىشىشى ۋە «ئامىن-ئامىن!» ساداسى ئىچىدە يولغا چىقتى. كېلىشىم بويىچە ئۇلار ھېيتگاھ سەيناسىنى بىر ئايلىنىپ، دوتەي يامۇل ئالدىدىن ئۆتكەندىن كېيىنلا ئۆز يۇرت-مەھەللىلىرىگە تارقىلىپ كېتەتتى. پىدائىيلار يامۇل ئالدىغا كەلگەندە، ئۇچۇپ چۈشكەنلىكى ياكى ئۈنۈپ چىققانلىقى مەلۇم بولمىغان نەچچە يۈز قوراللىق چېرىك ئالدى-ئارقا تەرەپتىن قورشاۋغا ئالدى. جان

www.uyghurkitap.com

قايغۇسىدا قالغان خالايىق ئۆلەر-تىرىلىشىگە قارىماي ھەر تەرەپكە قېچىشماقتا، يىقىلغان، چەيلەنگەنلەر داد - پەرياد قىلىشماقتىدى. ئاق كېپەنلىك ئەلچىلەر، ئاقپەرىجە-چۈمبەلىلىك «ئانا» لارنىڭ نەگە غايىب بولغانلىقىنى بىلىپ بولمايتتى. قاپقانغا چۈشكەنلىكىنى شۇ چاغدىلا بىلگەن پىيادىلارنىڭ بەزىلىرى يان قورالىغا، بەزىلىرى قىلىچىغا قول ئۇزاتتى، ۋاقىت ئۆتكەن، پۇرسەت كەتكەن، ئات يېتىلەپ كېلىۋاتقانلارنىڭ ھەممىسى تاپانچا ئاغزىنى ئۆزى يېتىلەپ كېلىۋاتقان ئات ئۈستىدىكى يىگىت كۆكسىگە توغرىلاپ بولغانىدى. يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى ئۆگزىلەرگە ئورنىتىلغان پىلىموتلارنىڭ قاپقارا ئېغىزلىرىمۇ پىيادىلار يۈرىكىنى قان قىلىشقا تەييار تۇراتتى. بىر توپ ئاتلىق چىرىكلەر يامۇل دەرۋازىسىدىن ھەيۋە بىلەن چىقتى:

— ئاتتىن چۈش! قورال تاپشۇر! تونىنى سال، ئالتۇن-كۈمۈشنى تاشلا!

چاك - توزانغا مىلەنگەن ئالتۇنلار مۇستەبىت ھۆكۈمرانىنىڭ ھىڭگىيىپ تۇرغان سېرىق چىشىنى، كۈمۈش تەڭگىلەر ئەپيۈنكەش جاللاتنىڭ خۇنۇك تەلەتىنى ئەسلىتەتتى. بۇ نەرسىلەر گويا ئۆز كارامىتىگە ۋە سېھرى كۈچقۇدرىتىگە تەمەننا قويۇۋاتقاندەك ھىجىياتتى، خەلق پىدائىيلىرىنى مەسخىرە قىلاتتى.

— رەتكە تىزىل! سانا!

رەتكە تىزىلغان پىدائىيلار سانىقىنى تۈگەتتى. ئۇلار توپتوغرا قىرىق يىگىت ئىدى.

— ئارقىغا بۇرۇل، تۆت قەدەم ئالغا!

ئۇلار سېپىلدەك ئېگىز، ھەيۋەتلىك يامۇل تېمى ئالدىغا كېلىپ توختىدى. قىرىق دانە مىلتىق ئۇلارنىڭ باش ئومۇرتقىسىغا توغرىلاندى.

— ئات!

قىرىق يىگىت كېلىشۋاتقان [illegible]دا قىغا ئۆرۈلدى، يۈزىنى قىبلە تەرەپكە [illegible] ئانا، قەۋم-قېرىنداشلىرى تەرەپكە قىلدى [illegible]دىسىنى كېرىپ، بېشىنى يۇقىرى كۆتۈردى. قىرىق جۈپ جەينەك بىر-بىرىگە كىرەلەشتى، سەككەن مۇشت بىردەك تۈگۈلدى. گويا ئۇلار شىددەتلىك كەلكۈنگە يول بەرمەيۋاتقان قۇدرەتلىك ئادەم سېپىلى ئىدى!

ئانىلىق مېھرىنىڭ كۈچى بىلەن ئادەملەر كەلكۈنىنى يېرىپ چىققان نۇرىمان ئانا ئۆزىنىڭ جان-جىگەر ئوغلىنى ئىزلەيتتى، كۆز نۇرىنى ئىزلەيتتى، ئۈمىد يۇلتۇزىنى ئىزلەيتتى. ئەنە، ئەنە ئۇنى كۆردى! مېھرىبان ئانىسىنى ئىزلەۋاتقان نەۋقىران شۇڭقارىنى كۆردى، ئانىلىق قەلبىنىڭ شان - شۆھرىتىنى، ئىززەت-ئىپتىخارىنى كۆردى!

— ئات!

قىرىق مىلتىقنىڭ قارا تۇمشۇقىدىن ئۇچۇپ چىققان 40 دانە زەھەرلىك نەشتەر 40 يۈرەككە قادالدى، پۈتۈن قەشقەر خەلقىنىڭ يۈرىكىگە قادالدى! ئوڭ قولى بىلەن سول كۆكسىنى مەھكەم تۇتقان نەۋقىران يىگىت ئۆز مېھرىبانىغا تىكىلدى. لەۋلىرى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترىدى. بەلكى ئۇ دەۋاتقاندۇ:

— رازى بول، جېنىم ئانا، ئاق سۈتىڭگە رازى بول، ھالال ئەجرىڭگە رازى بول! قانلىق تارىخىي ساۋاقلارنى ئەستە ساقلاپ ئاداققىي نەپەسكىچە جەڭ قىلىپ شېھىد بولماي، سۈلھى-سالا قاپقىنىغا دەسسىگەن گۇناھىمنى كەچۈر!...

39 ئەزىمەت ئارقا - ئارقىدىن يىقىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئەنە شۇ يىگىت.

. . . .

— ئاھ! نۇرىمان ئانا يىقىلدى، ئېتىكىدىكى ئەسكى چاپان ئۈستىگە دۈم يىقىلدى. قولىدىكى قايچا كۆزىگە كىرىپ كەتكىلى تاس-تاماس قالدى.

— نۇرىمان ئانا!

— نۇرىمان ئانا!...

نۇرىمان ئانىنىڭ ئۆيى ئەسلىدە تۆت ئېغىزلىق ئىدى. بۇ ئۆي يېقىندىكى بورىچىلىق كارخانىسى قىلىۋېلىنغان كونا خانىقا بەش ئالتە يىل ئالدىدا بالىلار يەسلىسى قىلىندى. ئۆز ئۆمرىدە بىر ئوغۇل، ئىككى قىز تۇغۇپ، ئۆستۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئېچىنىشلىق مۇسىبىتىدە يۈرەك-باغرى ئېزىلىپ كەتكەن بۇ ئانا يەسلى بالىلىرىغا تولىمۇ ئىجىل-ئامراق بولۇپ كەتكەن، ئىككى ئېغىزلىق ئۆيىنى ئۇلارغا ئىنئام قىلىۋەتكەنىدى. بۇ ھويلىنىڭ بىر دېرىزىسى يەسلى تەرەپتە ئىدى. «نۇرىمان ئانا!» دەپ ئۈزلۈكسىز تەكرارلانغان بۇ ئاۋاز — گېپى چۈچۈك، قىلىقى تاتلىق يەسلى بالىلىرىنىڭ يېقىملىق ئاۋازى، ئارزۇلۇق نەۋرىلىرىنىڭ ئىنتىزارلىق سازى ئىدى. نۇرىمان بېشىنى كۆتۈردى، سۆيۈملۈك نەۋرىلىرىگە تىكىلدى.

— يىغلىدىڭمۇ نۇرىمان ئانا؟

— نېمە بولدۇڭ، نۇرىمان ئانا؟

— بۇ ياققا چىقىڭنا، نۇرىمان ئانا، لىڭگىر-تاقتاق ئوينايلى!...

بۇ ئانىغا ئۇلار ئاجايىپ ئامراق، يەسلى تەربىيىچىلىرىمۇ ئامراق ئىدى. يەسلىگە سۇ تۇرۇبىسى بېكىتكەندە، بۇ ئۆي-ھويلىنىمۇ ھەقسىز بېكىتىپ بەرگەن، كىرئالغۇ، توك دەزمىلىمۇ ئېلىپ بەرگەن. بۇ ئائىلىنىڭ توك پۇلى، سۇ پۇلىنى يەسلى ئۆز زىممىسىگە ئالغانىدى. نۇرىمان ئانا ھارغان-چارچىغان، زېرىككەن، ئەلەملىك سەرگۈزەشتىلىرىنى ئەسلەپ قالغان چاغلاردا يەسلىگە كىرەتتى-دە، غەمسىز ئوغۇل-قىزلارنىڭ تاتلىق سۆز، قىزغىنلىق ئويۇنلىرىغا قاراپ كۆڭۈل ئاچاتتى. «كەل، نۇرىمان ئانا، گۈلەڭگۈچ ئۈچىمىز!» دەپ قولىدىن سۆرەيتتى بالىلار ۋە بىللە ئويناپ تەڭ خۇشال بولاتتى. بەزىدە ئۇنىڭغا قويماي ياغاچ ئاتقا مىندۈرەتتى.

بۇنى كۆرگەن يەسلى تەربىيىچىلىرى:

— نۇرىمان ئانىڭلارنى ئۇچار دولدۇلغا مىنگەن پەرىزات دەڭلا، دېيىشى بىلەن تەڭ ئوغۇل-قىزلار چۇرقىرىشىپ كېتەتتى:

— پەرىزات!

— پەرىزات!...

مانا ھازىر ئەشۇ ئوماق بالىلار، سۆيۈملۈك نەۋرىلەر ئامراقلىق بىلەن چاقىرماقتىدى.

— ماقۇل، بالىلىرىم، ھازىرلا چىقاي، — ئۇ يېشىنى سۈرتتى، دەردىنى ئىچىگە يۇتتى، چاپان بىلەن قايچىنى ئۆز جايىغا قويدى-دە، يېنىككىنە قوزغالدى.

3

چۆلدە يېقىلغان كارۋان گۈلخانىدەك گۈزەل كەچكى شەپەق نۇرى «كەلكۈن» ئۇسخىلىق گىلەم سېلىنغان ئېشەك ھارۋىسىدا كېتىۋاتقان نۇرىمان ئانىنىڭ خىيالچان چىرايىنى مەككە مۇنەۋۋەرىنىڭ قىزىل ياقۇتىدەك جۇلالاندۇرماقتىدى. ئارغىماقتەك ئېگىز، تۇلۇمدەك سېمىز، قۇندۇزدەك قارا ھاڭگا قارا توكلۇك ئۇزۇن تۇمشۇقىنى يۇقىرى كۆتۈرگەن ھالدا يېقىندىلا قارامايغا ياتقۇزۇلغان توپتۈز يولدا بىر خىل يورغىلايتتى. ئۇنىڭ باش، بويۇن ۋە ساغرىسىغا ئېسىلغان مىس كولدۇرمىلار تىنىمسىز جىرىڭلايتتى. ھارۋىنىڭ ياۋىنىدە ئولتۇرغان شاپبۇرۇتلۇق ھارۋىكەش يىگىت ئۆز جانۋارىنىڭ يورغىسىدىن مەمنۇن ئىدى. ھەر بىر ئېشەك ھارۋىسىدىن ئۆتۈپ كەتكەندە بىر ماختانسا، ئات ھارۋىسىدىن ئۆتۈپ كەتكەندە ئون ماختىناتتى. يەلكىسىگە ئېسىۋالغان يېرىم ئۆتكۈزگۈچ رادىيو ئارقىلىق تەلەپلەر بويىچە بېرىلىۋاتقان خەلق ناخشا-مۇزىكىلىرىنى ئاڭلىغاچ، ئېشىكىگە مۇراجىئەت قىلىپ قوياتتى:

— ناخشا-ساز يولنى قىسقارتىدۇ. ئاڭلاپ

مەززە قىلغاچ يورغىلا، جانۋار!

نۇرىمان ئانا ئۆز خىيالى بىلەن — ھېلىقى چەكمەن چاپان توغرىسىدىكى ئويى — خىيال بىلەن بەنت ئىدى. بۇ چاپاننى ئۇ ئالىمقاچان سۆكۈپ، يۇيۇپ - تازىلاپ، ماز - پاختىلىرىنى بىر ياقلىق قىلىپ بولغانىدۇ بولاتتى. لېكىن ھەر قېتىم قولىغا قايچا ئالغاندا، ھېلىقى موماي كۆز ئالدىغا كېلىۋالدى. «چاك - تۇزانلىرىنى كىرپىكىم بىلەن سۈپۈرۈپ، داغ - چەللىرىنى كۆز يېشىم بىلەن تازىلاپ .... دېيىتتى موماي ھارارەتلىك نەپەس ئېلىپ، — قەدىرىگە يەتكىدەك بىر كىمگە نېسىپ بولۇپ قالسا....»

نۇرىمان ئانا ئۆز مەھەللىسى ۋە تونۇش - بىلىشلىرى ئىچىدىن تۆت كىشىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ۋە شۇلارنىڭ بىرىگە بېرىۋېتىش نىيىتىگە كەلدى. ئۇلارنىڭ بىرى ئۆز ئۆمرىنىڭ تولىسىنى پاختا - ماز تۇزانلىرى ئىچىدە ئۆتكۈزگەن پېشقەدەم ئاتتۇچى، تەقۋادار ئادەم ئىدى. نۇرىمان ئانا سۇنغان چاپاننى تەپسىلىي كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن:

— تولىمۇ سىپتا تىكىلگەن چاپان ئىكەن، — دەپ ماختاپ قويىدى ۋە نۇرىمان ئانىنىڭ ئالدىغا ئاستاغىنا سۈرۈپ قويىدى. بۇ، قائىدە - يوسۇنلۇق رەد قىلىش ئىدى، ئەلۋەتتە. «سەددىتە دەپ ئويلاپ قالدى بولغاي، بوپتۇ، باشقا بىرسىگە بېرىۋېتەرمەن.» شۇ خىيال بىلەن قايتىپ كېلىۋېتىپ، ياشانغان بىر ئەپكەش بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ئۇمۇ ئۆز ئۆمرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى سۇ توشۇش بىلەن ئۆتكۈزگەن بىر جاپاكەش ئىدى. ئۇي - ھويلىغا سۇ تۇرۇبىسى ئورنىتىشتىن ئىلگىرى نۇرىمان ئانىنىڭ سۈيىنى توشۇپ، ئوتۇننى يېرىپ بېرەتتى. ماز - پاختىلىرىنى ئاتتۇرۇپ كېلەتتى. ھازىر مەلۇم قورۇلۇش ئەترىتىنىڭ كېچەلىك گۈزەتچىسى ئىدى.

— بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە بۇنداق كىيىم يۈرسەك قانداق تۇرار؟ — دېدى ئۇ چاپاننى قايرىپ تۇرۇپ بېرىۋېتىپ، — يۇيۇپ، تاراپ يېڭىراق كىمدە قويۇۋەتسىلە ئەمدى.

ئەپكەش بىلەن خەيرلىشىپ، ئۆيىگە تەرەپكە كېلىۋاتقان ئانا ئۆز ئۆزى بىلەن گەپلەشمەكتىدى: شۇنچە ئىسسىق - سوغۇقلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بۇ ئەپكەش ئۇنداق دەۋاتقان يەردە، باشقىلار نېمە دەر؟ «يېڭىنى ئايىغان كونا، كىگىزنى ئايىغان بورا» دېگەن گەپنى ھەممە كىشى ئۇنتۇپ كەتكەنمىدۇ؟ كونىنىڭ قەدىرىگە يېتىدىغان كىشىلەر قالمىغانمىدۇ؟! ئاز قالدى، ناھايىتى ئاز قالدى... ئۆز مەھەللىسىدە يېقىندىلا بولۇپ ئۆتكەن بىر ئىش يادىغا كەلدى:

ئىككى نەپەر چەت ئەل سودىگىرى كونا گىلەم ئىزلەپ كېپتۇ. تۇنجى قېتىم كىرگىنى سۇلايمان قارى ئىسىملىك تاچى يىگىتنىڭ ئۆيى ئىكەن. يىگىت تامغا ئېسىتلىق يېڭى گىلەملىرىنى كۆرسىتىپتۇ، ماختىنىپتۇ. ئەجنەبىي سودىگەرلەر يەر بىلەن ئىچقويۇن - تاشقويۇن بولۇپ كەتكەن گىلەمنى ئۆرۈپ - چۆرۈپتۇ. مېترلاپ بېقىپ ئىشارەت قىلىپتۇ.

— راست، بويى بەش مېتر، ئېنى ئۈچ يېرىم مېتر، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ سۇلايمان قارى. ئەجنەبىي سودىگەرلەر باش بارمىقىنى ھۆللەپ سول ئالقىنىغا سۈركەپتۇ.

— ئۈچيۈز كوي، — دەپتۇ، باھاسىنى سوراۋاتىدۇ دەپ چۈشەنگەن سۇلايمان قارى ئۈچ قولىنى كۆرسىتىپتۇ. ئەجنەبىيلەر ئىككى قولنى كۆرسىتىپتۇ، ئىككى يېرىمنى ئىشارە قىلىپتۇ. سۇلايمان قارى باش چايقاۋەرگەندىن كېيىن گىلەمنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆرۈپ چىقىپتۇ ۋە ئىككىسى ئۆز ئارا سۆزلىشىۋالغاندىن كېيىن ئۈچ بولاق پۇلنى ئۇزىتىپتۇ. سۇلايمان قارىنىڭ ھەيرانلىقتىن چەكچەيگەن

كۆزلىرى بارا - بارا غەزەپكە تولۇپتۇ:

— ئالماس ماتا، زورلاپ ساتار نەرسە يوق بۇ يەردە. ئالمىساڭلار قېلىۋېرىدۇ. ئاش - نان دېمەيدۇ، ئۆمرىدىنى سالمايدۇ. نېمىشقا زاڭلىق قىلىسىلەر؟ ئېلىڭلار پۇلۇڭلارنى!

ئەجنەبىي سودىگەرلەر ھەيران قاپتۇ ۋە كالدىرلىشىپتۇ. بىللە كىرگەن ھەقەمسايىلارمۇ ھاڭ - تاڭ قاپتۇ. ئەجنەبىيلەرنى رەنجىتىپ قويۇش تۈپەيلىدىن بىرەر كۆڭۈلسىزلىكنىڭ تۇغۇلۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپتۇ. ئىككى يىلدىن بۇيان چەت ئەل تىلى كەچ كۇرسىدا ئوقۇۋاتقان شۇ مەھەللىلىك سودىگەر يىگىت — ۋارىسجاننى تېپىپ كىرىپتۇ.

— چىرايلىقچە پۈتۈشكەندۇق، ئۆزىچە ئاچچىقلاپ پۇلىمىزنى قايتۇرۇپ بېرىۋاتىدۇ، — دەپتۇ ئەجنەبىيلەر دولىسىنى قورۇپ.

— ئۈچيۈز كويغا پۈتۈشسەك، ئۈچمىڭ كوي تەڭلەۋاتىدۇ ئادەم زاڭلىق قىلىپ! — دەپتۇ سۇلايمان قارى.

— ئۈچمىڭ يۈەنگە راست ئالامسىلەر؟

— بەرسىلا ئالىمىز، يېنىۋالمايمىز!

— ئۇنداق بولسا، مانا مەن ساتتىم، — پۇلنى ئاپتۇ ۋارىسجان، — خاتىرجەم كېتىۋەرسەڭلار بولىدۇ؛ سانىۋالسىلا، سۇلايمان قارى.

ئۇلار گىلەمنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كېتىۋاتقاندا، سۇلايمان قارى ئەسكەرتىپتۇ:

— ئېيتىپ قويسىلا، ۋارىسجان، ئەتە ئەتىگەندىلا قورۇلۇش ئەترىتىمىز بىلەن بىللە ناھىيىگە كېتىمەن، گىلەمنى قايتۇرۇۋېتىدىغان ئىش بولۇپ قالسا، تاڭ سۈزۈلگىچە قايتۇرۇپ بەرسۇن، بولمىسا ئاۋارە بولۇپ قالىدۇ.

— خاتىرجەم بولۇڭ، — دەپتۇ ئەجنەبىي سودىگەرلەر، — بۇنىڭ قەدرىگە سىز يەتمىگەن بىلەن بىز يېتىمىز، سىز قەدرىگە يەتكۈدەك بولغان چاغدا، ئوتتۇز مىڭ يۈەنگىمۇ سېتىۋالالمايسىز!...

«شۇنداق، ئالتۇننىڭ قەدرىگە يېتىدىغان زەرگەرلەر ئاز قالدى، — دەپ ئېغىرغىنا نەپەس ئالدى نۇرىمان ئانا، — بوپتۇ، بۇ چاپاننىمۇ تۇرۇۋەرسۇن.» ئۇ، چاپاننى قايتۇرۇپ كېلىپ، مەرەپتىكى يوتقان-كۆرپىلەر قاتارىغا تىزىپ قويغان كۈنى يېرىم كېچىگىچە ئۇخلىيالمىدى. موماينىڭ ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتىلىرىدە ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن پاجىئەلىك قىسمەتلەر قوشۇلۇپ كەتتى. يۈرەك جاراھەتلىرى يېڭىباشتىن ئېچىلدى، بىئارام قىلدى. چۈش كۆردى، مەلئۇنلار ئوقى زەربىدىن يىقىلغان قەددىناس ئېرى، ئارزۇلۇق قىزى، باھادىر ئوغلى... ئاھ! دەپ ئويغىنىپ كەتتى. مۇستەھەپ قىلىپ، جايناماز غا يۈكۈندى، خۇداغا ئىلتىجا قىلدى، مۇڭلۇق خىيال، قورقۇنچلۇق چۈش كۈندە دېگۈدەك داۋاملىشىۋەردى. نۇرىمان ئانىنىڭ كەيپى بۇزۇلدى، ئىشتىھاسى تۇتۇلدى، ھالسىزلاندى. مىڭ يىل ياشىغان لوقمان ھېكىممۇ ھاياتلىق رىزقى-نېسىۋىسىدىن ئۈمىد ئۈزمىگەنىكەن-دېدى بىر كۈنى تاڭ سەھەردە، — مەن نېمىشقا ئۈمىد ئۈزىدىكەنمەن؟ ئەزرائىلغا باغاق ئەۋەتكەندەك ئىش قىلىپ يۈرگىچە، ئەپكەشنىڭ دېگىنىدەك قىلسام بولمامدۇ؟ ئۇ، قەتئىي نىيەتكە كەلدى، قايچىنى قولىغا ئالدى. تېرىنىڭ مەڭدەك يېرىنى زىدە قىلمايدىغان ئۇستا قاسساپتەك تېزجۇبىلەپ تىغ سالدى، ئاۋايلاپ سۆكتى. تاش ۋە ئەستەردىن ئايرىلغان چاپان پاختىسى يەنە بىر قەۋەت ئىچ ئەستەر قويىنىدا تۇراتتى. تېز سۈرئەت بىلەن يىپ سۆگۈرۈۋاتقان قايچا ئارقا پەشتىن بىر سويامچە ئېگىزلىككە كەلگەندە تۇساتتىنلا ئاستىلاپ قالدى. نېمە ئىشتۇ بۇ؟ تۆشۈك تورلىغاندەك تورلىۋېتىپتۇيا؟ بۇ يەرمۇ، بۇ يەرمۇ شۇنداققۇ؟ قاتتىقلا بىر نېمە تۇرىدىغۇ؟ ھەيران قالغان نۇرىمان ئانا قايچىنى قويۇپ، بېگىزنى ئىشقا سالدى. گىرەلىشىپ

www.uyghurkitap.com

كەتكەن پەششىق يەپ بىر غېرىچ بىز سويامدىن ئۈزۈلۈپ چىقىشقا باشلىدى. پاختا ئىچىگە شۇنچە مەھكەم يوشۇرۇنۇۋالغان قاتتىق نەرسە ئاخىرى ئۆزىنى ئاشكارىلاشقا مەجبۇر بولدى. بۇ پارقىراپ تۇرغان ئالتۇن ئىدى، ئېگىزلىكى ۋە توغرىسى تۆت تال سەرەڭگەچوغلانمىسچىلىك كېلىدىغان ساپ ئالتۇن ئىدى، يەنە كېلىپ، ئۇ يەر- بۇ يەردىن ئارقىمۇئارقا تېپىلغىنى بىر خىل ھەجىملىك بەش زىخچە ئالتۇن ئىدى! نۇرىمان ئانا بەك ھەيران بولۇپمۇ كەتمىدى. چۈنكى ئۇ، مۇشۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىپ يۈرگەن يېرىم ئەسىر مابەينىدە مۇنداق ئەسكى-تۈسكىلەر ئىچىدىن تالاي-تالاي قېتىم ئالتۇن، تىللا تېپىۋالغان. لېكىن بىر قېتىمدىلا مۇنچىلا كۆپ ئەمەس ئىدى. ساپمۇساق بىر جىنىك ئىكەن ئەمەسمۇ بۇ؟

خەلقىمىز ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەردىن بۇيانقى يېغىلىق، قىزغىنچىلىق، بۇلاڭ-تالاڭلار نەتىجىسىدە ئەزىز جېنىدىن، قان-قېرىنداشلىرىدىن، نەسىل-ئەۋلادلىرىدىن، ئەسلى-ۋەسلىسىدىن ئايرىلىپ كەتتى. ھەر قايسى دەۋرلەردىكى مۇستەبىت ھۆكۈمرانلار، ئۇرۇشقاق باندىتلار كاتىباشلىرىنىڭ ھەممىسى ئالتۇن-گۆھەرگە تولىمۇ ئامراق، ھېرىسمەن ئىدى. قىسقىغىنا بەش يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان چوڭ ئىستىبدات جىن شۇرىن ئۆلۈم خەۋپى ئاستىدا تۇرغاندىمۇ، بىرمىنىڭ ئىككى يۈز يەتمىش تۆت سەر ئالتە يېرىم مىسقال ئالتۇننى ئېلىپ قېچىشنى ئۇنتۇپ قالمىدى. قان-قېنىغا ياۋۇزلۇق سىڭىپ كەتكەن ئىككى يۈزلىمىچى چوڭ باندىت ماجۇڭيىڭ گۇچۇڭدىكى ئۇرۇشتا چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان بىر مىليون سەر كۈمۈش بىلەن قانائەتلەنمىدى. خەلقىمىزنىڭ قىساس ئارغامچىسى بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىپ، سوراق سەھنىسىگە ئېلىپ چىقىلىش ئالدىدا ئۇ، يىگىرمە سەككىز تۆگىگە پەۋەس ئالتۇن بېسىپ [illegible] بەدەر قاچتى! ھەر تۆگىگە يۈكلىگىنى مىڭ [illegible] 100 جىڭ) ئالتۇنمىدۇ ياكى ئىككى مىڭ سەر[illegible] لىگەرلىكتە چېكىگە يەتكەن، جاللاتلىقتا بىرو[illegible]لىرىدىن ئېشىپ كەتكەن قانخور شېڭ شىسەينىڭ بۇلاپ قاچقانلىرى قانچە تونىمىدۇ؟ تۆگىمەيدىكەن، ھېلىمۇ تۆگىمەيدىكەن بۇ ئالتۇن-گۆھەرلەر!

كىشىلەر ئەڭ ئاخىرقى ئالتۇن-گۆھەرلەرنى ساقلاپ قېلىشنىڭ كويىدا ئىدى. تامنىڭ ئۈلى، تۆشۈكى، جەگە ئارىلىقى، ئوچاق تېگى، دەرەخنىڭ كاۋىكى قاتارلىقلارغا تىقىپ قويۇلغان ئالتۇن ۋە ئالتۇندىن ياسالغان زىبۇزىننەت بۇيۇملىرىنىڭ كۆپىنچىسىدىن مەھرۇم قالغان كىشىلەر پاختىلىق چاپان ئىچىدە ساقلاشنى بىر قەدەر ئىشەنچلىك دەپ قارىغان بولسا كېرەك. شۇڭلاشقا ساپ ئالتۇن ۋە ئالتۇن جابدۇقلارنىڭ كۆپىنچىسى مۇشۇنداق ئەسكى-تۈسكىلەر ئىچىدىن چىقىپ قالاتتى. «مەككە مۇنەۋۋەرەنى تاۋاپ قىلىپ كېلىشنىڭ تەييارلىقى بولسا كېرەك،- دەپ پەرەز قىلدى نۇرىمان ئانا ھېلىقى موماينىڭ سۆزلىرىنى يادىغا ئېلىپ،- نېمىشقا بىخەۋەردۇ بۇ ئالتۇندىن؟» «بىز خەق ماختىنىشنى ياخشى كۆرىمىز، ئاغزى بوش كېلىمىز. يېغىلىق ۋاقتى ئەمەسمۇ، ھەر نېمە قىلسا ھەق.» «موماينىڭ ئېتى نېمىدۇ؟ نەدە تۇرىدىغاندۇ؟» نۇرىمان ئانا ئالقىنىدىكى ئالتۇنغا قاراپ ئويلايتتى، سوئال سورايتتى، جاۋاب بېرەتتى. كېيىنكى سوئالغىمۇ يەنىلا ئۆزى جاۋاب بەردى: جانقورغانلىق ئىدىم، ئۆيىمىزنىڭ ئىشىك-دېرىزىلىرى مارجان بۇلاق تەرەپكە قاراپ تۇراتتى دېمىگەنمىدى؟ شۇ يەردىن سۈرۈشتۈرۈپ باقاي. موماي قانچە خوش بولۇپ كېتەر؟ بۇ چاپاننى كۆزگە ئىلمىغان نەۋرە، كېلىنلىرى ھاڭ-تاڭ قالارمۇ؟ خىجىل بولارمۇ؟ بىر-بىرىدىن قىزغىنىپ جېدەل-ماجرا چىقىرار-

مۇ؟ مەيلى، نېمە قىلسا ئۆز ئىختىيارى. ئېغىزىمنى يەر كۆتۈرۈۋاتىدۇ، ھالال رىسقىمنى ئەگەم ئۆزى بېرىۋاتىدۇ. مەن نېمانچە قاراپ ئولتۇرۇپ كېتىمەن بۇنىڭغا؟ كىشىنىڭ ھەققى سىڭەمتى ماڭا؟ «ماڭغان دەريا، ياتقان بورىيا» ئەمەسمۇ؟ ماڭاي، «بىسمىللا» دەپ بوسۇغىدىن پۇتۇمنى ئالاي.

بۇلاقبېشى — قەشقەر شەھىرىدىكى ئەڭ چوڭقۇر ئويمانلىق. موماي تەرىپلىگەن مارجان بۇلاق ھېلىمۇ جۇش ئۇرۇپ تۇرۇپتۇ. بۇك-باراقسان سۆگەت ئورمىنىدا قۇشقاچلار ھېلىمۇ سايراۋېتىپتۇ. چەكمەن-چوتا، سەگەز-ماتا سېلىقلايدىغانلار كۆرۈنمەيدۇ، توقماق ئاۋازىمۇ يوق. نۇردەمان ئانا تىك يار ئۈستىگە ئورۇنلاشقان جانقورغان تەۋەسىدىكى ئۆيلەرگە نەزەر سالدى. ھەممىسىنىڭ پېشايۋانلىرى بۇلاق تەرەپكە قاراپ تۇرۇپتۇ. مومايىنىڭ قەدىم جايى قايسىدۇ؟ ئۆيمۇ-ئۆي سۈرۈشتۈرۈپ باقاي.

نۇردەمان ئانا شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان داۋانىدەك ئېگىز دۆڭدىن مىڭ تەسلىكتە چىقتى. ئازراق دەم ئېلىۋالغاندىن كېيىن شىمالىي كوچىغا نەزەر تاشلىدى. بۇ كوچا قىرىق بىر پەلەمپەيلىك راۋاقتەك ئېگىز ئىدى. ھەر قەدەمدە بىر توختاپ، ھاسىراپ-ھۆمىدەپ يۈرۈپ بۇ يەردىنمۇ چىقتى. كۆتەرمە ئۆيلەر بىر بىرىگە گىرەلىشىپ كەتكەن، يىل بويى كۈن چۈشمەيدىغان بۇ كوچىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى دەرۋازىلارغا سەپسالدى. ئاخىرى ئۆزى قىياس قىلغان بىرىنچى دەرۋازىنى قاقتى. بەش-ئالتە ياشلاردىكى ئوماققىنە قىز ئىشىكنى ئاچتى.

— خان قىزىم، دادىلىرى بارمۇ؟

— بار.

— بىر ئېغىز گېپىم بار ئىدى، چاقىرىپ قويسىلا.

ئوچقاندەك كىرىپ كەتكەن ئوماق قىزنىڭ يېقىملىق ئاۋازى ھويلا تەرەپتىن ئاڭلاندى:

— دادا، سىزنى بىر خوتۇن ئىزلەپ كەپتۇ!

— قانداق خوتۇن؟

— چىرايلىق قېرى خوتۇن.

— قېرى خوتۇن؟ — تەئەججۈپلەنگىنىچە دەرۋازا بوسۇغىسىغا يېقىنلاشقان كىشى ئوتتۇز ياشلاردا ئىدى. نۇردەمان ئانا سالام بىجا كەلتۈرگەندىن كېيىن سورىدى:

— خوجام، ئاتىلىرى بارمىدۇ؟

ئۆي ئىگىسىنىڭ چىرايى غەمكىن تۈس ئالدى:

— رەھمەتلىكتە نېمە ئىشلىرى بار ئىدى؟

— بىر ئىشنى سورىماقچىدىم، ئانىلىرى بارمۇ؟، خوجام.

— بار، ئۆيگە كىرسىلە.

يىگىتنىڭ ئانىسىمۇ نۇردەمان ئانىغا ئوخشاش پاكىز قېرىغان ئىسسىقچىراي خوتۇن ئىدى. قائىدە بويىچە يۈز يېقىپ كۆرۈشتى، تىنچ-ئامانلىق سورىدى، سۇپىدىكى گىلەم ئۈستىگە كۆرپە سالدى. بىر پىيالە چاي سۇنغاندىن كېيىن سوئال نەزەرىدە تىكىلدى.

— خېنىم، ھەر بىرلىرى بۇ ئۆينى «تۇڭگان يېغىلىقى» ۋاقتىدا شېھىد كەتكەن بىر تاقىچى ئۇستامنىڭ ئايىلىدىن سېتىۋالغانمۇ؟

— يوغسۇ، مىسكەردىن سېتىۋالغان.

— مۇنداق دېسىلە، — نۇردەمان ئانا پىيالىنى داستىخان ئۈستىگە قويدى، — رەھمەت سىلىگە. باشقا يەردىن سۈرۈشتۈرۈپ باقاي.

— ئاڭلىسام، بۇ مىسكەر تاقىچىنىڭ ئايىلىدىن سېتىۋالغانىكەن.

— مۇنداق دېسىلە، خېنىم، — قوزغىلىش نىيىتىدىن يانغان نۇردەمان ئانا قايتىلاپ سورىدى، — مىسكەر ئۇستامنىڭ ئېتى، يۇرتى يادىلىرىدىمۇ، خېنىم؟

— يادىمدا — يادىمدا. ئىسمى سەيپۇللا قارى ئىدى. مەرھۇمنىڭ يەتتە نەزىرىسى،

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قىرىق نەزىردىسى، يىل نەزىرلىرىنىڭ ھەممىسى-
گە چىققانىمەن.

— ئۆلۈپ كەتكەن دېسىلە، خېنىم؟

— شۇنداق. ئوبدان ئادەم ئىدى ئۇ رەھمەتلىك. ئوغلىمۇ ئوبدان ئادەم بولدى. ئاڭلىسام، مەكتەپ مۇدىرى ئىكەن دەيدۇ. ھېيت - ئايەملەردە يوقلاپ تۇرىدۇ.

— ئىسمى؟ ...

— ئىسمى — سەيدۇللا. سەيدۇللا سەيپۇل دېسە، پۈتۈن سەمەن - چۈيۈنچى تەۋەسىدە تونۇمايدىغان ئادەم يوقمىش، سەيدۇللا مۇدىر دېسىلىمۇ بولىدۇ.

— رەھمەت، خېنىم، رەھمەت، — نۇرىمان ئانا، دۆڭدىن چىققىچە تارتقان جاپاسىنى ئۇنتۇغان، ھاردۇقى چىقىپ يەڭگىللەپ قالغانىدى. قايتا - قايتا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ خوشلاشتى. شەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسى — نو بېشىغىچە پىيادە كەلدى — دە، ھارۋا كىرا قىلدى:

— بالام سەمەن — چۈيۈنچىگە قاراپ ھەيدىسىلە.

سەيدۇللا مۇدىر راستىنلا ئوبدان ئادەم ئىكەن. ئۇنى ئۆز ئانىسىنى ھۆرمەتلىگەندەك ھۆرمەتلەپ قىزغىن كۈتۈۋالدى. نۇرىمان ئانىنىڭ ئىسمى ۋە ئولتۇرۇشلۇق ئورنىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن باشقىچە جانلىنىپ كەتتى:

— ئىككى ئېغىز ئۆيىنى بالىلار يەسلىسىگە تەقدىم قىلغان نۇرىمان ئانا ئۆزلىرى ئەمەسمۇ؟ تۆت يىل ئالدىدا ئېچىلغان مۇنەۋۋەر يەسلى تەربىيىچىلىرى يىغىنىنىڭ پەخرى ھەيئەت ئەزاسى ئەمەسمۇسىلە؟ كۆزۈمدىن قېرىدىمۇ نېمە، تونۇيالماي قالغىنىمنى قارىمامدىغان! «مېھرىبان ئانا» لەۋھەسىنى تاپشۇرۇپ ئالغان چاغلىرىدا چاۋاك چېلىۋېرىپ، ئالقانلىرىم شەپەردەك قىزىرىپ كېتىپتىكەن. سىلىمۇ يىغلاپ سالغان، شۇنداقمۇ؟ مەنمۇ ئۆزەمنى توختىتالمىغانىدىم. ھەر كىشىنىڭ بىر ئانىسى بولىدۇ. لېكىن مېنىڭ ئۈچ ئانام بار. ئۈچىلىسىنىڭ ئىسمى نۇرىمان. ئانا، ئاخىرقى ھېسابتا، يەنىلا بىر ئانا!

ئەللىك ياشلاردىن ئاشقان خۇش تەبىئەتلىك مۇدىر تولىمۇ خوش بولغان ۋە ھاياجانلانغانىدى. «ئۈچ ئانا» سۆزىنى چەكسىز ھۆرمەت تۇيغۇسى بىلەن شەرھىلەشكە باشلىدى:

— ئۆز ئانامنىڭ ئىسمى — شەرىپەمۇ نۇرىمانىخان ئىدى. ئۇ مەن ئىككى يېشىمدا ئۆلۈپ كەتكەن. باشتىنراق ئېيتسام، بىزمۇ شەھەرلىك، جانقورغانلىق ئىدۇق. گومىنداڭ غالجىرلىشىپ كەتتى، تاغ ئىنقىلابىنى باستۇرىدىغان، خەلقنى قىرغىن قىلىدىغان ئوق ئېھتىياجى ئۈچۈن مىس، قوغۇشۇن بولاڭچىلىقىغا كىرىشتى. ئىلكىمىزدىكى مىس، تۈچ، قوغۇشۇنلارنىڭ ھەممىسىنى بۇلاپ كەتتى. ئۆي - جايىمىزنى سېتىپ، بۇ يەرگە كۆچۈپ چىقتۇق. ئاتا - ئانام ئارقا - ئارقىدىن قازا قىلدى. يېتىم قالدىم. ئاخىرى دارىلئىتامدىن پاناھ تاپتىم. تاماقىمىزنىڭ تايىنى يوق، كىيىملىرىمىز جۇلجۇل، ياتاق شارائىتىمىزمۇ بەك ناچار ئىدى. زەئىپلىشىپ كەتكەنىدۇق. تەكەببۇر باي - خوجاملار، مۇتەئەسسىپ موللا - ئىشانلار نەزىرىدە بىز «دارىلئىتام تازلىرى — ئەسكى چاپان مازلىرى» ئىدۇق. ئەزرائىل بولسا، «تاز - ماز» بولۇشىمىزغا قارىماي ئېلىپ كېتىۋېرەتتى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى بىزگە قالتىس ئىگىدارچىلىق قىلدى. ھەممىمىزگە بىر قۇردىن يېڭى كىيىم تارقاتتى، تامىقىمىز ۋە ياتاق شارائىتىمىزنى بولەكچىلا ياخشىلىتىۋەتتى. كېسەللىرىمىزنى داۋالاپ ساقايتتى. كېيىن ئۇقساق، نۇرىمانىخان ئىسىملىك بىر باي تۇل خوتۇن ئۇيۇشقۇر

ئۇيۇشمىغا كۆھەر تەقدىم قىلغان ۋە كۆھەرنىڭ پۇلىنى دارىلئېتام بالىلىرىغا خىراجەت قىلىپ بېرىشنى ھاۋالە قىلغانىكەن. شۇ چاغدا مېنىڭ قورسىقىمۇ كۆپتەك ئىششىپ كەتكەنىدى. شۇ ئانىمىزنىڭ خەيرى-سەدىقىسى بولمىغان بولسا، ھاياتلىق نېسىۋەم شۇ چاغدىلا ئۈزۈلگەن بولاتتى. ئۇ مېنىڭ ئىككىنچى نۇرىمان ئانام، ئۈچىنچىسى ئۆزلىرى. چۈنكى سىلەمۇ بالىلارنىڭ غەمخورى، كۆيۈمچان ئانىسى!...

نۇرىمان ئانا قەلەم بىلەن ئىزھار قىلىپ بولمىغۇدەك ھارارەتلىك تەسىرات ۋە چەكسىز ئىپتىخارلىنىش تۇيغۇسى ئىچىدە خوشلاشتى، قەلبى ھاياجانغا. ھارۋىسى قوغۇن - تاۋۇز، ئەنجۈرگە تولغان ھالدا خوشلاشتى، ئۆزئارا يوقلاپ تۇرۇش ۋەدىلىرى ئىچىدە خوشلاشتى. سۆھبەت جەريانىدا ئۇقتىكى، مومايىنىڭ ئىسمى — شۈكرىخان، يۇرتى «قاراساقال» ئىكەن. قاراساقال — شەھەرنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى بىر يۇرت ئىدى. ئۇ تەرەپكە ئۆگۈنلۈككە چىقىش نىيىتىگە كەلدى: ئەتە ئەتىگەندە بالىلار كەلگەن ھامان، ئاناڭلار سىلەرگە قانداق سوۋغا تەييارلاپ قويدى، بىلەمسىلەر، دەيمەن. چۇرقىرىشىپ كېتىدۇ، ۋىچىرلىشىپ كېتىدۇ، تاپالمايدۇ. قاراڭلار، بۇ نېمە؟ دەيمەن. نۇرىمان ئانا، ھەممىنى بىزگە بېرەمسەن؟ دەپ ھەيران بولۇشىدۇ. ھەئە، سىلەرگە، سىلەرنىڭ تەربىيىچىلىرىڭلارگە! دەيمەن. خوش بولىدۇ. ئەنجۈر بۇزۇلۇپ قالارمۇ؟ ئېسىم قۇرۇسۇن، بۇ زۆھرە خانىمىنىڭ توڭلاتقۇسىغا سېلىپ قويسام مۇزدەك تۇرۇۋەرمەمدۇ؟

نۇرىمان ئانا بۈگۈن تاڭ سەھەردىلا مۇشۇ ئېشەك ھارۋىسى بىلەن يولغا چىققان، قاراساقاللىق شۈكرىخان مومايىنى ئىزلەپ يولغا چىققانىدى. ئەمدى قايتىپ كىرمەكتە، خىيالمۇ خىيال ئوي - خىيال ئىچىدە قايتىپ كىرمەكتە.

— پەرىشتەدەك مەزلۇم ئىدى رەھمەتلىك. يەنە يۈز يىل ياشايدىغاندەك تېنى ئىدى. بىكۆيۈم نەۋرىلەرنىڭ دەرد - ئەلىمىدە...

— ئاتام زامانىسىدا بىر ساھىبجامال مەلىكىنىڭ جېنى شاھ راۋىقى ئالدىدىكى ئاسمانپەلەك چىنارغا ئېسىلغان ئالتۇن قەپەز ئىچىدىكى ياقۇت قۇتىدا ئىكەنمىش. بۇ مومايىنىڭ جېنى بىر ئەسكى چاپان ئىكەن. شۇ چاپاندىن ئايرىلىپلا... ...

— پوت - پوت مىنگەن بىر نوچى ئالدىلىرىدىن ئۆچۈپ ئۆتتىمۇ؟ شۈكرىخان مومايىنىڭ نەۋرىسى شۇ، ھەممىسىنى تىزگىنلەيدىغان چوڭ نەۋرىسى!

— كىچىكلىرىمۇ تايىنلىق. چاغاندا ئۆلىدىغان قېرى، ماز كېپەن قېرى، دەپ تىللىشىپلا يۈرەتتى. ئۇ نېمىلەرمۇ؛

... ...

نۇرىمان ئانىنىڭ شۈكرىخان موماي ۋە ئۇنىڭ نەۋرىلىرى توغرىسىدا ئاڭلىغانلىرى ئەنە شۇلار ئىدى. ئۇنىڭ رايى قايتتى، كۆڭلى سۇۋۇدى. شۇنداق بولسىمۇ، نەۋرىلەرنىڭ بىرەرى بىلەن سۆزلىشىپ بېقىش ئۈمىدىدە يولنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى. «ياشلىق قىلغان ئىكەنمىز، قەدرىگە يەتمەپتىكەنمىز» دېگەن سۆز ئاغزىدىن چىقىپ قالسىلا...

نۇرىمان ئانا يول چېتىدە زۇۋانى ئۆچكەن موتىسىكلىت بىلەن ھەپىلىشىۋاتقان قىرىق نەچچە ياشلىق بىر كىشىنى ئۇچراتتى ۋە كىشىلەر ئېيتقان «نوچى شۇ» دەپ مۇئەييەنلەشتۈردى. قائىدە - يوسۇنلۇق سالام بەردى ۋە شۈكرىخان مومايىنى سۈرۈشتۈردى. «نوچى» زۇۋان سۈرمىدى. نۇرىمان ئانا ھارۋىدىن چۈشۈپ، ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىگە كېلىپ توۋلىدى:

— بالام بىلىگە گەپ قىلىۋاتىمەن. شۈكرىخان مومايىنىڭ قاچان، قانداق ۋاپات بولغانلى-

قىنى سوراۋاتىمەن!

— نېمانداق ۋارقىرايدۇ بۇ خوتۇن؟! — تەلەتىنى تۈرۈپ چالۋاقىدى ئۇ، — ماز كېپەن قېرىدنى نېمانچە سېغىنىپ كەتتىڭمە!

— بالام، سىلە ئۆزلىرى شۈكرىدخان ئانىمىزنىڭ نېمىسى بولىلا؟

— ھېچنېمىسى! — ئەلپازى بۇزۇلغان نوچى سۆزگۆچلۈك پاپىرۇستىن بىر تال چىشلىدى، غەزەپ بىلەن چاقماق چاقتى، بىر قولىنى يانچۇقىغا سالغان ھالدا ئارقىغا قاراپ تۇرۇۋالدى. نۇردىمان ئانا ھارۋىكەشكە دېدى:

— بالام ئېشەكىڭىزنىڭ بېشىنى شەھەر تەرەپكە توغرىلىسىلا.

ھارۋىكەش ھەيرانلىق بىلەن تىكىلدى. نۇردىمان ئانا ھارۋىكەشكە دېدى:

— ئېشىمىز تۈگىدى، قايتىلى، — دېدى.

«سەندەك تاش يۈرەكلەرگە بېرىدىغان ئالتۇن نەدە تۇرۇپتۇ؟! — قارا سوكنو پىلاتى ئىچىگە كىيىۋالغان تۆگە يۇڭىدىن توقۇلغان تونچە ياقىلىق پوفايكىسىنىڭ پېششىق يىپ بىلەن تىكىۋېتىلگەن يانچۇقىنى چىڭ سىقىمداپ تۇرۇپ شۇنداق دەيتتى نۇردىمان ئانا، — دىن يولىدا سەدىقە قىلىۋېتەيمۇ؟ ئىمام ئاخۇنۇمغا بېرىۋېتەيمۇ؟»

ئىمام ئاخۇنۇمغىمۇ بەرگەن. قىرىق نەچچە يىل ئىلگىرى سېتىۋالغان ئەسكى - تۈسكىلەر ئىچىدىن چىقىپ قالغان ئالتە دانە تىللانى بەرگەن. «ئىنىسى - جىنىغا تىنىمىسىلا» دەپ چۈنتەككە سالغان ئىمام ئاخۇن ھەپتە - ئون كۈندە بىر قېتىم «ھە، بىر نېمە چىقىۋاتامدۇ؟» دەپ سوراپ تۇرىدىغان بولۇۋالغان. ئالتە - يەتتە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن تېپىۋالغان بىر دانە تىللانى بەرسە، «ئاتايىن بىر دانە تىللانى تىقىپ قويامدۇ، نۇردىمانخان؟ غايىبىنىڭ ھەققى ھارام! غېرىب- مىسكىنلەرگە سەرپ - تەسەررۇپ قىلىمىزئەمەسمۇ بىز؟ ئىنساپ قىلسىلا، ئىنساپ!؟» دەپ كايىغان. بىر كۈنى ئۈزۈنلۈكى چېچىلاقتەك، چوڭلۇقى چوكىنىڭ قويرۇق تەرىپىدەك كېلىدىغان ئالتۇن تېپىۋېلىپ، ئىمامنىڭ دەرۋازىسىغا يېقىنلاشقاندا، مۇنداق بىر ئاۋازنى ئاڭلاپ قالغان:

— رىسقىڭنى خۇدادىن تىلىمەي، نېمىشقا ئىشىك قاقىسەن، ئەي ۋەيلۇن دوزاققا تۇتۇرۇق بولىدىغان مەلئۇن؟! «غېرىب-مىسكىنلەرگە خەيرىخاھلىق قىلغۇچى» ئىمامنىڭ قوغلاۋاتقىنى قېرىپ ھالىدىن كەتكەن ئەما تىلەمچى ئىدى.

نۇردىمان ئانىنىڭ رايى قايتتى. «سەندەك بىرەھىمگە بەرگىچە، خانىقاغا سەدىقە قىلىۋەتسەم بولمامدۇ؟» تەركى دۇنيالىقنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان ئىشان - سوپىلار تېخىمۇ ئامراق ئىكەن بۇ پارقىراق نەرسىگە. ئايمۇئاي كېلىپ، سۆيلەپ- سۈرۈشتۈرۈپ تۇرىدىغان بولۇۋالدى. «ئۇ دۇنيالىقىڭىزنى ئويلاڭ، — دەپ تەھدىت سېلىشتى تېخى، — غايىبنىڭ بىر تال ھەققى مىڭ نەشتەرگە ئايلىنىپ، يۈرىكىڭىزگە سانچىلمىسۇن يەنە!»

«ئاغرىمىغان بېشىمغا ئالتە تاياق» دېگەن شۇ ئىكەن - دە؟ خەپ، بىر نەرسە تاپسام، ئۇدۇللا مەھكىمە شەرئىگە يوللاپ بەرمىسەم! نۇردىمان ئانا شۇ نىيەتكە كەلگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە «ھەبىبۇللا قارىم بىر كومزەك ئالتۇن تېپىۋاپتۇ» دېگەن خەۋەر تارقالدى.. چۈش - پېشىنگە يەتمەستىنلا كومزەك كۆپكە ئۆزگەردى، نامازشام - خۇپتەنگە يەتكەندە، ئىككى - ئۈچ كۆپكە تەرەققىي قىلدى. ھەبىبۇللا قارىنىڭ بىر كومزەك ئالتۇن تېپىۋالغانلىقى راست ئىدى. بۇ ئالتۇن ئون نەچچە يىل مۇقەددەم سېتىۋالغان هويلا - ئىمارەتنىڭ ئاتخانىسىنى ئاشخانىغا ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشىنى قىلىۋاتقاندا، ئوقۇر ئاستىدىن چىقىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ھەقدالىرىنىڭ ھەممىسى ھەج سەپىرىدە قازاغا ئۇچراپ تۈگىگەنىدى. ھەبىبۇللا قارىم ئۇنى

مەھكىمە شەرئىيگە تاپشۇردى. مەھكىمە شەرئىيدىكىلەر بىچارە قارىيەنى ھەپتە-ئون كۈنگىچە ئاۋارە قىلدى، ھەتتا تېپىۋالغان غايىب خەزىنىنىڭ بارى شۇ ئىكەنلىكىگە قەسەم قىلدۇردى. بىر قانچە كۈنلەردىن كېيىن دوتەي يامۇلىنىڭ قوراللىق چېرىكلىرى بېسىپ كىردى. «ئاتخانىدىن ئالتۇن چىققان يەردە، مېھمانخانا-سارايلاردىن چىقماي قالامدۇ؟» دېيىشىپ، ھەممىلا يەرنى كولاپ قېزدۇرۇۋەتتى، ساپەۋساق مېھمانخانا-سارايلارنى ئۆرۈپ چېقىۋەتتى. بىھۇدە چىقىم، ئاۋارىچىلىق، بەدنام-ھاقارەتلەرگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن قارىيەم ئاخىرى: «راست گەپ قىلمىدىغان، سازايى! سەممىيلىك قىلمىدىغان، سازايى!» دەپ يىغلاپ كەتكەنىدى. نۇرىمان ئانا شۇندىن بۇيان مەھكىمە شەرئىينى كۆڭلىدىن چىقىرىۋەتتى. كېيىنكى يىللاردا تېپىۋالغانلىرىنى «بەشتە كاپالەت» ئائىلىلەرگە ئىشلىتەر دېگەن ئۈمىد بىلەن ئاھالە كومىتېت مۇدىرىغا تاپشۇرۇپ بەردى. مۇدىرمۇ ئەينى زامانلاردىكى ئىمام، ئىشان-سوپىلارغا ئوخشاشلا «ئىنسى-جىنىغا تىنماسلىق»نى جېكىلەپ چۆنتىكىگە سالدى، «نۇرىمان ئاچا، ئانچە-مۇنچە ئۇچراپ تۇرۇۋاتقاندۇ-ھە؟ تەشكىلنى ئۇنتۇپ قالمايلى جۇمۇ!» دەپ جېكىلەيدىغان بولۇۋالدى. كېيىنكى كۈنلەردە ئاچچىق چاڭ-توزاندىن باشقا ھېچنېمە چىقمايدىغان بولۇپ قالدى. مۇدىرمۇ مەجلىس، خالىسانە ئەمگەك، لەخمە كولاشلارغا ھەيدەۋەردى.

مانا ئەمدى نەق ئون سەر ئالتۇن ئۆز ئالقىنىدا تۇرۇپتۇ. ئالتۇن باھاسىنىڭ قانچىلىك ئۆرلەپ كەتكەنلىكىنى ئوبدان بىلىدۇ. نېمە قىلاي؟ ھەج تاۋاپ قىلىپ كەلسەم، كىشىنىڭ تاھارىتىدە ناماز ئوقۇغاندەك بولۇپ قالامدىمەن-قاندانق؟ ساۋابىنى شۈكرىخان مومايغا ئاتىسامچۇ؟ سالامەتلىكىم شۇنىڭغا يار بېرەرمۇ-قاندانق؟ مەسچىت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تەقدىم قىلىۋېتەيمۇ-يە؟ ھەر مەھەللىدە ئىككى-ئۈچ مەسچىت تۇرسا...

سەيدۇللا مۇدىرنىڭ سۆزلىرى يادىغا كەلدى.

«شۇ ئانىمىزنىڭ خەيرى-سەدىقىسى بولمىغان بولسا، ھاياتلىق نېسىۋەم شۇ چاغدىلا ئۈزۈلگەن بولاتتى...»

— نۇرىمان ئانا!

— نۇرىمان ئانا!...

نۇرىمان ئانىنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ئالتۇن قوڭغۇراقتەك جاراڭلىغان بۇ ئاۋاز- ئاقكۆڭۈل، سەممىي، كۆيۈمچان يەسلى باللىرىنىڭ ئاۋازى ئىدى، «مېھرىبان ئانا» دېگەن شەرەپكە مۇيەسسەر قىلغان ئارزۇلۇق نەۋرە-چەۋرىلىرىنىڭ ئۈمىدلىك ئاۋازى ئىدى. ئونلىغان جۈپ كۆزلەر ئۇنىڭغا تىكىلمەكتە، تەلمۈرمەكتە، تەلپۈنمەكتىدى. نۇرىمان ئانا تېتىكلەشتى. ھەمسايىلىرىنىڭ رەڭلىك تېلېۋىزورىدا كۆرگەنلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى: ئەنە مەركىزىي شەھەرلەردىكى بەختىيار يەسلى باللىرى. ئۇلار شۇنچە كۆركەم، زامانىۋى ئويۇنچۇق ماشىنىلار بىلەن داۋانلار ئاشماقتا، دەريا-ئېقىنلار باغرىنى بۆسۈپ ئۆتمەكتە. خىلمۇ خىل ئايروپىلانلارغا ئولتۇرۇپ، ئاسمانپەلەككە ئۆرلىمەكتە، ئاي-يۇلتۇزغا قاراپ ئۆرلىمەكتە! بىزدىچۇ؟ يەنىلا شۇ قاپاق تېرەك شېخىدا ياسالغان كونا لىڭگىرتاختاق، ئاغامچىلىرىغا ئۇلاق سېلىنغان گۈلەڭگۈچ، قۇيرۇقسىز قىرچاڭغۇ ئات، ئەبجەقى چىققان ماشىنا-تراكتور ... چوڭ شەھەر بالىلىرىنىڭكىدەك ئويۇنچۇقلار بولىدىغان بولسا...

نۇرىمان ئانا كۆككە ئۆرلەۋاتقان بەختىيار نەۋرە-چەۋرىلەرنى تېلېۋىزور ئېكرانىدا ئەمەس، بەلكى كۆز ئالدىدا كۆرگەندەك بولدى. دەرد-ھەسرەتلىرى ئۇنتۇلدى، ھاردۇقى چىقتى. يۇڭ پوفايكا يانچۇقىنى چىڭ سىقىمداپ تۇرۇپ ھارۋىكەش يىگىتكە مۇراجىئەت قىلدى:

— بالام تېزرەك!

1986-يىل نويابىر، قەشقەر.

مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان مادۇت

www.uyghurkitap.com

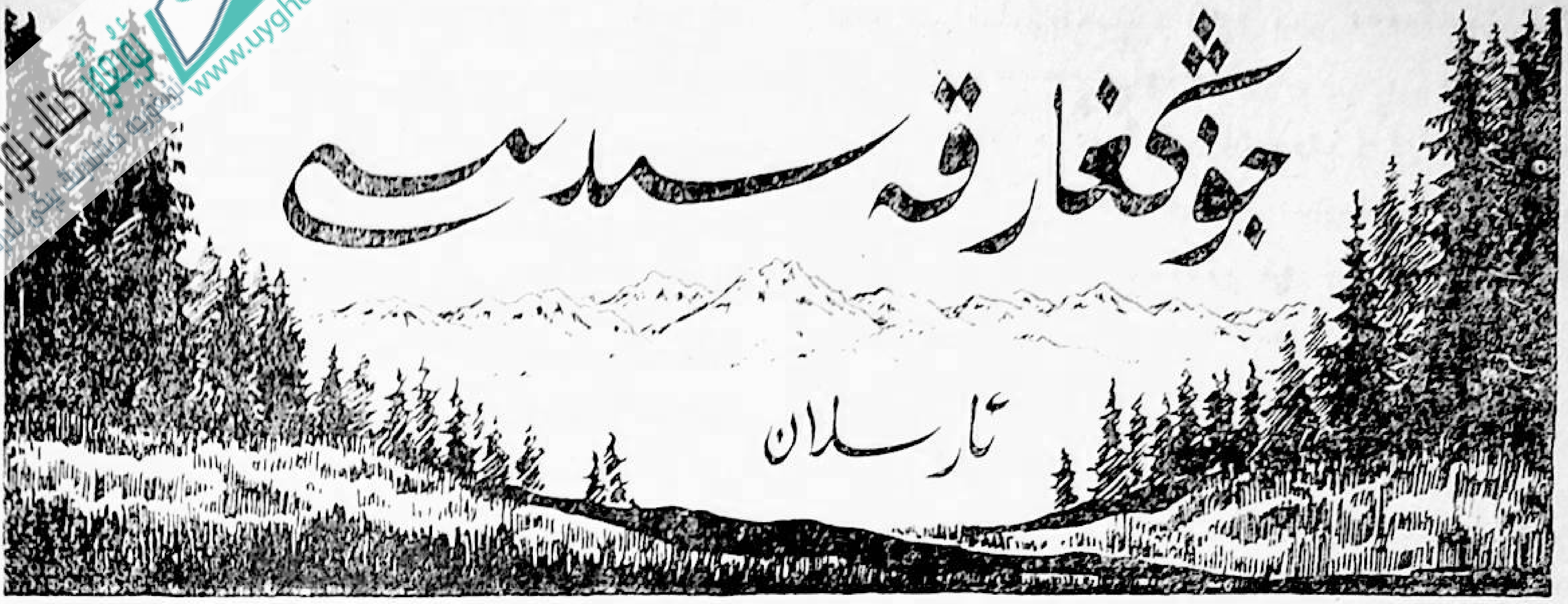

مەن كەلدىم نامىڭنى چاقىرىپ جۇڭغار،
يېشىللىق ئاسمانغا تۇتاشقان جايغا.

مەن كەلدىم چۈشۈمدە ماڭغاندەك مېڭىپ —
باققاندەك ئاق بۇلۇت ئۈستىدە ئايغا.

ئۈنۈمدە سېغىنىش، ئۈنۈمدە يىغان،
ئۈنۈمدە تىترەيدۇ شادلىق – ھاياجان.

مەن كەلدىم، مىسالى باقتىم ئانامغا،
سۈكۈتلۈك پىكىرلەر قوزغىدى قىيان.

يۈرىكىم تەلپۈنگەن ئارزۇلۇق ماكان،
توپاڭنى سۆيۈشكە بولدى بىر ئىمكان.
قارلىق تاغ يەلپۈتتى ئالتۇن شەپەقنى،
شوخ دەريا ئۇزاتتى زۇمرەت جام شۇئان.
ئەترە بۇي كېلىدۇ شاماللىرىڭدىن،
داللار مىسالى گۈلشەن قۇچىقى.

تاغلىرىڭ جامالى سىڭدى قەلبىمگە،
دەريالار شاۋقۇنى ئانا قوشىقى.

تاشلىدىم بوغداغا قانماستىن نىگاھ،
ئۇ ئوخشار شۇڭقارغا، ئوخشار تاۋۇسقا.

بۇلۇتنى يېرىشى شۇڭقار خىسلىتى،
گۈزەللىك سۈپىتى سىغماس قاموسقا.

ئېدىرلار باغرىغا يامراپ كېتىپتۇ،
ئېقىندەك دولقۇنلار ئۇرغان ئېكىنزار.

قارىساڭ ئۇپۇقتا تۇتاش يېپىلغان،
يەكەننىڭ ئەتلىسى پايانسىز رەڭدار.
پەلەكنىڭ قەرىدە چالىدۇ ناغرا،
چاقماقلار چاققۇچى بورغا ۋە بازغان.

تاغ تېشىپ يول ياسار باتۇر ئىشچىلار،
تاشلاردا قالغان ئىز مىسالى داستان.

جوتۇلار بىسىدىن چىققان ئوت گۈلى،
ئەسلىتەر شاپتۇلنىڭ چېچەكلىرىنى.

ئۆستەڭلەر، بۇلاقلار سېلىشىپ گىرە،
بېزەپتۇ كەڭ ۋادا ئېتەكلىرىنى.

يىللارنىڭ تېغىدىن ھالقىدى خىيال،
جەڭگىۋار قىسمىتىڭ كۆرۈندى سېنىڭ.

ھەر تېشىڭ، توپاڭنىڭ كەچۈرمىشلىرى،
شىپاسى، جانانى بۇ ياش جىسمىمنىڭ.

كۆز سالسام ئۆتمۈشنىڭ يولى تۇمانلىق،
ئېيت جۇڭغار كىم ساڭا كۆرسەتكەن نىشان؟

كىم سېنى يېتەكلەپ تۈنلەرنى يېرىپ،
كىم ساڭا بەردى نۇر، ھۆسن، شەرەپ-شان؟

چوققىلار ئىشارە قىلدى پەلەكنى،
قۇياشتىن خەلقىمنىڭ چېھرىنى كۆردۈم.

تاراملاپ چېچىلغان ئالتۇن ئاپتاپتىن،
جەڭلەردە ئاتقان تاڭ مېھرىنى كۆردۈم.

دولقۇنلار ئىشارە قىلدى قىيانى،
ئەقلىنىڭ كۆزىدە مەن كۆپىنى كۆردۈم.

ماناس دەرياسىنىڭ قىرغاقلىرىدا،
قان ئاققان پايانسىز ئاكوپنى كۆردۈم.

جەڭ تۇغى لەپىلدەپ ئۆتتى ئالدىمدىن،
كارنايلار ئاۋازى كىردى قۇلاققا.

قىلىچلار جاراڭلاپ، ئاتلار دۈبۈرلەپ،
مىلتىقلار گۈمبۈرى كەتتى ئۇزاققا.

كېچىلىك يورۇشلەر، جەڭگەلەر شاۋقۇنى،
ئەجەلنىڭ سېزىمى، شۆھرەتلىك ھايات.
شەپقەتسىز قىساسنىڭ ئۆچمەس يالقۇنى،
قوزغىدى قەلبىمدە ئۆلمەس تەسىرات . . .
ئېتىزلار تاغلارنى قىلدى ئىشارە،
تاغلاردىن شېھىدلار قەددىنى كۆردۈم.
باتۇرلار قەبرىسىز كۆمۈلگەن جايدا،
ئانىلار زارىنى، قەلبىنى كۆردۈم.
جەڭچى كۆزىمىدۇ بۇلاقلار كۆزى،

جەڭچىنىڭ قېنىنى ئەسلىتەرچېچەك.
نامسىز مەردلەرگە تۇتتۇم مەن ھازا،
ئاۋازسىز كۈي ئوقۇپ ئۆكسۈدى يۈرەك.

ۋاپادار سۆيەكلەردىن كۆرۈنمەيدۇ ئىز،
تۇزلەپتۇ يىللارنىڭ كارۋان قاتارى.
ئەي جۇڭغاركۆكرىكىنىڭ ئەلنىڭ قەلبىمۇ؟
جاي ئاپتۇ قەبرىسىز ھۆرلۈك مازارى.

× × ×

ئەركىنلىك بۆشۈكى پايانسىز ماكان،
باتۇرلۇق شۆھرىتىڭ تارىختا ئايان.
ئۆتتۈشتى ئاپەتلىك ئېغىر يىللاردا،
ئازغۇنلار شەنىڭنى بۇلغاپ بىر زامان.

ئاخشامقى شۇ ئاپەت قىلىچلىرىدا،
چېپىلدى بۇ يەردە قانچىلىغان باش.
ماناس ئاكوپلىرىنىڭ قالدۇق ئىزلىرى،

يۇيۇلدى قان بىلەن يۇيۇلدى تۇتاش.
تۆكۈلدى ئاپئاق قار، ئۇيۇدى مۇزلار،
باتۇرلار ئىزىنى كۆممەكچى بولۇپ.

سۆيگۈنى، دوستلۇقنى بوغدى ئاسارەت،
شورلۇق ئەل ئۈستىدىن كۈلمەكچى بولۇپ.
قەلبىڭدە جۇش ئۇرۇپ قايناپتتى ھۆرلۈك،
ئۇلۇغۋار خەلقىنىڭ روھى ئۇخلىماس.
تۈتەك ۋە قانلاردىن يارالغان يولۇڭ،

تۈتەك ۋە قانلاردىن مەڭگۈ چۆچۈمەس.
ئاپەتلەر ئىچىدە ئۆلگىيار ئۈمىد،
ئاچچىق ياشلاردا بار غايە تاتلىقى.
ياشىدىڭ، كۈچەيدىڭ بوراندا جۇڭغار،
لاچىنغا بوراندا ھايات شادلىقى.

× × ×

تاغ ئاتلاپ، سۇ كېچىپ، قوينۇڭغا كەلدىم،
كېلىشىم ۋىسالىڭ تەشنالىقىدىن.
جەڭگىلىرىڭ يالقۇنى گۈركىرىشىنى،
سىڭنالىم قىلىشقا ئاشنالىقىمدىن.
توۋلىدىم نامىڭنى جاپاكەش ماكان،
ئۇنۇمدە سېغىنىش، شادلىق، ھاياجان.

چۈشۈمدە ئەمەس، ياق، بەلكى ئوڭۇمدا —
كۆرگىنىم پەخرىمدۇر سېنى ئانىجان.
سۆيگۈمنى تارتىمدۇ خۇشپۇي باغلىرىڭ،

ئېدىرلار، قاپتاللار، جىمجىت ئورمانلار.
دەريا شاۋقۇنىغا سالىمەن قۇلاق،
ۋىشكىلار ئاستىدا ئاقار قىيانلار.

بوغدا تىزمىسىنىڭ رىشتىسى تۇتاش،
ئالتاينىڭ ئالتۇنلۇق تاغلىرى بىلەن.
قارىسام ماناسنىڭ ئويناق دولقۇنى،

جور بولۇپ تارىمغا ئېيتار كۈي – ئۆلەڭ.
گوياكى سىلىنغان بىر نۇرانە يول،
سېنىڭدىن ئاتۇش ۋە قەشقەر دىلىغا.

قاشتېشى يۇرتىغا تۇتاش ئېتىزلىڭ،
شامىلىڭ گۈل چاچار چۆچەك، ئىلىغا.
تۇۋلايتتىم پامىردا نامىڭنى جۇڭغار،

ئويلايتتىم قوينۇڭدا تۇغۇلسامچۇ دەپ.
سېنىڭدىن مەردانە كۈچ ئېلىپ، سەندە
ئۆتكۈزسەم ئۆمرۈمنى ئەمەس ھېچ ئەجەب.

نەدىسەن ئەي مېنى تۇغقان جان ئانام،
قايتا بىر تۇغساڭتىڭ مېنى مەشەدە.
تۇغساڭتىڭ بۇ ئەركىن مېھرىبان يۇرتتا،

ماناسقا ئالتۇن نۇر قونغان سەھەردە.
ئەگىنىمدە چۆپ ھىدى، پۇتۇمدا گىيا،
يۈرسەم يۇلتۇزلارغا يولداش بولۇپ مەن.
تىڭشىسام مەھەللە، ئۆيلەردە مۇقام،

يىراق ئۆتمۈشكە سىرداش بولۇپ مەن.
تۇغۇلسام، ئۆسسەم شۇ قىرغاق بويىدا،
دولقۇنلار بىلەن چىڭ گىرەلىشىپ.

چوققىلار كۆتۈرسە ئاسمانغا مېنى،
لاچىنلار قانىتىدا ئۆتسە سىيلىشىپ.

× × ×

مەن كەلدىم نامىڭنى چاقىرىپ جۇڭغار،
يېشىللىق ئاسمانغا تۇتاشقان جايغا.

مەن كەلدىم چۈشۈمدە ماڭغاندەك مېڭىپ —
باققاندەك ئاق بۇلۇت ئۈستىدە ئايغا.

1977 – يىلى، ياز

مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان ماموت

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

(تارىخىي ئوبزور)

نىزامىدىن ھۈسەيىن

ئىسلامىيەتتىكى سوپىزمنىڭ ئىلاھىيەت قارىشى ۋە ماھىيىتى توغرىسىدا

سوپىزم (تەسەۋۋۇپ) ① — ئاللاھنىڭ سۈپەتلىرىنى ۋە كائىناتنىڭ مەۋجۇد بولۇشىنى يەككە مەۋجۇدىيەت چۈشەنچىسى بىلەن بايان قىلىدىغان مۇرەككەپ، دىنىي پەلسەپىۋى ئېقىمدىن ئىبارەتتۇر... كېيىنكى زامانلار چۈشەنچىسىدىكى ئۆلىمالىرىمىزدىن موللا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۇچارى بىلەن موللا توختى خەلپەت قەشقەرلىلەرنىڭ ھىجرىيە 1226 - يىلى قەشقەردە بىرلىشىپ يېزىپ قالدۇرغان «تەزكىرەئى پىر ياران» (پىر يارانلار بايانى) دېگەن پارسىچە قول يازمىسىدا بۇ ئېقىمنىڭ كېيىنكى زامان يەشمە تەرىپىنى مۇنداق تەپسىر قىلغان (چۈشەندۈرگەن): «سوپى يارانلار: بۇ ئالەم جۈملىدىن بۇ ئالەمدىكى جەمىكى مەۋجۇدات (جانلىق، جانسىز تەبىئەتنى دېمەكچى — ئا) شەك - شۈبھىسىز ئاللاھقىلا خاستۇر، ئىنسان ئەنە شۇ مەۋجۇداتتىكى تىرىكلىكتىن بىرى بولۇپ، ئۇنىڭ يارىتىلىشى بىلەن تىرىكلىك جەريانى پەقەت ئۇلۇغ ئاللاھقا بېرىكىپ كېتىش، ھەمدۇ سانا ئېيتىش، مۇتلەق، دائىما، شەك - شۈبھىسىز قۇلچىلىق قىلىپ تۇرۇش، تۈۋا - ئىستىغپاردىن خالى بولماسلىق ئۈچۈندۇر... ھەر بىر بەندىنىڭ تەقدىرى ئۇلۇغ ئاللاھنىڭ ئىلكىدىن ھاسىل بولىدۇ. يەنى «ئەل تەقدىرۇل ۋەل قەلەم» (بەندىنىڭ تەقدىرى، زۇۋۇلىسى ئۆزى يارىلىشتىن بۇرۇن ئاللاھ تەرىپىدىن ئاللىقاچان پېشانىسىگە پۈتۈپ قويۇلغان بولىدۇ، دېمەكچى — ئا) دۇر. «ئاللاھتىن بىزنى (ئاللاھنىڭ دىققىتىمىزنى) قىل تەۋرىمەيدۇ...» دېگۈچى ماشايىقلار (چوڭ ئىشانلار — ئا) دۇر ...»

دېمەك، سوپىزم ئېقىمى — شەك - شۈبھىسىز بىر يۈرۈش خۇداگويلۇق نۇقتىئىنەزەرلەر ئېقىمىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭ مۇسۇلمانلار ئارىسىدا يولغا قويۇلىدىغان ۋە داۋام ئەتكۈزىدىغان ھەرىكەت قىبلىنامىسى: مۇسۇلمانلارنى دائىما ئاللاھ تەرەپكە، ئاللاھقا مەنسۇپ ئىشلار تەرەپكە تەكەللۇپسىز مايىل قىلىش، ئاللاھنىڭ ئەمرىگە، ئاللاھ ئاتا قىلغان تەقدىرى ئۆلچەمىگە بويسۇندۇرۇش، دائىما ئاللاھنى ئەسلەپ تۇرىدىغان، ئاللاھقا مەن-

ۇپ بولمىغان مۇھەببەت ۋە ھەرىكەتنى قوزغايدىغان ھەر قانداق ئامىل ۋە ھەۋەسلەردىن خالى، پاك تۇرىدىغان، شەخسىي راھەت، مەنپەئەتنى ئويلىمايدىغان، شەخسىي غەرەزلەردە بولمايدىغان قىلىپ تەربىيىلەش، ئادەتلەندۈرۈشتىن ئىبارەتتۇر.

سوپىزمنىڭ تارىختىكى ئىجادچىلىرىدىن بىرى- مىلادى 12 - ئەسىردە ياشىغان بەلخلىق مەشھۇر سوپى خوجا ئەھمەد يەسەۋىنىڭ «... دۇنيانىڭ نازى - نېمەتلىرىنى ئىزدىگەن سوپى ئەمەس، ئۆز ھاياتىنى بەختسىزلىك ۋە غۇربەتتە تائەت - ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزگەن كىشى ھەقىقىي سوپىدۇر...» دېگەن تەلىماتى بۇ پىكىرىمىزنىڭ تارىخىي مىسالىدۇر.

بۇ مەزھەپنىڭ تۈپ ماھىيىتى توغرىسىدا تارىخشۇناس ئى. ئا. كىرىدۇۋلوۋ «دىن تارىخى» دېگەن كىتابىدا توختىلىپ بۇنداق يازغان: «بۇ سېستىما شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن تەشكىللەنگەنكى، ئۇنىڭدا بىرلا مەقسەت كۆزدە تۇتۇلىدۇ، يەنى مىڭلىغان، يۈز مىڭلىغان قارىسىغا ئىشىنىدىغانلار ۋە چوقۇنىدىغانلارنى تەربىيىلەش ۋە ئۇلارنى ئۆزلىرى تېۋىنغان ئىلاھىغا ھەم ئۇنىڭ قەۋملىرىدىن بولغان تەرغىباتچىلىرىغا ھېچقانداق شەرتسىز ئىتائەت قىلىدىغان قىلىپ ئادەتلەندۈرۈش. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئۇلارغا ئېتىقاد قىلغۇچى ئامما بىر ئوچۇم ۋىجدانسىز شۆھرەتپەرەسلەر قولىدىكى قارىغۇ قورالغا ئايلاندۇرۇلىدۇ.» شۇنى كۆرۈشكە بولىدۇكى، بۇ مەزھەپ تەلىماتى ۋە ئۇنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتى تۈۋەن تەبىقىدىكىلەرنى ۋىجدانسىزلارچە ئالداشتىن ئىبارەتتۇر.

شۇنداق ئىكەن، سوپىزم ئىنسانلارنى بۇ ئالەمدىن مەڭگۈ تەركىي دۇنيا ھەم ئەبەدىي مۇتەئەسسىپ ئۆتۈشكە دالالەت قىلىدىغان، باشلايدىغان، مەۋجۇد ئالەم مۆجىزىلىرىنى، ئىجتىمائىي تىرىكچىلىك ۋە ئىجتىمائىي ھەققانىيەتنى ئاتالمىش «ئاخىرەت» «مىزانى» بىلەنلا ئۆلچەيدىغان، ھاياتقا، پەنگە زىد، تارىختا پەيدا بولۇپ، تارىختا يوقالغان خىيالىي خۇدايى قۇلچىلىق تەسەۋۋۇرات ئېقىمىدىن ئىبارەتتۇر.

سوفىزمنىڭ تارىختا پەيدا بولۇش جەريانى توغرىسىدا

سوپىزم مەزھىپىنىڭ ئىسلامىيەت دۇنياسىغا پەيدا بولۇش، تارقىلىش، كېڭىيىش جەريانلىرىنى بىلىش ئۈچۈن ئەڭ ئالدى بىلەن ئۇنىڭ پەيدا بولۇش جەريانىغا ئائىت تارىخىي ۋەقەلەرنى قىسقىچە ئەسلەشكە توغرا كېلىدۇ.

مىلادى 632 - يىلى مۇھەممەد پەيغەمبەر ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ساھابىلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئارىسىدا پەيغەمبەرنىڭ ئورنى (ئىز باسارلىقى)نى يەنى خەلىپىلىكنى تالىشىش كۈرىشى كېلىپ چىقىدۇ. بۇ كۈرەشلەر نەتىجىسىدە مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ دەسلەپكى ساھابىلىرىدىن بولغان ئابابەكرى بىرىنچى قېتىم خەلىپىلىكنى ئىگىلەيدۇ. بۇ چاغدا مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ كۈيئوغلى ھەم بىر نەۋرە ئىنىسى ھەزرىتى ئەلى: «پەيغەمبىرىدىگە ئۇنىڭ ئۆز ئەۋلادلىرى ۋارىسلىق قىلىپ خەلىپىلىككە ئولتۇرۇشى كېرەك» دەپ قاراپ، ئابابەكرىنىڭ خەلىپە بولۇشىغا قارشى چىقىدۇ ۋە ئاخىرى ئۈچىنچى قېتىم خەلىپىلىككە ئولتۇرغان ساھابە ئوسماننى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، خەلىپىلىكنى ئىگىلەيدۇ، مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى ئەڭ يېقىن ساھابىلىرىدىن بولغان

① بۇ ئاتالغۇ تارىختا ئەرەبلەردە «سوپى»–«سوپپىيە»، پارسلاردا «ئىشان»، «ئىشانىزم» مۇسۇلمان ھىندىلاردا «ئەۋھاھى ئىسلام» (ئىسلام تەرىقىتى)، يەنە باشقا بەزى مۇسۇلمانلار ئارىسىدا «باتىن» - «باتىنىزم»، «دەستارىيە»، ئوتتۇرا ئاسىيا جۇملىدىن شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا «خوجىلار مەزھىپى»، «پىرلىق يولى»، «سەئىد» لىك، «خۇپىيانە ئىبادەت» يولى دېگەندەك نام-ئاتاقلار بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن. مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن ئېتىبارەن بەزى ئىجتىمائىي پەنچىلەر بىلەن دىنشۇناسلار بۇ ئاتالغۇنى «سوپىزم» نامى بىلەن ئاتاپ كەلمەكتە.

ئابابەكرى، ئۆمەر، ئوسمانلارنىڭ (ئۇلار مۇھەممەد پەيغەمبەر بىلەن بىر نەسىل ئەمەس ئىدى) تەرەپدارلىرىغا قارشى ئەلى پەرەستلەرنىڭ «شىئەئەلى» تەشكىلاتىنى قۇردۇ. بۇ تەشكىلات پەيغەمبەر ھايات ۋاقتىدا «چاھارىيار»لىق سالتەنەتتە بولغان تۆت ساھابىدىن ئابابەكرى، ئۆمەر، ئوسمانلارنىڭ «چاھار يار»لىقىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ. يۇقىرىقى ئۈچ ساھابىنىڭ تەرەپدارلىرى مىلادى 661 - يىلى كۇففە دېگەن يەردە ھەزرىتى ئەلىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، «شىئە»چىلەرگە قارشى ئۆزلىرىنىڭ «سۈننىي» ناملىق تەشكىلاتىنى قۇردۇ. ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئورنىنى تالاشقان ئوغلى ئىمامى ھۈسەيىنمۇ يەزىد تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدۇ. يۇقىرىقى ۋەقەلەردىن ئېتىبارەن بۇ ئىككى گۇرۇھ ئوتتۇرىسىدا خەلىپىلىك تالىشىشنى چۆرىدىگەن مەزھەپ كۈرىشى شەكىللىنىپ بارغانسېرى ئۇلغىيىپ كېتىدۇ، مۇرەسسەسىزلىشىدۇ. بارا - بارا بۇ ئىككى تەشكىلاتنىڭ يۇقىرى قاتلام دىنىي يېتەكچىلىرى ئارىسىدا مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى تەلىماتى (قۇرئان) بىلەن ئىسلامنىڭ پەيغەمبەر تەكىتلىگەن ئەھكام، ئۇقۇم، پرىنسىپ، ئەنئەنىلىرىنى ھەركىم ئۆز مەۋقەلىرىنى چىقىش قىلىپ بىر - بىرىگە زىت تەپسىرلەيدىغان، چۈشەندۈرىدىغان، ئەمەل قىلىدىغان چوڭ مەسىلە كېلىپ چىقىدۇ. «شىئەئەلى»چىلەرنىڭ ئۆلىمالىرى قۇرئاننى شەرھىلەشتە: قۇرئاننىڭ «باتىن» (ئاخىرەتلىك، يوشۇرۇن) ھەم «زاھىر» مەنىلىرى بار. «باتىن» مەنىسى بەندىلەرنىڭ شەرتسىز، شەك - شۈبھىسىز ئەمەل قىلىشىغا قارىتىلغان، دەپ دەۋا قىلىشىپ، بۇ قاراشلىرىنى مۇستەھكەم، مەڭگۈ «ھەقىقەت» سۈپىتىدە ئاساسلاش ئۈچۈن مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئەۋلادلىرى ھەزرىتى ئەلى قاتارلىقلارنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى سۆز - ھەرىكەتلىرىدىن «ئەخبار»ناملىق چوڭ كىتابنى تۈزۈپ چىقىپ، قۇرئان بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويۇش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ دىنىي پرىنسىپلىرىنى مۇشۇ نۇقتىغا مەركەزلەشتۈردۇ. «سۈننىي»لەرنىڭ چوڭ ئۆلىمالىرىمۇ قۇرئاننى شەرھىيلەشتە: قۇرئاننىڭ «زاھىر»، «باتىن» مەنىلىرى بار، «زاھىر» مەنىسى — بەندىلەرنىڭ شەرتسىز ھەم شەكسىز ئەمەل قىلىشىغا قارىتىلغان، دەپ دەۋا قىلىشىپ، بۇ قاراشلىرىنى مۇستەھكەم، مەڭگۈ ھەقىقەت سۈپىتىدە ئاساسلاش ئۈچۈن، مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى ساھابىلىرىنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىدىن «سۈننىي» ناملىق چوڭ كىتاب (قۇرئان تەپسىرى)نى تۈزۈپ چىقىپ، قۇرئان بىلەن يانداش ئورۇندا قويۇش ئارقىلىق ئىسلام ئەقىدىلىرىنى ئەنە شۇ نۇقتىغا يىغىنچاقلايدۇ. شۇنداق قىلىپ «شىئەئەلى»لەرنىڭ ئۆلىمالىرى قۇرئاننىڭ «باتىن» مەنىسىنى ئاساس قىلىپ، «زاھىرى» دۇنيادىكى ئىجتىمائىي بارلىقنى (ئىنسانلارنىڭ تەبىئىي، ئىجتىمائىي كۈرەش، پائالىيەتلىرىنى) «باتىن ئالەم» ئۈچۈن، ئۇ «دۇنيا» ئۈچۈن بولغان خۇدايى قۇللۇق دائىرىسىدىن چىقىپ كەتمەسلىكى كېرەك، دەپ بىلىپ ئىنسانلارنى ئاللاھنىڭ ئىختىيارىدىكى بىقۇۋۋەل ئۆتكۈنچى مەخلۇق دېگەن دەۋالىرىدا چىڭ تۇرۇش يولى ئارقىلىق، ئۆز مەۋقەلىرى بويىچە تۇتقان يولىنى «ئەھلىي تەرىقەت» (تەركىي دۇنيالىق يولى) دەپ ئاتاشقا باشلايدۇ. «سۈننىي» چىلەرنىڭ پېشىۋالىرىمۇ قۇرئاننىڭ مەۋجۇد ئالەم توغرىسىدىكى ھەقىقىي، يېگانە دەستۇر ئىكەنلىكىدە چىڭ تۇرۇپ، كائىنات ھادىسىلىرىنى، ئىنسانلارنىڭ تەبىئىي، ئىجتىمائىي غايە، كۈرەش، ئىنتىلىشلىرىنى (ئاللاھنىڭ مەۋجۇد دۇنيانى بەندىلەر ئۈچۈنلا ياراتقانلىقىنى)، ئاخىرەتنىڭ («باتىن» ئالەمنىڭ) «زاھىرى» ئالەم ئۈچۈن قوشۇمچە ئۇقۇم ئىكەنلىكىنى قەيت قىلىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ مۇقىم مەۋقەلىرىنى (يولىنى) «ئەھلىي شەرىئەت» (زاھىرى ئالەم يولى) دەپ ئاتايدىغان بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىسلام — «شىئە»، «سۈننىي» مەزھەبلىرى بويىچە ئىككىگە پارچىلىنىپ كېتىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئىسلام بايرىقى ئاستىغا جەملەشكەن مۇسۇلمان قەۋملىرى بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى ئىككى بايراق ئاستىغا بۆلۈنۈپ (ئۇيۇشۇپ) ئىچكى جاڭجال، مەزھەپ ئۇرۇشلىرىنىڭ قۇربانلىرىدىن بولۇشقا يۈلىنىدۇ. بۇ ئىككى مەزھەپ

ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت بارغانسېرى ئۆتكۈرلىشىپ، قانلىق ئۇرۇشلارغا سەۋەب بولىدۇ.

تۇنجى تۈركۈم «سوپى - زاھىد»لار گۇرۇھىنىڭ ئېراندا پەيدا بولغانلىقى توغرىسىدا

مىلادى 8 - ئەسىرگە كەلگەندە «شىئە ئەلى»لەرنىڭ غەلىبىسى بىلەن ئىراندا تۇنجى قېتىم مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئەۋلادى - بەشىنچى ئىمام زەينىد ئىبنى ئەلىنى بايراق قىلغان بەنى ھاشىم خەلىپىلىكى (پادىشاھلىقى) تىكلىنىدۇ. بۇ ھاكىمىيەت ھۆكۈمرانلىرى ئۆز ھاكىمىيىتىنى ئىلاھىي ۋە دۇنياۋى ھاكىمىيەت ھېسابلايدۇ ھەم خەلىپىنى «ئىلاھىي شەخس» دەپ بىلىدۇ. ئۇ، مەيلى زالىم بولسۇن، مەيلى ئىستىبدات بولسۇن خەلق ئۇنىڭغا ھامان شەرتسىز بويسۇنۇشى كېرەككى، ھېچ كىمنىڭ ئۇنىڭغا قارشى چىقىشىغا ھەققى يوقلۇقى توغرىسىدا تەقىپ خاراكتېرلىك پەرمانلار چىقىرىلىدۇ. خەلىپىلىك پەۋقۇلئاددە ئىستىبداتلىشىدۇ. خەلق ئۈستىدە زۇلۇم كۆپىيىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن بۇ ھاكىمىيەتنىڭ يۇقىرى قاتلام پېشىۋالىرى ئارىسىدا ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەۋلادلىرىنىڭ كۆپىيىپ كېتىشى، تارقىلىش دائىرىسىنىڭ كېڭىيىپ تۇرۇشى نەتىجىسىدە پەيغەمبەر ئەۋلادلىرىدىن چوڭ ھوقۇقنى يەنىلا كىم ئىگىلەش مەسىلىسى كېلىپ چىقىپ، «شىئە»لەر ئارىسىدىكى دەسلەپكى بىر مەزگىللىك بىرلىك پارچىلىنىپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كېلىدۇ. بەنى ھاشىم بۇ خىل ۋەزىيەت ئىچىدە ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى ئەبەدىي ساقلاپ تۇرۇش مەقسىتى بىلەن ئۆز قەۋملىرى ئارىسىدىن (ئۆزىگە شان - شەرەپ كەلتۈرگۈچى «ئىشان» ۋە قەيسەر تەقۋادار «شىئە»لەر)دىن «سوپى - زاھىد» (تەرىقەت تەقۋادارلىرى) «پىرقە»سى (پارتىيىسى)نى تەشكىل قىلىدۇ.

بۇ «پىرقە»نىڭ ئەزالىرى تارىختا «بەنى ھاشىم سوپى-زاھىدلىرى» ياكى «سوپى ھاشىملەر» نامى بىلەنمۇ ئاتىلىپ كەلمەكتە. «تەزكىرە پىرياران»دا «سوپى - زاھىد»لار توغرىسىدا مۇنداق دېيىلگەن: «ھەزرىتى بەنى ھاشىم- ھەزرىتى خوجام رەسۇلۇللا (مۇھەممەد پەيغەمبەر - ئا) نىڭ بۇ ئالەمدىكى ئۇممەتلىرىگە قالدۇرۇپ كەتكەن بىردىنبىر ئەۋلادى، بەرھەق ۋەكىلى ئىدى، ئەھلى ئىسلامنىڭ پاناھى، ئىقلىمگىرى (جاھانگىرى - ئا) ۋە نىجادچىسى ئىدى. شۇڭا خوجام رەسۇلۇللانىڭ مۇبارەك ئىسىم - سۈپەتلىرىنى ئۆزىگە خاس تۇتۇپ، لىباس ئېھرام (مۇھەممەد پەيغەمبەر ھايات ۋاقتىدا ئىمامەتچىلىك قىلغاندا تاشقى كىيىمى ئۈستىدىن يۆگىنىپ ئالىدىغان ئاق رەخت - ئا) كىيىپ، مۇرىتلىرى بولسا «لىباسى تەۋەررۇكات» كىيىشىپ، باشقىلاردىن ئۇلپاز، تۇرۇق، سالاپەت، سۈپەت پەرقلىرى بىلەن پەرقلىنىپ، ھۆرمەت دەرىجىلىرى بويىچە سوپىزاتلىق تەلقىنلىرى (ئىبادەت مەۋقەلىرى)دە تۆۋە ئىستىغپارنى تىللىرىدىن چۈشۈرمەيتتى...»

بىزگە مەلۇمكى، بۇ يەردە ئېيتىلىۋاتقان «لىباسى تەۋەررۇكات»، «ئۇلپاز»، «تۇرۇق»، «سالاپەت»، «سۈپەت» دېگەن سۆزلەر مۇھەممەد پەيغەمبەرچە كىيىنىپ، سالاپەتلىنىپ، ئۆزىنى تۇتۇپ، يۈرۈش - تۇرۇش، مەشغۇلات قىلىپ (پەيغەمبەرگە ئوخشاپ) تۇرغۇچىلار دېگەنلىكتۇر. بەنى ھاشىم سوپىلىرى مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەينى چاغلاردا (مىلادى 600 - يىلىدىن 632 - يىلىغىچە) تىجارەت ۋە پەيغەمبەرلىك پائالىيەتلىرىدە بولغاندا كىيىپ يۈرۈشكە ئادەتلەنگەن تۆگە چەكمىنىدىن تەييارلانغان ياقىسىز، قوش ئېتەكلىك ئۇزۇن مەللە تونىنى «لىباسى تەۋەررۇكات» دەپ ئاتىشىپ، شۇ خىل رەختتە، شۇ خىل كىيىنىشنى ئۆزلىرىنىڭ سوپىلىق بەلگىسى قىلىپ ئېلىشقان ھەم ئۆزلىرىنىڭ مىجەز، تۇرۇق ۋە تۇرمۇش شەكىللىرىنىمۇ ئۆزلىرىچە «پەيغەمبەرچە ئەخلاق»، «پەيغەمبەرچە ئۇلپاز-مىجەز»، پەيغەمبەرچە «تۇرۇق - سالاپەت»كە «بولغۇچىلار» قىلىپ كۆرسىتىشكە ئۇرۇنغۇچى تۇنجى سوپىلار تۈركۈمىدۇر. تارىختا بىرىنچى قېتىم شۇ شەكىلدە پەيدا بولغان، ئۆزلىرىنى «بەرھەق

پەيغەمبەر ئەۋلادى ــ سەئىد» نامى بىلەن نىقابلىنىپ بۇ كىشىلەر ئەمەلىيەتتە ... ئىماملار-غىچە ھەتتا ھازىرقى زامانلارغىچە پەيغەمبەرنىڭ نام، سۈپەتلىرىنى ئەكسىچە ... قىلىدىغان، ئىشلىمەي چىشلەش (دىنىي نىقاب بىلەن دۇئاكويلۇق، ئالدامچىلىق، ھىلىگەرلىك ... تىرىكچىلىك قىلىش)نى كەسىپ قىلىۋالغان، ئىسلام ئەقىدىلىرىنى دەپسەندە قىلىپ يۈرۈۋاتقان ھارام تاماق سوپىلارنىڭ تۇنجى «پىر» (ئۇستاز)لىرىدىن ئىبارەتتۇر.

مىلادى 9 - ئەسىردە بەنى ھاشىم خەلىپىلىكى مۇسۇلمان قەۋملىرى (ئاساسەن «سۈننىي»لەر)نى ئۆز بايرىقى ئاستىغا توپلىغان ئەرەب پادىشاھى خەلىپە ئابدۇل مۇلۇك قوشۇنلىرى تەرىپىدىن ئاغدۇرۇپ تاشلىنىدۇ. بەنى ھاشىم گۇرۇھىغا ئەگەشكەن مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەۋلادلىرى بىلەن ئەلى ئەۋلادلىرى قىرغىن قىلىنىدۇ، زىندانلارغا تاشلىنىدۇ، تەقىپ ئاستىغا ئېلىنىدۇ. بۇ خىل پاجىئەلىك قىرغىندىن چۆچۈگەن بەنى ھاشىم سوپىلىرى ئىراندىن دۇنيانىڭ ھەر قايسى مۇسۇلمان رايونلىرىغا، جۈملىدىن ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇسۇلمان ئەللىرىگە قېچىپ كېتىشىدۇ. بۇ خىل ھالەت، مەزھەپ ئۇرۇشلىرى توختىماي، يېڭىش - يېڭىلىش، چىقىش - چۈشۈش بويىچە دائىم تەكرارلىنىپ تۇرغان تارىخىي زامانلار جەريانىدا تەكرارلىنىۋېرىدۇ. ئۆز ھەرىكەتلىرىدە مەغلۇپ بولغان تەرسا سوپىلارنىڭ قېچىپ كېتىش نۇقتىلىرى يەنىلا يۇقىرىقى جايلاردىن ئىبارەت بولۇپ تۇرىدۇ. لېكىن قاچاق سوپىلار بارغان - تۇرغان يەرلىرىدە يەنىلا ئۆز ھەرىكەتلىرىنى زادىلا توختىتالمايدۇ.

8 - ئەسىردىن 10 - ئەسىرگىچە بولغان تارىخىي جەريانلاردا شىرۋان (ئىراننىڭ ھازىرقى ئەزەربەيجان رايونى)، بەسرە (ئىراقنىڭ بىر رايونى)، پارس (ئىراننىڭ بىر ئۆلكىسى)، شىراز (ئىراننىڭ قەدىمكى شەھەرلىرىدىن بىرى)، ھەمەدان (ئىراننىڭ غەربىدىكى بىر شەھەر)، ھىرات (ئافغانىستاننىڭ بىر شەھىرى)، ھازىرقى سۈرىيە، لىۋان، پەلەستىن، مىسىر، سەئۇدى ئەرەبىيە، ماراكەش، بەدرەيىن، بۇخارا، سەمەرقەند... قاتارلىق جايلاردا ئاشكارا، يوشۇرۇن، ھەر خىل نام، شەكىللەر بىلەن ھەرىكەت قىلىۋاتقان نۇرغۇن چوڭ - كىچىك سوپى - زاھىدلار گۇرۇھلىرى پەيدا بولىدۇ ۋە بارا - بارا بىر بىرىگە قوشۇلۇپ (مەلۇم چوڭ ماشايىخلار يېتەكچىلىكىگە بىرىكىپ) دىنىي، ئىجتىمائىي كۈچلەر سۈپىتىدە سوپىلىق تەرىقىتىنى كېڭەيتىش كۈرەشلىرىنى قانات يايدۇرۇشىدۇ. بەزى ئىسلام تارىخلىرىدا «قەۋمى سۇلۇك داھىلىرى» نامى بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن سوپى ھۇسەيىن ئىبنى مەنسۇر ھەللاج، شېيخ نەجمىددىن باغدادى، يۇسۇپ ھەمەدانى، خوجا ئابدۇخالىق، سانايى، ئەتتارى، رۇمىي... پىرقىلىرى ئەنە شۇ خىل سوپى - زاھىدلار گۇرۇھلىرىنىڭ بۆلۈنمە نامىلىرىدۇر. بەزى مەنبەلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، مىلادى 8 - ئەسىردىن 12 - ئەسىرگىچە خاس ئاسىيالىق مۇسۇلمانلار ئارىسىدىلا بىر- بىرىگە باغلانمىغان چوڭ -كىچىك سوپى - زاھىدلار گۇرۇھلىرىنىڭ يوشۇرۇن، ئاشكارا سۇلۇكلىرى 99 غا، «پىر»لىرى 101 گە يەتكەنلىكى مەلۇمدۇر.

سوپىزم ئىسلامىيەت دۇنياسىدا مەنئى قىلىنغان مەزھەپتۇر

مىلادى 8 - ئەسىرلەرگىچە 12 - ئەسىردىن بولغان تارىخىي زامانلار ئىچىدە بەزى مۇسۇلمان يۇرتلىرى (تۇنجى قېتىم ئىران) دا پەيدا بولۇپ، تەدرىجىي سېستىمىلىشىش، جامائەتلىشىش ئارقىلىق ئىسلام مەزھەبلىرى تەركىبىگە قىستۇرۇلۇپ، ئايرىم مۇسۇلمان قەۋملىرىنىڭ سەجدە ئىخلاسلىرىدا ئېتىقاد شەكلىگە كىرگەن سوپىزم ــ كېيىنكى چاغلار (تەخمىنەن مىلادى 12- ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە بولغان چاغلار)دا ئايرىم مۇسۇلمان يۇرتلىرىدا ئىسلامىيەتنىڭ بىر پۈتۈن ئومۇمىي ئىناۋىتىگە، بىرلىكىگە ۋە قۇرئان ئەقىدىلىرىگە زىت سادىر قىلغان بەزى قىلمىشلىرى بىلەن ئاشكارىلىنىپ، دۇنياۋى ئىسلام مەھكىمىلىرى بىلەن ئىسلام دىن ئۆلىمالىرىنىڭ قاتتىق ئەيىبلەشلىرىگە دۇچ كەلگەن ھەم قارىلانغانىدى.

سوپىزمنىڭ شۇ زامانلاردىكى ئىسلام ئىناۋىتىگە، بىرلىكىگە، قۇرئان ئەقىدىلىرىگە زىت سادىر قىلغان قىلمىشلىرى ئومۇمەن مۇنۇ نۇقتىلارغا مەركەزلىشەتتى:

سوپىزم يېتەكچىلىرى ئەزەلدىن بېرى ئۆزلىرىنىڭ «پەيغەمبەر ئەۋلادى (ئىمام)» دېگەن تەمەننا ۋە نوقۇل تەرىقەت بېكىمچىلىكى مەۋقەلىرىنى چىقىش قىلىپ، قۇرئاننىڭ «باتىن» مەنىسى بويىچە ئىسلامنى تەرىقەتلەشتۈرۈش، مۇسۇلمانلارنى سوپىلاشتۇرۇش مەقسىتى يولىدا شۇ زامانلاردىكى ئىسلامىيەتنىڭ قانۇنلۇق داھىلىرى (ئىسلامغا قۇرئان بويىچە يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان يېتەكچى ئۆلىمالار) قولىدىن ئىسلامىيەت ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش كۈرەشلىرىنى زادىلا توختاتمىغانىدى. بۇ كۈرەشلەردە ئۇتۇپ چىقىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۇلار مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ئۆزلىرىنىڭ دىنىي ئورنىنى كۆتۈرۈش («دىنىي داھىي» لىق، «پىر» لىق مەرتىۋىلىرىنى تىكلەش)، ئۆزلىرىنى چۆرىدىگەن «دىنىي مەركەز» لەرنى بەرپا قىلىش ئارقىلىق ئۆز ئارقىلىرىدىن ئەگەشكۈچى كۆرەشچى مۇسۇلمان گۇرۇھلىرى (سوپى مۇرىتلىرى) نى ئۇيۇشتۇرۇش ھەم بۇ كۈچلەردىن ئۆز مەقسەتلىرىنى ئورۇنلاش يولىدا ئۈنۈملۈك پايدىلىنىشتىن ئىبارەت ئىدى. ئۇلار يەنە «دىنىي داھىي»لىق، «پىر» لىق دەرىجىلىرىگە كۆتۈرۈلۈش مۇددىئالىرى بىلەن ئۆزلىرىچە قۇرئان ۋە ئىسلام شەرىئىتىدە ئاللىقاچان مۇئەييەنلەشتۈرۈلۈپ، پۈتۈن مۇسۇلمانلارنىڭ ئورتاق ئەمەل قىلىش مىزانى، ئەنئەنە پىرىنسىپى بولۇپ كەتكەن بەزى دىنىي ئەھكام، ئەركانلار (دىنىي پىرىنسىپ، مەجبۇرىيەت، قائىدە، ئەنئەنىلەر) دىن ۋە قۇرئاندا تەكىتلەنگەن ئايەتلەردىن چەتنەپ، بەزى غەيرىي دىنلارنىڭ يەنى بۇددا، ھىندى - بىراھمان، يەھۇدى دىنلىرىغا مەنسۇپ سوپىزمچىلارنىڭ ① نەرسىلىرىنى ئىسلام دىنىغا ئارىلاشتۇرۇۋېلىپ پاكى ئىسلامدا يوق نەرسىلەرنى بار قىلىپ، بار نەرسىلەرنى يوق قىلىپ (قۇرئاندىكى نۇرغۇن ئايەت، ھەدىسلەرگە ئۆز قاراشلىرى بويىچە مەنا بېرىپ ۋە ئۇنىڭغا ئۆزلىرىنىڭ يېڭىچە نۇقتىئىنەزەرلىرىنى سىڭدۈرۈپ)، ئۇنى بىر خىل «دىنىي تەلىمات» شەكلى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىرىش ئارقىلىق، ئۆزلىرىنىڭ «دىنىي مەركەز» لىكىنى تىكلەش ھەرىكەتلىرىدە بولۇشقانىدى.

19 - ئەسىردە ياشاپ ئىجاد قىلغان مەشھۇر شەرقشۇناس ئالىم سۇلتان باي ھاجىم (قاغىلىق ناھىيە گوساس ئازغانساللىق ئۇيغۇر) ئىسلام دۇنياسىدا تۇنجى قېتىم سوپىلىق «تەلىمات»نى ئوتتۇرىغا چىقارغان «خوپپە سۇلۇكى»نىڭ ئىجادچىسى، شاملىق مەشھۇر سوپى بەنى ھاشىم «سۇلۇكى» توغرىسىدا توختىلىپ مۇنداق يازغان: «... تارىختا سۇلۇك يولىدا يۈرگەن (سوپىلىق يولىنى تۇتقان دېرەكچى — ئا) تەرىقەتچى ماشايىخلار ئۆزلىرىنى ‹پىر› (دىنىي يېتەكچى — ئا) دەپ ئاتىشاتتى. ئۇلار قۇرئان كەرىمنىڭ ‹... مۇسۇلمان بەندەلەر ئاللاھنىڭ بىرلىكى، پەيغەمبىرىنىڭ بەرھەق ئىكەنلىكىگە ئەقىل - پاراسەتلىرى بىلەن قايىل بولۇشى، ئىمان كەلتۈرۈشى، ئىبادەت بىجا قىلمىشلىرى زۆرۈردۇر...› دېگەن تەلىمىنى ‹... ئىمان — تىل ھەم دىل بىلەن تەستىقلاش، بەدەن بۆلۈكلىرى بىلەن ئورۇنلاش يەنى ئىمانغا بەدىنى بىلەن كىرىشتۇر...› دېگەن «تەلىم» گە ئۆزگەرتىپ، «ئىنسان پەقەت جىسمانىي بەدىنى (مەۋجۇتلۇقى) بىلەنلا ئىنساندۇر، ئىنسان بەدىنىنىڭ ھەر بىر بۆلۈكى ھەر ئىككىلا ئالەمدە ئىنسان ۋابال- ساۋابىنىڭ شاھىدى، ئاجرالماس ھەمراھىدۇر» دېگەن كۆز قاراشلىرىنى ئاساس قىلىپ، «پەتىۋا» لىرىنى يەنى ئۆز «ئۇلۇغ» لىرىنىڭ

① سوپىزم ئىسلام دىنىدا بولغانىدەك يەھۇدىيلار دىنىدىمۇ بولغان. شۇنداقلا سوپىزمنىڭ ھىندىستاندىمۇ بىراھمان دىنىنىڭ پەلسەپە تەسىرىدىكى ھەر خىل شەكىللىرىدىمۇ بولغان. بۇددا دىنىدىمۇ سوپىزم كۆز قاراشلىرى ۋە ئۇنىڭ ھەر خىل شەكىل، مەزمۇنلىرى بولغان.

www.uyghurkitap.com

(يېتەكچىلىرىنىڭ) مىيىت ـ جەسەتلىرىنى «تەن ئاساس»، «تەن مەڭگۈ»، ئۆزلىرى ئۇ[illegible] «مۇقەددەس مازار»، «مۇقەددەس ئۇلۇغ مۆجىزات» قىلىپ تۇرغۇزۇپ، ئاللاھقا بولغان مۇسۇل[illegible] قەرزلىرىنى شۇ خىل «مازار»، «مۆجىزات»لارغا سەجدە قىلىش، ئۆز مۇرىتلىرىنى سەجدە قىلدۇرۇش بىلەنلا تۈگىگەن قىلىشاتتى. بۇ خىل قىلمىش توپ نىيەتتىن ئالغاندا «خۇدادىن خۇدالىق»، «پەيغەمبەردىن پەيغەمبەرلىك» دەۋا قىلغانلىق، ئاللاھ بىلەن بەندىلەر ئوتتۇرىسىدا مۇھەممەد پەيغەمبەردىن باشقا يەنە بۆلەك «ۋاسىتىچى زات» پەيدا قىلغانلىق ئىدى... بۇ بىر «كاززاپ»لىق بولاتتى.»(مۇئەللىپ بۇ سۆزنى مۇھەممەد پەيغەمبەر ھايات ۋاقتىدا «كاززاپ» ئىسىملىك بىر ئەرەبنىڭ پەيغەمبەردىن«پەيغەمبەرلىك» دەۋاسى قىلغان قىلمىشىنى نەزەردە تۇتۇپ قىلغان ـ ئا).

بىزگە مەلۇمكى، قۇرئان: ئاللاھ بىلەن بەندە ئوتتۇرىسىدا «يەنە بىر زات بار» دېگەننى قەتئىي رەد قىلىدۇ. بارلىق «مۇقەددەس مۇرىت»، «مۇقەددەس مازار»، «مۇقەددەس مۆجىزات» دېگەنلەرگە «تاۋاپ» قىلىشقا قارشى تۇرىدۇ. بۇ خىل «تاۋاپ» قىلىشلارنى ـ بۇتقا سەجدە قىلىشنىڭ دەل ئۆزى، ئاللاھنىڭ مۇتلەق نوپۇزىنى تۆۋەنلەتكەنلىك، ئەۋلىيالار، ساھابىلار، دانىشمەنلەرنىڭ توپا ـ تۇپراقلىرىغا بېرىپ تاۋاپ قىلىپ مەغپىرەت تىلەش، ئاللاھئالدىدا گۇناھ ئۆتكۈگەنلىك...، تۇپراق بېشىغا قەبرە قاتۇرۇش، گۇمبەز ياساش قاتارلىقلارنى بىردەك ئەمەلدىن قالدۇرۇش كېرەك، دېگەن تەشەببۇسى بىلەن ئۆز ئېتىقادچىلىرىنى ئاللاھنىڭ بىرلىكى، پەيغەمبەرنىڭ بەرھەق ئىكەنلىكىدە چىڭ تۇرۇشقا دالالەت قىلىدۇ. مۇھەممەد پەيغەمبەر زامانىسىدا مۇنداق گۇمبەز، قەبرە ياساشلار يوق ئىش بولۇپ، پەقەت قەبرە بېشىغا تاش قويۇپ بەلگە قىلىپ قويۇلاتتى. بۇ قەبرىنىڭ كىمنىڭ ئىكەنلىكىنى پەرقلەندۇرۇش ئۈچۈنلا بولاتتى...

«مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمىھالى» دېگەن كىتابتا كۆرسىتىلىشىچە: كېيىنكى دەۋرلەردە قەبرىلەر ئۈستىگە تۈرلۈك بىنالارنى سېلىش ۋە تۈرلۈك نەقىشلەرنى ئويۇش ئىشلىرى پەيدا بولۇپ، بۇ نەرسىلەر قارىغان ئادەمگە خۇددى بۇتقا ئوخشاشلا كۆرۈنەتتى... مېيىتنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنىڭ قەبرە بېشىغا كېلىپ، تۈرلۈك مۇراسىملارنى ئۆتكۈزۈشى كۆپىنچە مەككە مۇشرىكلىرىنىڭ بۇتخانىلاردا ئېلىپ بارىدىغان پائالىيەتلىرىگە ئوخشاشلا بولۇپ، ئاخىرەتكە ئائىت ئىشلاردا رەسۇلۇللا قىلمىغان ئىشلارنى قىلىش ھەقىقەتەن بىر قۇرۇق ئاۋارىچىلىق بولاتتى. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام: «دىنىي ئىشلارنى ئاسانلاشتۇرۇڭلار، قىيىنلاشتۇرماڭلار...» دېگەنىدى.

دۇنياۋى ئىسلام جامائەت پىكرى تەرىپىدىن يۇقىرىقىدەك توغرا ھۆكۈم ۋە ھەق ئاساسلار بىلەن رەد قىلىنغان سوپىزم ۋە ئۇنىڭ يېتەكچىلىرى ئۆز قىلمىشلىرىنىڭ كېيىنكى داۋامىنى توختاتمىغانلىقى ئۈچۈن، يەنىلا مىلادى 12 – ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا دۇنياۋى ئىسلام كۈچلىرى بەسرە، شىراز، ھەمەدان، خۇراسان قاتارلىق سوپىزم نۇقتىلىرىدا سوپىلارنىڭ شۇ چاغلاردىكى مەشھۇر «پىر» لىرى ـ بەسرەلىك سوپى نەجمىددىن باغدادى، شىرازلىق سوپى يۇسۇف (خەتمە ئەزەم)، مەۋلانە سەرۋەرى، ھەمەدانلىق سوفى مۇھەممەد ئەزەم (بالاگەردان پىرىم)، خۇراسانلىق سەئىد ئاسىپ ئەزىزى (پىرى ئەزىزان) قاتارلىق ماشايىقلار (چوڭ سوفىلار)نى «ئىسلام دىن ئاسىيلىرى» ئەيىبى بىلەن ئەيىبلەپ ئۆلۈمگە بۇيرۇيدۇ. «تەزكىر پىرىياران» دا بۇ ئەھۋال: «بۇ پىرلەر ئۆزلىرىنى ‹خوجام رەسۇلۇللا بىلەن بەندىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ۋاسىتىگەر ئەلچى›، ‹پىر ئىنەلھەق› (ھەق ئاللاھنى كۆرگەن پىر ـ ئا)، ‹غايىبنى بىلگۈچى› (كارامەتچىلەر) دېگەن كۇپىرلىق دەۋالىرى بىلەن باشلىرىدىن ئايرىلغان...» دەپ خاتىرىلەنگەن. مىلادى 10 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدىمۇ سوپىزمنىڭ شۇ زامانلاردىكى ئەڭ چوڭ ئىجادچىلىرىدىن بىرى ـ ئىرانلىق سوپى ھۇسەيىن ئىبنى مەنسۇر ھەللاج: «مانا

خۇدادىن «خۇدالىق ۋەھيى كەلدى» دېگەن گۇناھى ئۈچۈن مۇسۇلمانلار سوتى تەرىپىدىن ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەنىدى.

دېمەك سوپىزم — تارىختا يۇقىرىقىدەك ئىسلامغا زىت قىلمىشلىرى بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئېتىقاد ئېتىبارىدىن چۈشۈپ، ئىسلامىيەت دۇنياسىنىڭ رەقىب مەزھەبلىرى تۈركۈمىگە مەنسۇپلىنىشىپ كېتىدۇ. دۇنيا تارىخىدا بۇ مەزھەبنىڭ بىرەر قېتىممۇ بىرەر دۆلەت، بىرەر مىللەت ياكى بىرەر قەبىلە، بىرەر جەمئىيەتتە دىنىي سىياسىي ھاكىمىيەت شەكلىگە كىرىپ باقمىغانلىقى، يېتەكچى دىنىي مەزھەب بولۇپ نوپۇز تىكلەپ ئۆتۈپ باقمىغانلىقى ئەنە شۇ خىل پىرىنسىپلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىندۇر.

جاھالەت پىرلىرى شىنجاڭدا

بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ئۆتمۈشتە (بولۇپمۇ ئوتتۇرا ئەسىرلەردە) ھەرخىل زامانلارنىڭ تۈرلۈك ھادىسە، قىسمەت، پېشكەللىكلىرى ۋە ئۆزلۈكسىز سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۆزيۇرت، ماكانلىرىدىن ئايرىلىپ ناھەلىق ئىزدەپ شىنجاڭغا كېلىپ قالغان ھەر خىل كەچۈرمىشلىك مۇساپىر ئىنسانلارغا ئۆز ئارىلىرىدىن تۇرۇشقا ئورۇن، ياشاشقا يول ھازىرلاپ بېرىشتەك ئىلتىپاتپەرەستلىك خۇسۇسىيەتلىرى بىلەنمۇ ۋەتىنىمىزدە ھەر قايسى زامانلار بويىچە ھەر خىل غەيرىي مىللىي تەركىب ۋە ياكى غەيرىي ئاھالىلەر تۈركۈملىرىنىڭ پەيدا بولۇشى، كۆپىيىشى، ئورۇن ئېلىشى، يەرلىشىشى، سىڭىش-سىڭىشىشتەك تەقدىر-قىسمەتلىرىنىڭ ھوقۇقى جەھەتتىن تىكلىنىشىگە سەۋەب بولۇشقان. تۈرلۈك تارىخىي مەنبەئەلەردىن بىلىشىمىزچە، مىلادى 8 - ئەسىردىن 19- ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە بولغان ئۇزاق تارىخىي زامانلار جەريانىدا ۋەتىنىمىزگە چەتتىن «تىنچ» ئېقىپ كىرگەن (مۇساپىرەتچىلىك سەپىرىدە كېلىپ يەرلىشىپ قالغان ياكى نەسەپ، ئەۋلاد قالدۇرۇپ كەتكەن) بۇ خىل سەرگەردان مۇساپىرلارنىڭ خېلىلا بىر قىسمى ئىران، ئىراق، ھىندى، ئافغان، بۇخارا، كاسان قاتارلىق جايلاردىن ھەر خىل زامان، ھەر خىل شارائىت ۋە ھەر خىل سەۋەبلەر بىلەن بىزگە قېچىپ كەلگەن كۆچكۈن سوپى، ئىشانلارغا مەنسۇپ «ئەھلى دىن پەقىرلىرى» دىن ئىبارەت بولغان. ئۇلار شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ماكان تۇتۇشقاندىن كېيىنلا ئاللىدى بىلەن ئۆزلىرىنى «ئاللاھنىڭ ئەمرى بىلەن مۆمىن بەندىلەرگە «پىر»، «ئۇستاز» بولۇش ئۈچۈن كەلگەن» لەر دېيىشىپ، بارا- بارا ئەجدادلىرىمىزغا «ئۇلۇغ پىرلىق» «ئۇلۇغ سەئىدلىك»، «ئۇلۇغ زاتلىق»، «خىسلەت»، «كارامەت» لىرى بىلەن دىنىي، روھىي جەھەتتىن ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا باشلىغان. بۇ خىل باشلىنىشلار نەتىجىسىدە شۇ زامانلاردىكى بىر قىسىم ئەجدادلىرىمىز تەدرىجىي: يۇرت بىزدىن، خەلق بىزدىن، بايلىق، مەئىشەت، ئىلتىپات، سۆكۈت، بويسۇنۇش، «سەۋرى»، «تەقدىرگە تەن بېرىش» بىزدىن، «پىرلىق»، «دىنىي يېتەكچى» لىك، ئەگىشتۈرۈش، باشقۇرۇش، يېتەكلەش ئەنە شۇ «ئۇلۇغ زاتلار» دىن بولىدىغان جاھالەتلىك جەمئىيەتنىڭ پەقەت بويسۇنۇشقىلا يارىتىلغان، كۆنۈك، مۆمىن «ئىمانى كامىل» لىرىدىن بولۇپ كېتىشكەن.

ئەسلى تېمىمىزدىن ھالقىپ كەتمەسلىك ھەم تېخىمۇ ياخشىراق يورۇتۇپ بېرىش ئۈچۈن، قولىمىزدىكى تارىخىي ئاساسلىرىمىزغا بىنائەن، يۇقىرىدا تەرىپلەنگەن سوپى- ئىشانلار ئېچىدىن ئەينى زامانلاردا شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا يەرلىشىپ، ئابروي تېپىپ، باش كۆتۈرۈپ (ئەجدادلىرىمىزغا «پىر»، «خوجا»، «ئىشان» لىق قىلىپ) مەلۇم دەۋرلەر بويىچە ئىش تەۋرىتىپ، تارىخىمىزدا بىزگە تۈرلۈك ئېچىنىشلىق سەلبىي ئىزلارنى ھەتتا ئەڭ ھالاكەتلىك تارىخىي زەبۇنچىلىقنى قالدۇرۇپ كەتكەن، ۋەكىللىك خاراكتېرى چوڭ، تەسىرى كەڭ، تېخى ھازىرغىچىلىكمۇ بەزى

كىشىلىرىمىزنىڭ ئېتىقاد، ئىشەنچ- ئېتىبارلىرىدا «ئۇلۇغ پىر»لىق نامى بىلەن يادلىنىپ تۇرۇۋاتقان تۆۋەندىكى ئاتاقلىق يەتتە «ئۇلۇغ پىر زات» توغرىسىدا بىر- بىرلەپ قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمىز.

«خوجا مۇھەممەد شىرىپ پىرىم» توغرىسىدا

تارىخىي خاتىرىلەردىن مەلۇمدۇركى، تارىختا شىنجاڭغا مۇساپىرچىلىق بىلەن كېلىپ، بىزدىكى ئۆمرىدە «ئۇلۇغ پىر»لىق نامى بىلەن داڭ چىقىرىپ، بىر قىسىم ئەجدادلىرىمىزنى سوپىلىق يولىغا باشلاپ، ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سوپى - زاھىدلاردىن بىرى ــ ئىرانلىق سەرگەرداننىڭ خوجا مۇھەممەد شىرىپ ئىسىملىك سوپىدۇر. بۇ كىشى ئەسلىدە مىلادى 12- ئەسىردە باشلاپ ئۆزىنى «ھەيتە مۇھەممەدان»(مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ 7- ئەۋلاد نەۋرىسى) دەپ ئېلان قىلىپ ئالەمدىن ئۆتكەن ئىرانلىق مەشھۇر سوپىزم تەرغىباتچىسى ئوبۇل ياقۇل يۈسۈف ئەلپۈزەنجىر ئەل ھەممەدانىنىڭ 15- ئەسىردىكى ئەۋلادلىرىدىن بىرى بولۇپ، خۇراسان ئۇلىمالىرىنىڭ پەتىۋاسى بىلەن «خۇدالىق دەۋاسى قىلغان» گۇناھى ئۈچۈن ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان يېرىدىن ھىندىستان ئارقىلىق يەكەنگە قېچىپ كەلگەن. يەكەندە ئۆزىنى «پىر» ئېلان قىلىپ، يەكەن، قەشقەر تەۋەلىرىدە يەتتە ــ سەككىز يىل سوپىزمنى تەشۋىق قىلىش، تارقىتىش، كېڭەيتىش ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللانغان. بەزى مازارلارغا شەيخلىق قىلغان. 1565- يىلى يەكەندە ئالەمدىن ئۆتكەن. مىلادى 1807 - يىلى ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى پۈشتى، يەكەن ۋاڭى ــ يۇنۇس ۋاڭ تەرىپىدىن قەبرىسى «مازار» قىلىپ قاتۇرۇلۇپ «خوجا مەشپىرىم» (خوجا مۇھەممەد شىرىپ پىرىم) نامى بىلەن ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر بۇ مازار يەكەندە «ھەزرىتى پىر» دېيىلىپ كەلمەكتە. بۇ «پىر»نىڭ تارىختا بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن بەزى «پىر»لىق «تۆھپە» مىراسلىرى (قىلمىش ــ ئەتمىشلىرى) نى قولىمىزدىكى ئاساسلىرىمىزغا بىنائەن تۆۋەندىكىچە ئەسلەپ ئۆتىمىز:

خوجا مۇھەممەد شىرىپ يەكەنگە كېلىپلا ئۆزىنى «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ 23 - بوغۇم نەۋرىسى» دەپ ئېلان قىلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ رايىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ ۋە: «پۈتۈن دىنىي ئىشلارنىڭ ھوقۇقى پەقەت مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام نەسەبلىرىدىكىلا خاستۇر» دېگەن «پەتىۋا» بىلەن يەكەننىڭ ھەممە دىنىي ئىشلار ھوقۇقىنى يەرلىك ئۇلىمالار بىلەن ئەھلى شەرىئەت مۇتەۋەللىرىدىن تارتىۋالىدۇ. 1534- يىلى سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تەرەققىياتپەرۋەر خانى ئابدۇرەشىدخان جەمئىيىتىنىڭ «باش شەيخۇل ئىسلام»لىقىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، ھەر بىر ۋىلايەت، ئايماق، يۇرتلاردا دەرىجىلەر بويىچە دىنىي مەھكىمىلەر (قازىخانا ۋە سوراقخانىلار)نى تەسىس قىلىپ، ئۆزىنىڭ دىنىي ھۆكۈمرانلىقى (ئاساسەن سوپىلىق تۈزۈمى)نى خانلىق نامى بىلەن كېڭەيتىدۇ، مۇستەھكەملەيدۇ. ئابدۇرەشىدخاننى «مۇرىت»لىققا قوبۇل قىلىپ «پىر»لىق «سالاپىتى» بىلەن تىزگىنلەشكە باشلايدۇ. «يەكەن تارىخى»دا بۇ توغرۇلۇق مۇنداق يېزىلغان: «.... ئابدۇرەشىدخان خوجا مۇھەممەد شىرىپكە قول بېرىپ مۇرىت بولىدۇ. شۇ تارىخىي شارائىتتا ئابدۇرەشىدخاننىڭ شۇنداق قىلماسلىققا ئىمكانىيىتى يوق ئىدى. چۈنكى سۇلتان سەئىدخان زامانىسىدا (سۇلتان سەئىدخان ئابدۇرەشىدخاننىڭ دادىسى ــ ئا) كەڭ ئەۋج ئالغان سوپىلار پىتنىسى ئابدۇرەشىدخانغا تۈرلۈك تۆھمەت - بەدناملارنى چاپلاش بىلەن خاراكتېرلىنىپ تۇراتتى. شۇڭا ئابدۇرەشىدخان خوجا مۇھەممەد شىرىپ بىلەن مازارلارغا بېرىپ، خانىقالاردا تۈنەپ، «ياھۇ - يامەنھۇ» دەپ جار سېلىپ يۈرگەن سوپىلارنى سەپەرۋەر قىلىپ ئەسكەرلىككە ئېلىشى، ئۆزىگە ئىشەندۈرۈشى لازىم ئىدى .... ئابدۇرەشىدخان خوجا مۇھەممەد شىرىپنىڭ كەينىگە كىرىپ، ئاتۇش مەشھەدتىكى سۇلتان سۇتۇق بوغراخان مازىرىدا بىرنەچچە كۈن يې-

تىپ، مازارغا تاۋاپ قىلىپ سوپىلاردىن قوشۇن توپلىدى......»

خوجا مۇھەممەد شېرىپ يۇقىرىقىدەك چارە-ئامالالارنى قوللىنىپ، ئاخىرى ئابدۇرەشىدخان ھاكىمىيىتىنىڭ ئىدىئولوگىيە، دىنىي، ئىجتىمائىي، سىياسىي،ھەربىي ۋە باشقا ساھەلىرىنىڭ ھەممىسىگە قول تىقالايدىغان، دېگىنىنى قىلالايدىغان بىردىنبىر ھۆكۈمران «پىر» بولۇپ مەيدانغا چىقىدۇ. ئابدۇرەشىدخان تەۋەلىكىدە (كەشمىر،ھازىرقى پاكىستان، شەرقىي ئافغانىستان، شىمالىي تىبەت، قازاق يۇرتلىرى (ئالتاي تاغلىرى)، ئىسسىق كۆل، بالقاش كۆلى ۋادىلىرى، پەرغانە ۋە ئارا يۇلتۇز (ھازىرقى شىنجاڭ) نى ئۆز ئىچىگە ئالغان سەئىدىيە خانلىقى تەۋەلىكىدىكى مۇسۇلمانلار ئارىسىدا) سوپى،ئىشانلىق ھەرىكىتىنى كۈچەپ قانات يايدۇرۇۋېتىدۇ. يەنى نام، مەنپەئەت ۋە دىنىي «شەپقەت» چىلىكىنى ۋەدە قىلىش، تەرغىبات مەدداھلىقى بىلەن ئىشەندۇرۇش ئارقىلىق مۇرىتبىلەن مۇرىت، سوپى بىلەن سوپى، ئىشان بىلەن ئىشان كۆپەيتىپ، پۈتۈن خانلىق تەۋەسىدە مەلۇم جامائەت قاتلاملىرىنى، خەلق كۈچلىرى توپلىرىنى پەيدا قىلىپ ۋە ئۆزىگە تارتىپ، ئاخىرى ئابدۇرەشىدخان ھاكىمىيىتىنى ئۆزىنى مەركەز قىلغان سوپى، ئىشانلار شېرىكچىلىكىدىكى (ئۇلارنىڭ ھالاكەتلىك تەسىرلىرىدىن قۇتۇلۇش مۇمكىن بولمىغان) ھاكىمىيەتكە ئايلاندۇرۇۋالىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزىنىڭ تارىختىكى جەددە پۇشتى، ئىران ھەمەدانلىق مەشھۇر سوپى ئوبۇل ياقۇپ يۇسۇپ ئەلپۇزەنجىر ئەل ھەمەدانىنىڭ سوپىلىق يولى — «ئىشقىيە سۇلۇكى»نى خانلىق مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئەمەل قىلىدىغان دىنىي مىزانى، ئىدىئولوگىيە پرىنسىپى قىلىپ، جەمئىيەتتە بۇ سۇلۇكنى يولغا قويۇش، كېڭەيتىش كويىغا چۈشىدۇ. ئۇ «پىر» ئەجدادلىرىمىزنى باشلاپ كىرگەن «ئىشقىيە سۇلۇكى»نىڭ ئىبادەت پرىنسىپى مۇنداق ئىدى: «ئىشقىيە»چىلەرنىڭيېتەكچىلىرى ئۆز سۇلۇكىنىڭ تۈپ ماھىيىتىنى «ئىبادەت» دېگەن بىرلا سۆزگە يىغىنچاقلايدۇ. مۇرىتلىرىنى تەركى دۇنيا بولۇشقا تەرغىپ قىلىدۇ. ئۇلارنى جاھاندىن قول ئۈزۈپ، ئۆي - جاي تۇتماي، خوتۇن ئالماي، بالا - چاقىلىق بولماي، بىر جايدا ماكانلاشماي، جايدىن جايغا يۆتكىلىپ يۈرۈپ، جاھاننى كېزىپ، بۈگۈن تاپقاننى ئەتىگە قالدۇرماي قولدىن چىقىرىۋېتىپ ياكى يەپ تۈگىتىپ، ھايات كەچۈرۈشنى تەرغىپ قىلىدۇ. بۇ سۇلۇكنىڭ مۇرىتلىرى توپلانغان جايلىرىدا ياكى يەككە- يېگانە يۈرگەندە قانچىلىك چىلىم تارتىپ نەشە چېكىشنى «ئىبادەت» دەپ ھېسابلايدۇ. بۇ ئارقىلىق «خۇدا» غا ئاشىقلىقنى ئىپادىلىمەكچى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ زور كۆپچىلىكى چاچلىرىنى ئۇزۇن ئۆستۈرۈپ، سارائلارچە ھاياتتا قەدەم قويغانلىقىنى— «خۇدانىڭ ئىشقىغا ئۆزىنى پىدا قىلغانلىق» دەپ قارايدۇ. ئۇلار مۇشۇ خىل ئۇسۇلنى «خۇداغا يېقىنلىشىش» دەپ بىلىپ، ئۆزلىرىگە مۇرىت توپلاپ، ئۇلارغا ئالدى بىلەن تۇۋائىتىبار (تۇۋانامە) ئېيتقۇزۇپ، ئۆزلىرىگە شەرتسىز بويسۇنۇشنى، داۋاملىق «پىر»نى ياد ئېتىپ تۇرۇشنى ئۆگىتىدۇ. بۇ يولدا ئوبدانراق خىزمەت قىلغۇچى سوپىلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ تەيىنلەپ، مۇرىت توپلاش ئۈچۈن جايلارغا ئەۋەتىپ ھەرىكەت ئېلىپ باردۇ......

دېمەك «خوجا مۇھەممەد شېرىپ پىرىم» 16- ئەسىر ئۇيغۇر جەمئىيىتى (كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر تارىخىمىزدا مەلۇم ئىجتىمائىي ئىلغارلىقى، مىللىي خاسلىقى ھەم ئالاھىدە كۈچ- قۇدرىتى بىلەن دۇنياغا داڭ چىقىرىپ تۇرغان ئۇيغۇر ئابدۇرەشىدخان يېتەكچىلىكىدىكى جەمئىيەت)نى ئەنە شۇ خىل تەركى دۇنياچىلار «جەمئىيىتى»گە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن توختىماي ھەرىكەت قىلىدۇ. تارىختا شىنجاڭغا پەيدا بولۇپ، يەنىلا شىنجاڭ زېمىنىدا ئالەمدىن ئۆتكەن تەرىقەتچى سوپى، ئىشانلارنىڭ كونا قەبرە ۋە ئۆلگەن ئورۇنلىرىنى تېپىپ، ئۇنى «مازار» قىلىپ تىكلەپ، «ئۇلۇغلۇق تەزكىرە» لىرىنى تۇرغۇزۇپ، «خاسىيەت» ھەم «كارامەت» لىرىنى تەرىپلەپ، بىر قىسىم مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىزنى «تاۋاپ»، «ئىستىقامەت» قىلىپ تۇرىدىغان «مۇقەددەس مازار»، «ئۇلۇغ جاي»لارنى تىكلەپ، بەلگىلەپ بەرگەن:

www.uyghurkitap.com

19– ئەسىردە ياشىغان مەشھۇر شەرقشۇناس ئۇيغۇر ئۆلىما سۇلتان باي[illegible]نىڭ «بۇزرۇقۇم ئەۋلىيا ھەققىدە» دېگەن قولىيازمىسىدا كۆرسىتىلىشىچە: خوجا مۇھەممەد شېرىپ [illegible] دەۋران سۈرۈپ يۈرگەن چاغلىرىدا 8–ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىدا ئىرانىنىڭ ھەمەدان دېگەن يېرىدىن يەكەنگە كېلىپ [illegible] يەكەندە ئۆلۈپ قالغان مەشھۇر سوپى ھەبىد، مۇھەممەدنىڭ «مازىرى» نى ياسىتىپ، ئۇنى «چىلتەن ئەۋلىيا» دەپ ئاتىغانلىقى مەلۇمدۇر. بەزى تارىخىي پاكىتلاردىن بىلىنىشىچە، «چىلتەن» دېگەن بىر «مازار» ئەمەلىيەتتە مىلادى 1500 – يىللاردىن بۇرۇن (مىرزا ئابابەكرى زامانىدا) ئوبۇ تالىپ سەبەرەستە ۋەلى دېگەن بىر كىشىنىڭ لەۋزى بىلەنلا «مازار» ئاتىلىپ قالغان ئورۇن بولۇپ، ئەمەلىيەتتە قايسى زاماندىكى قايسى «ئۇلۇغ زات» نىڭ مازىرى ئىكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. «تەزكىرەئى يارانلار» دە يەنە خوجا مۇھەممەد شېرىپنىڭ بۇ مازارنى ياسىتىش ئۈچۈن، ئابدۇرەشىدخان خەزىنىسىدىن بىر چارەك نەق ئالتۇن ئالغانلىقى بايان قىلىنغان. يەنە شۇ تەزكىرىدە: «...بۇزاتى، بەرىكات ئۈز ئاياپات، ئەمىرى ـ پەرمانلىرى بىلەن خۇدايى تەرىقەت ئىبادىتى ئۈچۈن، بۇ دىيياردا 700 «رۇكۋار» (ئېھتىمال مازار بولسا كېرەك ـ ئا)، 148 خانىقا، 47 «پىرلىك ھەمدان» «سوپىلار مۇرىتلىرى بىلەن جەم بولۇپ «ئىبادەت» قىلىدىغان مەخسۇس ئورۇن، مەيدان ـ ئا) بىنا قىلدىلەر...» دېيىلگەن.

خوجا مۇھەممەد شېرىپ ئۆزىنىڭ يۇقىرىقىدەك «پىر» لىق ئىمتىياز، ئىناۋەتلىرىدىن، مۇرىت، يارانلىرىدىن ۋە ئىغۋاگەر كەسىپداشلىرىدىن پايدىلىنىپ، ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئىلغار، تەرەققىپەرۋەرلىك، مەرىپەتپەرۋەرلىك غايە، ھەرىكەت، ئىنتىلىشلىرىگە زەربە بېرىش، خانلىقنىڭ چوڭ ھوقۇقىنى تولۇق ئىگىلەش كويىغا چۈشىدۇ. بىرىنچى زەربىنى دەل ئابدۇرەشىدخان ھوزۇرىدىن باشلايدۇ. ئۇ، ئابدۇرەشىدخانىنىڭ خوتۇنى مەشھۇر مۇقامچى، شائىرە ۋە ئەخلاقشۇناس ئامانىساخانىنى «شەرمەندە، شەرمىساز» لىق گۇناھى بىلەن قاتتىق ئەيىبلەپ (خوجا مۇھەممەد شېرىپ سوپىلىرى خەلق مەشرەپلىرىنى «شەيتان سورۇنى»، خەلق نەغمىچىلىرىنى «شەرمىساز» لار، خەلق ئۇسسۇلچىلىرىنى «شەرمەندە» لەر، بۇ ساھەدىكى ھەر خىل ئىجادىيەتچىلەرنى بولسا «ھازازۇل مۇرتەد» لەر دېگەندەك ناملار بىلەن ئاتاپ، ئۇ خىل كىشىلەرنىڭ ھەرىكەتلىرىگە چەك قويۇشقانىدى)، ئۇنىڭ «ئەخلاق جەمىلە»، «شەرھۇل قۇلۇب» قاتارلىق نۇرغۇن ئىجادىي مۇزىكىلىق ئەسەر ۋە مۇزىكا ئىجادىيەتلىرىنىڭ جەمئىيەتكە تارقىلىشىنى چەكلەيدۇ ۋە ئامانىساخان ۋاپاتىدىن كېيىنلا «پەتىۋا» چىقىرىپ كۆيدۈرۈۋېتىدۇ. ئامانىساخانىنىڭ ئۇستازى، ئابدۇرەشىدخان ئوردى[illegible]ك ئىلمىي ئەرباپلىرى– مەشھۇر مۇقامشۇناس قېدىرخان، خەتتات غازى ھەبىبۇللا سەردار، تارىخچى مىرزا موللامۇھەممەد يار ئاخۇن قاتارلىق توققۇز كىشىنى «مۇرتەد» (دىنىدىن چىققان) لىكتە ئەيىبلەپ، ئوردىدىن چەتلەشتۈرۈۋېتىدۇ. ئوردا ئەھلىنىڭ بىرلىك ـ ھەمدەملىك ئەنئەنىسىنى بۇزۇپ، ئىغۋا كۆپەيتىپ، ئابدۇرەشىدخانىنىڭ سەۋدا كېسەللىكىگە گىرىپتار بولۇپ، ئۆلۈپ كېتىشىگە سەۋەپ ۋە داخىلدار بولىدۇ.

«ئۇلۇغ پىر» — مەخدۇم ئەزەم توغرىسىدا

مىلادى 15 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن 16 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغا قەدەر شىنجاڭغا پەيدا بولۇپ ۋە ياكى تەسىر ئۆتكۈزۈپ، بىر قىسىم ئەجدادلىرىمىزنى سوپىلىق تەرىقىتىگە باشلىغان ھەم شۇ زامانلاردىكى شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا «تەرىقەت ئۇستازى» لىق، «ئۇلۇغ پىر» لىق نامى بىلەن داڭ چىقىرىپ، ئالەمدىن ئۆتكەن ئەڭ مەشھۇر كەسپىي سوپىلارنىڭ بىرى– مەخدۇم ئەزەم يەنى خوجا ئەھمەد كاسانى ئىسىملىك كىشىدۇر.

تارىخىي خاتىرىلەردىن بىلىشىمىزچە، بۇ كىشىنىڭ ئەسلى ئىسمى — سەئىد ئەھمەد ئىبنى سەئىد جالالىددىن بولۇپ، مىلادى 1471 - يىلى ئافغانىستاننىڭ ھىرات شەھىرىدە سەئىد مۇھەممەد كالان ئوغلى سەئىد جالالىددىن ئىشان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. مىلادى 1500 - يىللاردا ئىراننىڭ ئەھرار دېگەن يېرىدە باش كۆتەرگەن خوجا ئەھرار نەقشىۋەن (ئەسلى ئىسمى باھاۋىددىن) دېگەن كىشىدىن سوپىلىقنى ئۆگىنىپ، سالاھىيەتنامە (ئىرشاتنامە) ئېلىپ «پىر» لىققا كۆتۈرۈلگەن. شۇ چاغلاردىكى پەرغانە پايتەختى كاسان شەھىرىدە ئۇزاق مۇددەت سوپىلىقنى تەتقىق قىلىپ، سوپىلىقنى شەرھىلەش، تارقىتىش، كېڭەيتىش ھەرىكىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، «مەخدۇم ئەزەم»، «ئەزەم ۋەلىيۇللا» (مەشھۇر «پىر»، «ئەۋلىيا» مەنىلىرىدە) دېگەندەك ناملارنى قوللانغان. ئۈچ يېشىدىن تارتىپ تاكى ئالەمدىن ئۆتكىچە بولغان 68 يىللىق ھاياتىنى كاساندا ئۆتكۈزۈپ ھەم شۇ يەردە پائالىيەت ئېلىپ بارغانلىقى ئۈچۈن، كىشىلەر تەرىپىدىن «خوجا ئەھمەد كاسانى (كاسانلىق خوجا ئەھمەد) دەپمۇ ئاتالغان. مىلادى 1541 - يىلى 70 يېشىدا سەمەرقەندتە ئالەمدىن ئۆتكەن. جەسىتى شۇ يەرنىڭ «باغى بەلەند» قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنغان. مىلادى 1543 - يىلى ئۇنىڭ قەبرىسى ئوغۇللىرى تەرىپىدىن «مازارىل ئەزەم ۋەلىيۇللا» (مەخدۇم ئەزەم ئەۋلىيا مازىرى)غا ئۆزگەرتىلىپ، چوڭ گۈمبەز، كاتتا قەبرىلەر بىلەن نەسەپ مازارى تۈسىگە كىرگۈزۈلگەن. «بورقۇم ئەۋلىيا» دېگەن قولىيازمىدا: ئۇ كىشىنىڭ ئۆمرىدە ئالتە نىكاھلىق بولۇپ، تۆت ئوغۇل، يەتتە قىز پەرزەنت چوڭ قىلغانلىقى، بەلخ، بۇخارا، سەمەرقەند، قەشقەر، يەكەن، ئاقسۇ قاتارلىق نۇرغۇن جايلاردا سوپىلىقنى تارقىتىش، كېڭەيتىش بىلەن شۇغۇللانغانلىقى ھەم 41 مازار، 18 شەھەرنى زىيارەت، تاۋاپ قىلغانلىقى بايان قىلىنغان.

خوجا ئەھمەد كاسانى مىلادى 1520 - يىللىرى بىر قىسىم مۇرىدلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرىنى ئۆز تەرىقىتىگە باشلاش، شىنجاڭنىڭ دىن ۋە دىنىي ئىشلار ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈمىدى بىلەن قەشقەرگە كەلگەن. «بورقۇم ئەۋلىيا» دا كۆرسىتىلىشىچە، خوجا ئەھمەد كاسانى قەشقەر تەۋەسىگە كېلىپلا ئۆزىنى ئاشكارىلىماي، ئالدى بىلەن ئاتۇش مەشھەدتىكى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرىغا چۈشۈپ، ئۆز ھەمراھلىرىدىن خوجا مەككە باشلىق يەتتە كىشىنى جايلارغا ئەۋەتىپ، ئۆزى زۆرۈر دەپ قارىغان بەزى ئەھۋاللارنى ئۇقۇشقان. 40 كۈن ئېتىكاپتا (مەخپىي ئىبادەتتە) ئولتۇرۇپ، 41 - كۈنى ھەمراھلىرى ئارىسىدا ئۆزىنى «ۋەلى» (مەلمىي ئەۋلىيا) ئېلان قىلىپ، شۇ چاغلاردىكى قەشقەر ھۆكۈمرانى — ئېمىر ۋەلى (ئېمىر ۋەلى — شۇ چاغلاردا سۇلتان ئابدۇرەشىدخاننىڭ باش ۋەزىرى ھەم قەشقەر ۋالىيسى ئىدى) ھۇزۇرىغا بۇ مۇبارەك نام شەرىپىنى مەلۇم قىلغان. دېمەك، ئاتالمىش بۇ «ئۇلۇغ زات» — شىنجاڭغا تارىختا پەيدا بولغان «ئۇلۇغ پىر»-«زات» لار ئىچىدە ئۆزىنى تۇنجى قېتىم «ۋەلى» (مەلمىي ياكى يەرلىك ئەۋلىيا) ئېلان قىلغان، ئۆز مۇرىتلىرىنىڭ نەزىرىدە «ئۇلۇغ كارامەت ئىگىسى»، «ئۇلۇغ تەلىماتچى» لىق سالاپىتى بىلەن مەشھۇرلانغان بىرىنچى «زات» دۇر.

مەخدۇم ئەزەم قەشقەرگە كىرىپ بۇ يەردىكى بىر قىسىم ھۆكۈمران شەخسلەرنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشكەن ۋە بىر نەچچە يىل ئىچىدىلا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ نۇرغۇن يەرلىرىگە بېرىپ، ئۆزىنىڭ باش كۆتۈرۈشى ئۈچۈن، يەرلىكتە دىنىي، ئىجتىمائىي، ئىدىئولوگىيە، تەشكىل ۋە ئورۇن جەھەتلەردىن پايدىلىق ئاساس ھازىرلىغان؛ سوپىزمنى تەشۋىق قىلغان، تارقاتقان، مۇرىت ئالغان، كۆپەيتكەن، خانىقا، ھەمدانىلارنى بەرپا قىلغان. شۇنداق قىلىپ قەشقەرىيىدە مۇسۇلمانلارنىڭ يېتەكچى دىنىي ئىدىيىسى سۈپىتىدە «مەخدۇم ئەزەم يولى» (مەخدۇم ئەزەم دىنىي ئىدىيىسى) نى پەيدا قىلىپ، مۇسۇلمانلارنى بۇ «يول» بىلەن مۇسۇلمانچىلىق قىلىشقا دالالەت قىلىپ يېتەكلىگەن.

«مەخدۇم ئەزەم يولى» نىڭ ئەقىدە، پرىنسىپى: «كىشى بۇ دۇنيادا قانچە ئازابلانسا، ئۇ دۇنيادا شۇنچە راھەت كۆرىدۇ ... كىشىلەرگە بۇ دۇنيادا كېلىدىغان ھەر خىل كەچۈرمىش ئىن-

www.uyghurkitap.com

سانىدىن ئەمەس، تەقدىردىندۇر......» دېگەنلەردىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ «[illegible]»لى مەخدۇم ئەزەمنىڭ مۇرىتلىرى ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا «كەبرۇيە»، «ئىسھاقىيە»، «[illegible]»، «دۇۋانىيە»، «نىمتىيە» قاتارلىق ئون نەچچە خىل «سۇلۇك» شەكلى بىلەن خېلى زامانلار[illegible] جارى قىلدۇرۇپ كەلگەن. «مەخدۇم ئەزەم يولى» نىڭ «كەبرۇيە» سۇلۇكى توغرىسىدا ئاتاقلىق ئۇيغۇر تارىخچىسى موللا مۇسابىننى ئەيسا سايرامى ئۆزىنىڭ «تارىخىي ئەمنىيە» دېگەن كىتابىدا مۇنداق يازغانىدى: «... بۇلارنىڭ بەزىلىرى (مۇئەللىپ بۇ يەردە ئۇچتۇرپاننى كۆزدە تۇتۇپ يېزىۋاتىدۇ — ئا) ئۆزلىرىنى كەبرۇيە سۇلۇكىدە بىز دېسە، يەنە بەزىلىرى دۇۋانىيە سۇلۇكىدە بىز دەپ، خىلمۇخىل سۇلۇكلەرنىڭ ئېتىقادچىلىرى ئىككەنلىكىنى بىلدۈرۈشەتتى ... كەبرۇيە سۇلۇكىدىكى كىشىلەر ئەر – خوتۇن بىر يەرگە يىغىلىپ، يوغان قازانغا جىق كۆك چاي سېلىپ، نەچچە-نەچچە چارا، تاۋاقلاردا قايماقنى قويۇپ قاينىتىدىكەن. ئىناۋەتلىك، مۆتىۋەر ئادەمدىن بىرنى ئۇسۇپ بېرىشكە تەيىن قىلىدىكەن. ئۇ كىشى غۇسلە، تاھارەت قىلىپ، چۆمۈچنى تۇتۇپ قاچا – قۇچىلارغا ئۇسۇپ «تەۋەررۈك»، «تەۋەررۈك» دەپ بېرىدىكەن. باشقىلار ناھايىتى تەزىم تاۋازۇ بىلەن ئېلىپ ئىچىدىكەن، شۇنىڭ بىلەن نەغمە باشلىنىپ، ئەر – خوتۇن ئۇسسۇلغا چۈشىدىكەن. گاھى يىقىلىپ، گاھى قوپۇپ، مەست ۋە بىھوش بولۇپ، ئاغزىدىن كۆپۈك كېلىپ ھۇزۇر قىلىشىدىكەن. بىر نەچچە سائەتتىن كېيىن ھوشلىرىغا كەلگەن بولۇپ «ئۇھ» تارتىپ، كۆزلىرىنى ئېچىپ ئولتۇرۇشىدىكەن. مۇنداق قىلىقنى «كەبرۇيە سۇلۇكى» دەپ ئاتىشىدىكەن. ئەمەلىيەتتە بولسا بۇ پۈتۈنلەي شەرىئەتكە خىلاپ ھەرىكەت...»

مەخدۇم ئەزەم مەلۇم تەييارلىق كۆرگەن ۋە شارائىت ھازىرلىغاندىن كېيىن، ئۆزىگە قول بەرگەن يەرلىك مۇرىت، ئەگەشكۈچىلەرنىڭ ماسلىشىشى بىلەن ئاقسۇ، كۇچا، ئۇچتۇرپان، قەشقەر، يېڭىسار قاتارلىق بىر قىسىم جايلارنىڭ يەرلىكتىن ھوقۇقلىرىنى، جۈملىدىن ئاقسۇدىكى «كۆسەندە – كۇچا ئۇلىمالار باش جەمئىيىتىنىڭ چوڭ ھوقۇقىنىمۇ كونترول قىلغان. جايلارغا ئۆزىنىڭ «ۋەلىي» لىك «خاسىيەتلىرى»نى ئېتىراپ قىلغۇزۇش غەرىزىدە ھەر خىل غەيرىي قىلىق ۋە غەيرىي پائالىيەتلەرنى ئوتتۇرىغا چىقارغان. 19 – ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ياشاپ ئىجاد قىلغان بۈگۈر يېڭىسارلىق ئۇيغۇر شائىر، تارىخچى موللا غۇلامىدىن ئۆزىنىڭ 1891– يىلى يېزىپ قالدۇرغان «تارىخىمىزدىكى ئىسلامىيەت» دېگەن قولىيازما ئەسىرىدە مەخدۇم ئەزەمنىڭ شۇ چاغدىكى ھىجرەت (سەپەر) سالاھىيىتى توغرۇلۇق توختىلىپ مۇنداق يازغانىدى: «... بۇ زاتنىڭ ئاشكارا سالاھىيىتى خۇدايى تەرىقەتنى جارى قىلدۇرۇش، ئىچكى (يوشۇرۇن دېمەكچى — ئا) سالاھىيىتى بولسا، ئۇستاتلىق بىلەن جاھان تۇتۇش، مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممە ئىشلىرىنىڭ ئاخىرقى نەتىجىلىرىنى ئۆزىنىڭ مۇددىئا – غەرەزلىرىگە بويسۇندۇرۇش بولغان ئىدىلەر...»

مەخدۇم ئەزەم قەشقەرىيىگە كېلىپ يۇقىرىقىدەك چارە – ئاماللار بىلەن باش كۆتۈرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ تەشەببۇسى بىلەن شىنجاڭغا غەربىي تۈركىستاندىن (ئاساسەن بۇخارا، ماۋرائۇننەھرى، سەمەرقەند، كاسان تەرەپلەردىن) مەخدۇم ئەزەم مۇرىتلىرى سۈپىتى بىلەن نۇرغۇن «تەرىقەتچى پەقىرلەر» ياكى «خۇدا يولىدا يۈرگەن ئاشىق» لار ئارقا – ئارقىدىن، تۈركۈم-تۈركۈملەپ مەزگىلسىز، سوراق- سوئالسىز، ئىستەك- ئاتاقسىز، تارقاق، قالايمىقان ئېقىپ كىرىۋېرىپ شۇ چاغلاردىكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە ئاپەت خاراكتېرلىك «دىنىي تەرتىپسىزلىك»ۋە كەلگۈن شەكىللىك «لەنتى مېھمان»، «لەنتى مۇرىت» لار ئاپىتى پەيدا قىلىشقان. ئەمەلىيەتتە بولسا بۇ خىل «تەرىقەتچى پەقىرلەر» نىڭ تولىسى – كەسپىي قەلەندەرلەر، تاماگەر ئۇششۇقلار، سەۋدايى بەڭگىلەر، ئالدامچى،

تېجەمەل-جىمەلخور، كاززاپ، يەنى ئىشلىمەي چىشلەشكە كەسىپلەنگەن ھارام تاماق، تىرىكتاپ زىيانكەش شەخسلەردىن ئىبارەت بولغان. بۇلارنىڭ بىر قىسمى ئالدى بىلەن قەشقەردىكى ھەر قايسى جايلىرىغا تارقىلىپ، چوڭراق بازار، يۇرت، مازار، مەيلىگاھلاردا تۈنەكخانىلارنى، چوڭ داشلىق (چوڭ قازانلىق) خانىقالارنى، «ھەمدان»، «ئىپتىكاپخانا»، «خەتمە-ئىستىغپارخانا» لارنى يەنى ئۇلارنىڭ تىلى بىلەن ئالغاندا «ئىمان يېڭىلاش»، «تۇۋا ئىستىغبار ئوقۇتۇش» ۋە «پىرغا قول بېرىش» ئورۇنلىرىنى پەيدا قىلىشىپ، ئەجدادلىرىمىزنى «ئىمان» لىرىنى «يېڭىلاش» قا، «گۇناھ» لىرىغا «تۇۋا قىلىش» قا، «پىرلار»غا قول بېرىپ مۇرىت بولۇش» قا ئۈندۈشتۈرۈشقان ۋە باشلاشقان. نەتىجىدە بىر قىسىم جايلاردا ھەر بىر «پىر» نىڭ ئاغزىغا قاراپ، ئەتراپىنى چۆرىدەپ ئۈزمەك يىغىلىپ تاۋۇش چىقارماي جىم ئولتۇرۇپ، بۇ ئالەمنىڭ ھەممە مەشغۇلات ۋە ئىنسانچىلىق ھەۋەسلىرىدىن پۈتۈنلەي خالىي بولۇپ ئايەت ئوقۇپ، ئاھۇ-زارلىرىنى ئاللاھقا بىلدۈرۈپ، خاس ئاللاھتىنلا رىسقى - ئىلتىپات تىلەپ ۋە كۈتۈپ، تۆۋانى تىلىدىن چۈشۈرمەي، پىرىم ئۈچۈن ھەر قاچان، ھەر قانداق نەرسىدىن يانمايدىغان، جانلىرىنى ئايىمايدىغان «ئىبادەت» چى جامائەت تۈركۈملىرى پەيدا قىلىنغان.

مەخدۇم ئەزەمنىڭ بۇ خىل «ئاشىق» مۇرىتلىرى قەشقەردىيە تەۋەسىدە يەنە ھەر خىل سوپى، ئىشانلار مەھەللە- كوچىلىرىنى، تەركى دۇنياچىلار تۇرالغۇ جايلىرىنى مەسىلەن: قەلەندەرلەر كوچىلىرىنى، «ئاشىق» لارنىڭ دالاك ①، گۈلەخ ② لىرىنى، خۇدايى سەرگەردان مۇسۇلمانلارنىڭ تىرىكچىلىك «خانە» لىرىنىمۇ پەيدا قىلىشىپ، ئۆز ئارقىلىرىدىن ئەگەشكەن مۇرىت، يارانلارغا ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا «گۇناھسىز»، «ئىللەتسىز»كەتكىلى بولىدىغان «پاك ئورۇنلار» ئەۋرىشكىلىرىنى تىكلەپ ۋە كۆرسىتىپ بېرىشكەن. شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا 1950- يىللارغىچە ئۇ يەر، بۇ يەردە نام ياكى شەكىل جەھەتتىن ساقلىنىپ كەلگەن ساھىل(قەلەندەر) كوچا، مەھەللىلىرى«ئاشىق»لار گۈلخانلىرى، تەركى دۇنيا سەرگەردان مۇسۇلمانلار گۈلەخلىرى، ھەر خىل خۇراپات مەنبەلىرى ئەنە شۇ خىل مەخدۇم ئەزەمچىلەر زامانىدىن بىزگە قېپقالغان «مىراس» لارنىڭ داۋامى ھېسابلىناتتى.

مەخدۇم ئەزەمنىڭ ئوتتۇرا قاتلام مۇخلىسلىرىمۇ قەشقەردىكى بارلىق ئىلىم- مەرىپەت ئورۇنلىرىنى، دىنىي ۋە جامائەت مۇئەسسەسلىرىنى دېيەرلىك ئىگىلەپ، ئۆزلىرىنىڭ سوپى، ئىشانلىق ئەقىدىسىنى تارقىتىدىغان نوقۇل سوپى-ئىشانلىق ئورۇنلىرىغا ئايلاندۇرۇۋېلىشقان.

مىلادى 1533- يىللاردا مەخدۇم ئەزەم مۇرىتلىرى بىلەن خوجا مۇھەممەد شېرىپ ئىشان مۇرىتلىرى ئوتتۇرىسىدا قاتتىق مەزھەپ كۈرىشى يۈز بېرىپ، ئاخۇناۋقۇم، تېرەك لەنگەر، شور دۆڭ دېگەن جايلاردا (بۇ جايلار ھازىر پەيزىۋات، يەكەن، مەكىت ناھىيىلىرىگە قارايدۇ — ئا)

(ئاخىرى 71- بەتتە)

---

① دالاك— ئوتتۇرىسىغا گۈلخان يېقىلىدىغان، ھېچقانداق سېلىنچى- يېپىنچى بولمىغان، سۇپۇرۇپ تازىلانمايدىغان، توپىغا مىلىنىپ نەشە چېكىپ، ئورنىغا تەرەت قىلىپ، ئۇرۇپ، ئۇرۇلۇپ، يالىڭاچ، يۇيۇنماي، كۈلمەي- كۈلدۈرمەي، جانىنىمۇ-جاھانىنىمۇ ئۇنتۇپ، ئۆزىنى خاس ئاللاھقىلا ئاتىغان تەركى دۇنيا كىشىلەر «خۇدايى ئۇششۇق» لار تۇرمۇش ئۆتكۈزىدىغان بىر خىل ئورۇن ياكى ئادەملەر قوتىنى.

② گۈلەخ— دۇنيادىن بېزگەنلەر، ھېچقانداق تۇرمۇش مەنبەسى بولمىغانلار، دىنىي تەركى دۇنيالار ياكى كەسپى ماكانسىز سوپى-«ئاشىق» لار كۈلگە، توپىغا مىلىنىپ، بېشىغا چاپلىما قويۇپ يېتىپ-قوپۇپ تۇرمۇش كەچۈرىدىغان (ماكان قىلىۋالغان) گۈلخان، گەمە، ئوچۇق گۈمبەز، كونا مازار، كىشىلەر ئەيمىنىپ بارالمىغان «سىرلىق» ئورۇن، ئەسكى تاملىق، ئەسكى يارلىق ۋە «ئەل كۆزىدىن خالىي» ئورۇن-جاي.

www.uyghurkitap.com

دانىشمەنلەرنىڭ نەسىھەتلىرىدىن

1

بىر كىشى دانىشمەندىن گۈزەل ئەخلاقنىڭ شەرھىسى نېمىدۇر؟ دەپ سورىدى.

دانىشمەن مۇنداق دېدى: تۆۋەندىكى ئون تۈرلۈك خىسلەت گۈزەل ئەخلاقنىڭ شەرھىسىدۇر:

1- كىشىلەرگە كەمتەرلىك ۋە خۇشپېئىللىق بىلەن مۇئامىلە قىلىڭ؛

2- توغرىلىقنى ئۆزىڭىزگە شوئار قىلىڭ، يالغانچى، كاززاپ بولماڭ؛

3- ئۇرۇق - تۇغقان، قېرىنداش، دوست-يارانلار ۋە باشقىلارغا كۆيۈمچان، شەپقەتلىك بولۇڭ؛

4- ياخشىلىققا ياخشىلىق قىلىڭ، يامان- قىلماڭ؛

5- ئامانەتكە خىيانەت قىلماڭ؛

6- خەير ئېھسانلىق، ساخاۋەتلىك بولۇڭ، بېخىللىقتىن ھەزەر ئەيلەڭ؛

7- قوشنىلار بىلەن ئىناق ئۆتۈڭ، ئۇلارنىڭ ئەيىبلىرىنى ئاشكارىلىماڭ؛

8- دوستلىرىڭىزغا سەممىي بولۇڭ؛

9- ئۆيىڭىزگە كەلگەن مېھماننى ئىززەت-ئىكرام بىلەن كۈتۈۋېلىڭ؛

10- ھايالىق ۋە نومۇسچان بولۇڭ، ھايا- ھەممە گۈزەل، ياخشى خىسلەتنىڭ بېشىدۇر.

2

ھېچ بىر پەزىلەت راستلىق، توغرىلىقتىن يۇقىرى تۇرمايدۇ. توغرا يولدا يۈرگەن ئادەم نومۇسچان، يېقىملىق، سۇنماس ئىرادىلىك بولىدۇ. ئۇنىڭغا ھېچ قانداق زىيان - زەخمەت يەتمەيدۇ.

بېيىت:

توغرا ئىشلە، توغرا سۆزلە، توغرا تۇر،
توغرا ئويلا، توغرا كۈيلە، توغرا بول.

3

ئەندىشە قىلماي، ئويلىماي سۆزلەش كۆڭۈلسىز ئەھۋالغا سەۋەب بولىدۇ، پالاكەت ئازگىلىغا تاشلايدۇ.

بېيىت:

كىمدە قېلىپسىز سۆزلەر بار ئېرۇر،
بۇ، نادامەتتىن ئاڭا خەۋەر بېرۇر.

4

سوقرات ھېكىم ئېيتىدۇ:

— قوپال مۇئامىلە قىلغان كىشىگە مەن مۇلايىم مۇئامىلە قىلىمەن. چۈنكى مۇلايىم مۇئامىلە ۋە ئەدەپ- ئەخلاق، قوپاللىق ۋە ئاداۋەتنى يوقىتىدۇ. لېكىن كىشىنى ئاجىزلىق ھەمدە خورلۇققا چۈشۈرۈپ قويىدىغان ئارتۇقچە ئىلتىپات، شەپقەتتىن ھەزەر ئەيلەيمەن.

5

ئەپلاتون ھېكىم ئېيتىدۇ:

— غەزەپ ئاخىرقى ھېساپتا پۇشايمان بىلەن نەتىجىلىنىدۇ. ئەقىلنى غەزەپ ئىختىيارىغا بەرگەن ئادەم ئۆز نەپسىگە ئوت ياققان بولىدۇ.

تۇرمۇش مەسلىھەتچىسى

6

ئارىستوتىل ھېكىم ئېيتىدۇ:

— روھىمىزنىڭ مەنىۋى قۇۋۋىتى بولغان ۋىجدانىمىز— پىكرىمىزگە قۇۋۋەت بەرگۈچى ئىدرەكۋاسىتىسىدۇر.

7

ئەبۇئەلى ئىبنى سىنا ئېيتىدۇ:

— مەرد كىشى ئۆزىنى ئەمگەك ئارقىلىق كۆرسەتسۇن. ئىنسان بىلەن ياۋايى ھايۋان ئوتتۇرىسىدىكى پەرق يالغۇز يەپ - ئىچىشتىلا ئەمەس، ياخشى ئەخلاقتا ۋە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىشتىدۇر.

8

ئىبنى كەئىب دېگەن دانىشمەن ئېيتىدۇ:

— كىمكى سەندىن كىچىك بولسا، ئۇنىڭغا ئاتىدارچىلىق قىل، يېشى سەندىن چوڭ بولسا ئوغۇللۇق قىل، سەن بىلەن تەڭتۇش بولسا ئۇنىڭ بىلەن بۇرادەرلىك يولىنى تۇت.

9

لۇقمان ھېكىم ئوغلىغا نەسىھەت قىلىپ ئېيتىدۇ:

— ئوغلۇم، ھورۇن بولما، ياشلىقىڭنى غەنىمەت بىل، ئىشلەپ قېرىلىق مەزگىلىڭ ئۈچۈن زاپاس توپلا. چۈمۈلە ياز بويى ئىشلەپ، قىش ئۈچۈن زاپاس توپلايدۇ، ئۇنىڭدىن ئۆلگە ئال.

10

ئىرادە

ئۈچ نەرسە ئۈچ ۋاقىتتا كېرەك بولىدۇ:
قەھرى- غەزەپ ۋاقتىدا ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلىش؛ باشقا كۈلپەت چۈشكەندە ئۆزىنى يوقىتىپ قويماي، سەۋرچان بولۇش؛ ياخشى ئىشلارنى قىلىشتا ئالدىراپ تۇرۇش.

ھەركىشىگە بەختۇ- ئىقبال بولسا يار،
خەيرۇ ئېھسان بىرلە بولغاي ئاشكار.

11

ئاجىز ۋە ئېھتىياتچان ئادەملەر

ئادەملەر ئاجىز ۋە سۇنماس ئىرادىلىك- ئېھتىياتچان بولۇشلىرى تۈپەيلىدىن ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. بىرەر ھادىسە يۈز بەرگەندە ساراسىمىگە چۈشۈپ، ئىشلارنى قانداق قىلىپ ياخشى يولغا سېلىپ كېتىش تەدبىرلىرىنى بىلمىگەنلەرنى «ئاجىز كىشىلەر» دېيىلىدۇ.

سۇنماس ئىرادىلىك - ئېھتىياتچان ئادەملەرمۇ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ: بىرىنچى خىلدىكىلىرى يامان ئەھۋاللارنىڭ يۈز بەرمەسلىكى ئۈچۈن ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىشلەيدۇ، ئىرادە ۋە تەدبىرنى ئۆزلىرىگە ھەمراھ قىلىدۇ. بۇنداق كىشىلەر پالاكەت گىردابىغا يولۇقمايدۇ، سالامەت قۇتۇلۇپ قالىدۇ. ئىككىنچى خىلدىكىلىرى ئۆزلىرىنىڭ بىپەرۋالىقلىرى سەۋەبىدىن كۆڭۈلسىز ھادىسىگە يولۇقۇپ قالسا، تەئەججۈبلىنىپ، ۋەھىمىگە چۈشۈپ قالماي، تەدبىر بىلەن ئۆزىنى تاۋلاپ، شۇ ھادىسىنى يېڭىشكە كىرىشىدۇ. سۇنماس ئىرادىلىك- ئېھتىياتچان ئادەملەر ئىچىدىكى بىرىنچى خىل ئادەملەر — ئەقىللىق، ئىككىنچى خىلدىكىلىرى بولسا يېرىم ئەقىللىق ئادەملەر ھېسابلىنىدۇ.

12

قولىڭىزدىن كەلمەيدىغان ئىشقا ئۇرۇنماڭ

سوغۇق تۆمۈرنى سوزۇش، كېمىنى چۆلدە ھەيدەش، ئاتنى سۇدا چاپتۇرۇش مۇمكىن بولمىغىنىدەك، قولدىن كەلمەيدىغان ئىشقا كىرىشكەن ئادەم ئۆزىنى كۈلكىگە قالدۇرىدۇ.

بېيىت:

بىر ئىش قىلاردا ئاۋۋال ئېھتىيات بىرلە
تەپەككۇر قىل،
گەر قولۇڭدىن كەتسە ۋاقىت پايدا بەرمەس
پۇشايمان.

13

پەزىلەت دېگەن نېمە؟

پەزىلەت— پۈتۈن گۈزەل ئەخلاقنىڭ ئىنسانىدىكى يىغىندىسىدۇر. پەزىلەت شەپقەتلىك بىر

www.uyghurkitap.com

يولداشتۇركى، ئۇ ئۆزى بىلەن يولداش بولغان ئادەمنىڭ يېنىدىن بىر مىنۇتمۇ ئايرىلمايدۇ، دۈشمەنگە قارشى كۈرەشتە ئۇنىڭدىنمۇ كۈچلۈك دوست ۋە ياردەمچى بولمايدۇ.

بىر دانىشمەن ئىنساننى پەزىلەتنى مۇنداق شەرھىلىگەنىدى:

1 – سۈكۈت. ئۆزەڭگە ۋە باشقىلارغا پايدا يەتكۈزىدىغان سۆزلەرنى سۆزلە، بولمىسا سۈكۈت قىل؛

2 – ئىنتىزام. ھەر ئىشقا بىر ۋاقىت، ھەر نەرسىگە بىر ئورۇن تەيىن قىل، تەرتىپلىك، ئىنتىزاملىق بول؛

3 – نەپسىنى يىغىش. لايىقىدا، مۇۋاپىق يەپ – ئىچىپ، نەپسىڭنى تىزگىنلە؛

4 – ئىرادە. قولۇڭدىن كېلىدىغانلىقىغا كۆزۈڭ يەتكەن ئىشقا كىرىش، باشلىغان ئىشىڭنى تاماملاشقا بەل باغلا؛

5 – تەرتىپلىك باشقۇرۇش. قولۇڭغا كىرگەن پۇلنى ئۆزەڭگە، ئائىلەڭگە ۋە باشقىلارغا پايدىسى تېگىدىغان يەرلەرگە سەرپ قىل، ياخشى باشقۇر، ئىسراپچىلىقتىن ساقلان؛

6 – توغرىلىق. ھەربىر ئىشىڭدا، سۆزۈڭدە توغرا بول، توغرا ئىشلە، توغرا سۆزلە، يالغانچىلىق ۋە ئەگرىلىكلەرنىڭ ئەسىرى بولما؛

7 – ھەققانىيەت. ئىنساپ ۋە ئادالەت بىلەن ئىش قىل، ھەقنى ناھەق بىلەن ئارىلاشتۇرما؛

8 – پاكلىق. كۆڭلۈڭدە بولغان ھەر نەرسىنىڭ پاك، تازا بولۇشىغا دىققەت قىل، ئىپلاسلىق، چىرىكلىكتىن ساقلان؛

9 – سەۋر – تاقەت. مۇبادا بېشىڭغا ئېغىرچىلىق چۈشسە، چىدا، سەۋرسىزلىك قىلما، ئېغىرچىلىقنى يوقىتىش ئۈچۈن غەيرەت قىل؛

10 – ئىپپەت. نومۇسىڭنى ھاياتىڭدىن ئارتۇق ۋە مۇقەددەس بىل، ئۇنى دائىم ئاسراشقا، قوغداشقا غەيرەت قىل؛

11 – مۆتىدىل ھالەت. ھەر بىر ئىشتا مۆتىدىل ھالەتتە بولۇشقا ھەرىكەت قىل، «ئىشلارنىڭ ياخشىسى مۆتىدىل ھالەتتە بولغىنى» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزنى ئۇنتۇما؛

12 – ئەخلاق. ئۆز ئىززەت – نەپسىڭنى يۇقاتما، پەسكەش بولما. ئەخلاقلىق، يۇمشاق كۆڭۈللۈك، شېرىن سۆزلۈك، ئوچۇق چىراي، خۇش مۇئامىلىلىك بول.

ئىنسانىنىڭ ھايات مەزگىلىدە ئېرىشىدىغان شادلىق ۋە راھەتنى ھەمدە كىشىلەردىن كۆرىدىغان ھۆرمەت ۋە خۇشاللىقنى يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن نەسىھەتلەرنى قوبۇل قىلىپ، پەزىلەت ئىگىسى بولۇش يولىدا تەۋرەنمەي مېڭىش نەتىجىسىدە ھاسىل بولىدۇ.

14

ئەخلاق دېگەن نېمە؟

ئەخلاق – ئەرەبچە «خۇلۇق» دېگەن مەنىدىكى سۆز بولۇپ، ئىنساننىڭ نەپسىدە، تەبىئىتىدە ھاسىل بولغان ۋە داۋاملىشىدىغان بىر خىل ئىش ھالىتىدۇر. ئەگەر داۋاملاشقان ئىش گۈزەل بولسا، «گۈزەل خۇلۇق، ياخشى مىجەز» دېيىلىدۇ، يامان بولسا، «ياۋۇز خۇلۇق، يامان مىجەز» دەپ ئاتىلىدۇ. ئەدەپ، ئەخلاق، ساداقەت، ئىلتىپات، شەپقەت، ھايا، مۇرۇۋۋەت، ياۋاشلىق، ۋاپا، ئادالەت، سېخىلىق قاتارلىق ياخشى خىسلەتلەر ياخشى مىجەز – خۇلۇقلۇق ئادەملەردە مەۋجۇتتۇر. ئاما، بېخىللىق، تەكەببۇرلۇق، يالغانچىلىق، ئاداۋەت، پىتنە – ئىغۋا، ھەسەت، مۇناپىقلىق، خىيانەت قاتارلىق ناچار خىسلەتلەر يامان مىجەز – خۇلۇقلۇق ئادەملەردە بولىدۇ. گۈزەل مىجەز – خۇلۇقلۇق ئادەملەرنى خەلق ھۆرمەتلىسە، يامان مىجەز – خۇلۇقلۇق ئادەملەردىن نەپرەتلىنىدۇ.

تاشكەنت «ئوقۇتقۇچى» نەشرىياتى 1986 – يىلى نەشر قىلغان «دانىشمەنلەر ئەدەپ – ئەخلاق توغرىسىدا» ناملىق ئۆزبېكچە كىتابتىن:

جەلىل مۇھەممەد تەرجىمىسى

تەرجىمە مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

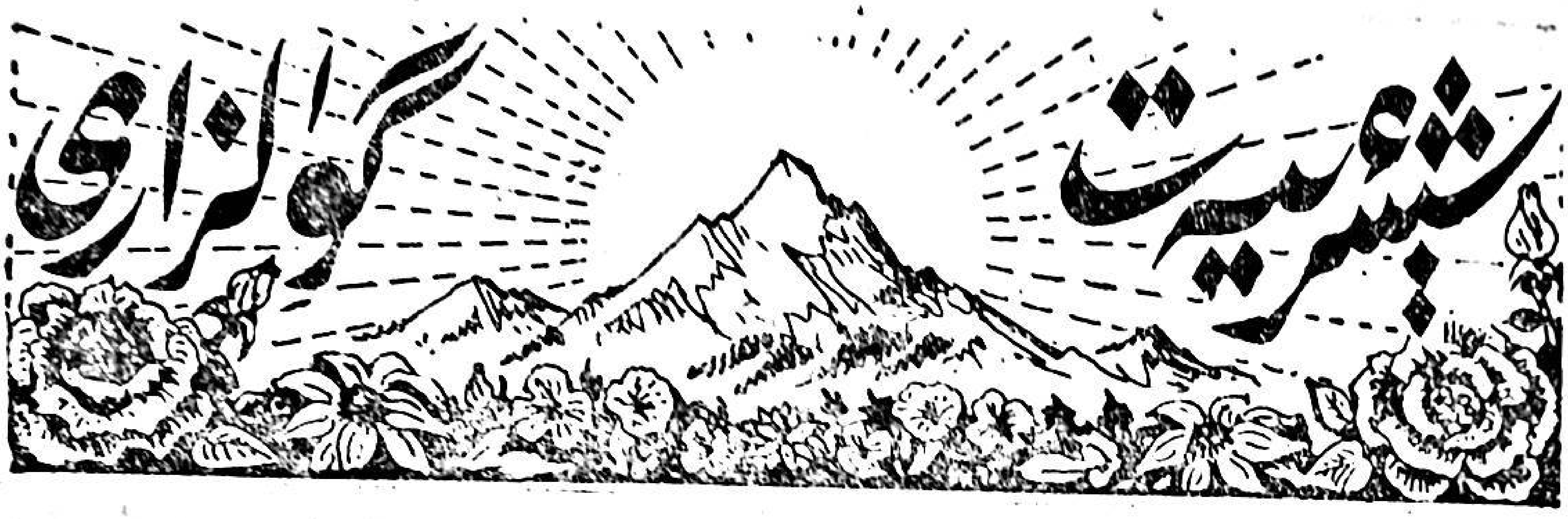

قېرىماس، ئۆلمەس ئادەملەر

مۇھەممەدىن سايىت

ئۇنى كۆرسەڭ
دەيسەن:
«قېرىماپتۇ
تۇرۇپتۇ شۇپېتى...»
بۇنى كۆرسەڭ،
دەيسەن:
«بار ئىكەن تېخى بۇ قېرى،
ئەۋاخ ساڭگىلىغان گۆرگە پۇتى.»

نېمە تاپاتتىڭ
ياشقا قېرىلىق،
قېرىغا ئۆلۈم تىلەپ؟
شۇ قېرىلار ئەمەسمۇ،
ياشلىقىنى ساڭا بەرگەن،
چوڭ قىلغىچە سېنى يېتىلەپ!

ئۇلارنىڭ ياشىغىنى
سېنىڭكى ئەمەس ياكى مېنىڭكى،
ئۆزىنىڭ يېشى.
قارىغىنا،
يېشىدىن چوڭ قىلغان ئىشى.

ئۇلار
ئۆزىنى ئەمەس،
يىلنى قېرىتقان!

سەن - بىز ئۈچۈن،
ئەۋلادلار ئۈچۈن،
قان - تەرىدىن
چۆل - دەشتلەردە دەريا ئېقىتقان!
بۇنداق ئادەملەر

قېرىمايدۇ،
تۇرىدۇ ياپياش.

ھەتتا
بۇنداق ئادەملەر

ئۆلمەيدۇ،
بىلىپ قوي، قېرىنداش!

نەشەككۇرنامە

(«شىنجاڭ جۇڭگو مۇھاجىرلىرى مېھمانخانىسى» نىڭ كۈتكۈچى قىزلىرىغا بېغىشلايمەن)

مۇھەممەدجان سادىق

كۆرۈنمەس،
قارىغۇ تەقدىر
ئاھ، يىقىتىپ تۇيۇقسىز
سۇندۇردى پۇتۇمنى.
غەم - پىغان ئىچىدە ئۆتتى ئايلار...
تېخىچە قايغۇ تۇتۇنى
چۇلغىۋالغان ھايات ئىشقىدا
يانغان ئوتۇمنى...

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

شېپا ئىزدەپ
ئۆز دەردىگە غەزەلخان بۇلبۇل
قونـدى كېلىپ
بوغدانىڭ باغرىدىكى گۈلى رەناغا.

چۈشكىنىمدە
تاجىسىغا ئالتۇن كۈن قونغان —
مېھمانىغا،
قىرىق سۈيىگە چىلانغان بوۋاقتەك
چىلاندى يۈرەك

بىر ئىزگۈ مېھرى - مەناغا! ...
ئۆرگىلەپ كېتەي!

سەھەردە بىر،
چۈشتە بىر،
كەچتەبىر پەتنۇس كۆتۈرۈپ
كىرىدىغان گۈلگۈن شەپەق —

گۈلدەك يۈزلەردىن!
چۆرگىلەپ كېتەي!

باھار ئاپتىپىدەك ئىللىق تەبەسسۇم،
ياز قىزىقىدەك خۇش مۇئامىلە،
كۈلۈپ تۇرغان —
قارا كۆزلەردىن! ...
رەھمەت سىلەرگە
مېھمان تەشنالىرى،
ھايات ئاشنالىرى،
مېھرىڭلاردىن ھۇزۇرلانغان يۈرەكتىن!
بىلەمسىلەر،
چىقار ئېتىلىپ
رەھمەت! — سۆزى
بىزدە —

ئۇيغۇرلاردا
مۇھەببەت يالنار تېغى — كۆكرەكتىن! ...
ياگرايدۇ مېھرىبانلىقىنىڭ

جۇشقۇن ناخشىسى،
ھايات ئۆز گۈزەللىكىنى
كۆرگەزمە قىلىۋاتقان يۇرتۇمدا!
تەبەسسۇم چېچىۋاتقان،
غەمگۇزارلىق گۈللىرى ئېچىلىۋاتقان

ئاشۇ يول،
ئاشۇ گۈلشەندە
ناخشامنى ئېيتىپ
ئەنە ماڭىمەن يۇرتۇمدا!

ئەقلىيە سۆزلەر

ئىلھام «ھورۇن مېھماندىن ھال سوراش»نى ياقتۇرمايدۇ. بېلىنىسكى

تالانتنىڭ بىر پىرسەنتى ئىلھام، توقسەن توققۇز پىرسەنتى قان - تەردۇر. ئېدىسون

بىلىم — ھەر بىر دۆلەتتە جامائەت بەختىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئاساسىدۇر. ۋاشىنگتون

نىجاد يۈسۈپ تەرجىمىسى

«ئەتەبەتۇلھەقايىق» تىن پارچىلار

بىلىملىك كىشى قىممەتلىك دىناردۇر،
بىلىمسىز نادانلار قىممەتسىز يارماقتۇر.

ئادەمدە بىلىم بولۇشى سۆڭەكتە يىلىك بولغانغا ئوخشايدۇ.

ئەيىبكار كىشىنىڭ ئەيىبىنى كەچۈر،
ئاداۋەت يىلتىزىنى قازغىن، كۆچۈر.
غەزەب، ئۆچلۈكۈڭ ئوت بولۇپ يانساگەر،
مۇلايىملىقىڭ سۈيىدە ئوت ئۆچۈر.

كەڭ قورساقلىق گويا بىر بىنا بولسا، مۇلايىملىق ئۇنىڭ ئۇلىدۇر، ياكى مۇلايىملىق بىر بوستان بولسا، كەڭ قورساقلىق ئۇنىڭدىكى قىزىل گۈلدۇر.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: سائادەت ئابلەت

تەڭرىتاغ كىنو ستۇدىيىسىنىڭ باش سىنارىستى، «رەنانىڭ تويى»، «نۇرنىسا»، «قېرىنداشلار» فىلىملىرىنىڭ ئاپتورى يولداش مۇھەممەد ئىمىن ھەزرەت ئۆتكەن يىلى 7 - ئايدا جۇڭگو كىنو ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى سۈپىتىدە چېخوسلوۋاكىيىنىڭ كارلوۋىي ۋارىي شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن 25 - قېتىملىق كارلوۋىي ۋارىي خەلقئارا كىنو پېستىۋالىغا قاتناشقانىدى. مۇشتەرىلىرىمىزنىڭ دۇنيادىكى ھەر قايسى ئەللەر كىنوچىلىقىنىڭ تەرەققىياتى، يۈزلىنىشى ۋە چېخوسلوۋاكىيىنىڭ قىسمەن تەرەققىياتى، مەدەنىيىتىنى چۈشىنىشىگە ياردىمى بولار دېگەن مەقسەتتە ژۇرنىلىمىزنىڭ «دۇنياغا نەزەر» سەھىپىسىدە ئۇنىڭ «چېخوسلوۋاكىيىدە ئۆتكەن كۈنلەر» ناملىق ماقالىسىنى ئېلان قىلدۇق. تەھرىراتىمىز ئاپتونوم رايونىمىزدىن چەت ئەللەرگە چىقىپ ئېكىسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولغان، چەت ئەللەردە ئوقۇۋاتقان كىشىلەرنىڭ قەلەم تەۋرىتىپ تۈرلۈك ژانىرلاردا يازغان ئېكىسكۇرسىيە ۋە زىيارەت خاتىرىلىرىنى قىزغىن قارشى ئالىدۇ.

مۇھەررىردىن

كارلوۋىي ۋارىي خەلقئارا كىنو پېستىۋالى

كارلوۋىي ۋارىي — چېخوسلوۋاكىيە سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتىنىڭ غەربىگە جايلاشقان، كۆلىمى ئانچە چوڭ بولمىغان گۈزەل قەدىمىي تاغلىق شەھەر.

كارلوۋىي ۋارىي خەلقئارا كىنو پېستىۋالى 1946-يىلى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 1959- يىلىغىچە ھەر يىلى ئۆتكۈزۈلۈپ كەلگەن. 1959 - يىلىدىن باشلاپ بىر يىلى موسكۋادا، يەنە بىر يىلى كارلوۋىي ۋارىيدا ئۆتكۈزۈلىدىغان بولغان. ھەر ئىككى يىلدا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلىدىغان تاشكەنت خەلقئارا كىنو پېستىۋالىدىن باشقا، كارلوۋىي ۋارىي خەلقئارا كىنو پېستىۋالى 7 - ئاي مەزگىلىدە ئۆتكۈزۈلىدىكەن، ۋاقتى 14 كۈن بولىدىكەن. بۇ قېتىم (1986 - يىل 7- ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 16 - كۈنىگىچە) ئۆتكۈزۈلگەن پېستىۋال ئەمەلىيەتتە كارلوۋىي ۋارىي خەلقئارا كىنو پېستىۋالىنىڭ 40 يىللىقى بولغاچقا، ھەر قانداق يىلدىكىدىن داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلدى.

كارلوۋىي ۋارىي خەلقئارا كىنو پېستىۋالىنى چېخوسلوۋاكىيە كىنو شىركىتى بىلەن تىياتىرچىلار - سەنئەتكارلار بىرلەشمىسى بىرلىكتە

باشقۇرۇپ ئۆتكۈزىدىكەن.

كارلوۋي ۋارىي خەلقئارا كىنو پېستىۋالى خەلقئارادىكى سىياسىۋىيلىكى بىر قەدەر [illegible] بولغان پېستىۋال ھېسابلىنىدىكەن. بۇ پېستىۋالنىڭ ھەر قايسى دەۋرلەردىكى شوئارلىرى [illegible] ئىكەن:

«يېڭى كىشىلەر ئۈچۈن، ئىنسانلارنىڭ تېخىمۇ گۈزەل ھاياتى ئۈچۈن» (1948 – يىل)، «تىنچلىق ئۈچۈن، مىللەتلەرنىڭ دوستلۇقى ئۈچۈن، ئىنسانىيەتنىڭ يۈكسەك تەرەققىياتى ئۈچۈن» (1954 – يىل)، «كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئالىيجاناب مۇناسىۋەت ئۈچۈن، ھەر قايسى دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مەڭگۈلۈك دوستلۇق ئۈچۈن» (1956 – يىل)، «ئىنسانلار – ھاياتنىڭ قۇرغۇچىلىرىدۇر ۋە قۇربانلىق مالالىرىدۇر» (1962 – يىلدىن 1966 – يىلغىچە). 1975 – يىلدىن كېيىن ئىنسانپەرۋەرلىك، مىللەتلەر ئارا چۈشىنىش ۋە تىنچلىق قاتارلىق شوئارلار تەكىتلىنىپ كەلگەنىكەن. يېقىنقى ئىككى قېتىملىق كىنو پېستىۋالىدا 1956 – يىلدىكى شوئار قايتا تەكىتلىنىپ كەلمەكتىكەن.

كىنو پېستىۋالىنىڭ مەزمۇنى تۆۋەندىكىدەك بىر نەچچە خىلغا بۆلۈنىدىكەن: (1) كىنو مۇسابىقىسى (مۇنەۋۋەر ھېكايە فىلىم ۋە رېژىسسورنىڭ تۇنجى ھېكايە فىلىمى باھالىنىپ مۇكاپاتلىنىدۇ)؛ (2) كۆرسىتىلىدىغان فىلىملار (نۆۋەتتە دۇنيا كىنو ساھەسىدە نەزەردىكى جەھەتتىن تالاش – تارتىش بولۇۋاتقان فىلىملار ۋە ھەر قايسى دۆلەتلەرنىڭ ھەمدە چېخوسلوۋاكىيىنىڭ مەشھۇر فىلىملىرى)؛ (3) كىنو مۇھاكىمە يىغىنى (بۇ، كىنو نەزەرىيىسى توغرىسىدىكى مۇھاكىمە بولۇپ ئىختىيارىي ھالدا ئىلمىي ماقالىلەر ئوقۇلىدىكەن. بۇ يىغىن 1968 – يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان بولۇپ، 1974 – يىلدىن باشلاپ يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپتۇ)؛ (4) بۇرۇنقى كىنو فىلىملىرىنى تاللاپ كۆرسىتىش؛ (5) كىنو سودا بازىرى (كىنو سودا بازىرى 1970- يىللاردىن باشلاپ قوشۇلغان يېڭى مەزمۇنكەن).

يۇقىرىدىكى مەزمۇنلار ئىچىدە كىنو مۇسابىقىسى ھەجىم جەھەتتىن بىر قەدەر زور بولغان ئۆقتىلىق پائالىيەت ئىكەن.

كارلوۋي ۋارىي خەلقئارا كىنو پېستىۋالى دۇنيادىكى ئابرويلۇق پېستىۋاللارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدىكەن. يېقىنقى يىللاردىن بېرى بۇ پېستىۋالغا قاتنىشىۋاتقان دۆلەتلەر 60 تىن ئاشىدىكەن.

كىنو باھالاش كومىتېتى خەلقئارادا نامى بار كىنو نەزەرىيىچىلىرى ۋە رېژىسسورلاردىن تەركىب تاپىدىكەن. باھالاش ھەيئەتلىرى ئايرىم – ئايرىم ئىسمىسىز بېلەت تاشلاپ بېلەتنىڭ سانىغا قاراپ مۇكاپاتقا ئېرىشكۈچى كىنولارنى بېكىتىدىكەن. ھېكايە فىلىم سەككىز تۈردە باھالىنىپ 11 خىل مۇكاپات بېرىلىدىكەن.

رېژىسسورنىڭ تۇنجى فىلىمى ئۈچ تۈردە باھالىنىپ توققۇز خىل مۇكاپات بېرىلىدىكەن.

مەملىكىتىمىز 1950-يىلىدىن باشلاپ بۇ كىنو پېستىۋالىغا قاتناشقان بولۇپ، «جۇڭخۇا ئوغۇل-قىزلىرى»، «پولات جەڭچى»، «ئاق چاچلىق قىز»، «بەخت تىلەش»، «نېي ئېر» قاتارلىق 20 گە يېقىن كىنو فىلىمىنى قاتناشتۇرغان. 1962-يىلىدىن باشلاپ 20 يىل كارلوۋي ۋارىي خەلقئارا كىنو پېستىۋالى بىلەن بولغان ئالاقىمىز ئۈزۈلۈپ قالغان. 1982-يىلىدىن باشلاپ بۇ پېستىۋالنىڭ كىنو سودىسىغا قاتناشقانىكەن. 1984-يىلى 24-قېتىملىق پېستىۋالغا «ستۇدېنتكىلار ياتىقى» دېگەن فىلىمنى قاتناشتۇرغانىكەن. بۇ قېتىم «پەزىلەتلىك ئايال» دېگەن فىلىم قاتناشتۇرۇلدى.

7-ئاينىڭ 3-كۈنى سائەت سەككىزدە مەخسۇس كىنو پېستىۋالى ئۈچۈن سېلىنغان بىنانىڭ چوڭ زالىدا 25-قېتىملىق خەلقئارا كىنو پېستىۋالىنىڭ داغدۇغىلىق ئېچىلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى.

زالنىڭ سىرتىغا 44 دۆلەتنىڭ دۆلەت بايرىقى رەتلىك ئېسىپ قويۇلۇپتۇ. زالنىڭ ئىچىدە بولسا، سەھنىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئېگىز بۇرجەككە مۇسابىقىغا قاتنىشىدىغان 33 دۆلەتنىڭ دۆلەت بايرىقى سىزىلغان تاختاي مەخسۇس چۈشۈرۈلگەن نۇر بىلەن چاقناپ تۇرۇپتۇ.

سائەت سترېلكىسى دەل سەككىزنى كۆرسەتكەندە، پېستىۋالغا بېغىشلانغان ھەيۋەتلىك مۇزىكا سادىسى ئىچىدە زال غۇۋالىشىپ، چىراغ نۇرى ئوڭ تەرەپتىكى كىرىش ئىشىكىگە مەركەزلەشتى-دە، چېخوسلوۋاكىيىنىڭ كىنو چولپانلىرىدىن ئالتە نەپەر قىز كارلوۋى ۋارى خەلقئارا كىنو پېستىۋالىنىڭ گېربى چۈشۈرۈلگەن ھاۋارەڭ بايراقنى تۆت بۇرجىكىدىن تەكشى تۇتۇپ ئېلىپ كىرىشتى. پۈتۈن زالدىكى يىغىن ئەھلى بىردەك ئورنىمىزدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۈردۇق. بايراق مۇزىكا سادىسى ئىچىدە سەھنىنىڭ سول تەرىپىگە ئېسىپ قويۇلدى، ئاندىن كېيىن ئۆز ئورنىمىزدىن ئورۇن ئالدۇق.

يىغىندا چېخوسلوۋاكىيە سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتى مەدەنىيەت مىنىستىرلىقىنىڭ مىنىستىرى ۋە كىنو ساھەسىنىڭ مەسئۇللىرى قىسقىچە سۆز قىلدى ۋە چېخوسلوۋاكىيە كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ تەبرىك خېتى ئوقۇپ ئۆتۈلدى. ئېچىلىش مۇراسىمىغا ھەرقايسى دۆلەتلەردىن كەلگەن كىنو ۋەكىللىرىدىن باشقا دۇنيادىكى مۇناسىۋەتلىك گېزىت، ژۇرنال، تېلېۋىزىيە مۇخبىرلىرى ۋە چېخوسلوۋاكىيىنىڭ سەنئەت ساھەسىدىكى خېلى كۆپ كىشىلىرى سىرتتىن قاتناشتى. ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ چېخوسلوۋاكىيىدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىلىرى، جۇملىدىن دۆلىتىمىزنىڭ چېخوسلوۋاكىيىدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسىمۇ قاتناشتى.

مۇراسىمدىن كېيىن، چېخوسلوۋاكىيىنىڭ «مەن قامالغان كېچە» دېگەن فىلىمى كۆرسىتىلدى.

مەملىكىتىمىزنىڭ «پەزىلەتلىك ئايال» دېگەن فىلىمى مۇسابىقىنىڭ ئىككىنچى كۈنىگە (5-ئىيۇلغا) ئورۇنلاشتۇرۇلغانىكەن. قائىدە بويىچە كىنو باشلىنىشتىن بۇرۇن شۇ دۆلەتنىڭ ۋەكىللىرىنى سەھنىگە باشلاپ چىقىپ بىر بىرلەپ تونۇشتۇرۇش بىلەن بىرگە، قويۇلىدىغان فىلىمنىڭ قىسقىچە مەزمۇنىنىمۇ تونۇشتۇرىدىكەن. بىز سەھنىگە چىققاندا تۆۋەندە خېلىغىچە ئالقىش ياڭراپ تۇردى. كىنو باشلىنىش ئالدىدا زالدىكى ئورۇندۇقلار ئاساسەن تولۇپ بولغانىدى. كىنو قويۇلۇۋاتقاندا تاماشىبىنلار ئاساسەن كىنوخانىدىن چىقىپ كېتىشمىدى. كىنو تۈگىگەندىن كېيىن قىزغىن ئالقىش سادىسى ياڭرىدى ۋە بىر مۇنچە دۆلەتلەرنىڭ ۋەكىللىرى، بولۇپمۇ ياپونىيە، شىمالىي چاۋشيەن، موڭغۇلىيە، پولشا، چېخوسلوۋاكىيە، مىسىر، ھىندىستان، ئىران ۋەكىللىرى بىز بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، «پەزىلەتلىك ئايال» فىلىمىنى تەبرىكلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

بۇ قېتىمقى پېستىۋالدا مۇكاپاتقا ئېرىشكەن فىلىملار

بۇ قېتىمقى كىنو پېستىۋالىدا مۇسابىقىغە قاتناشتۇرۇلغان ۋە كۆرگەزمىگە قويۇلغان فىلىملارنىڭ تۇرمۇش ۋەقەلىكى خىلمۇ خىل، بەدىئىي سەۋىيىسى بىر قەدەر يۇقىرى فىلىملار ئىكەن. مەن پەقەت بۇ قېتىم مۇكاپاتقا ئېرىشكەن بىر قىسىم فىلىملارنى قىسقىچە تونۇشتۇرماقچىمەن:

ئاۋستىرالىيىنىڭ «ئەجەل يولى» دېگەن فىلىمى بىرىنچى دەرىجىلىك مۇكاپات — «خرۇستال گلوبۇس» باش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئەپسۇسكى بۇ كىنو قويۇلغاندا جۇڭگو ۋەكىللەر ئۆمىكىنى چېخوسلوۋاكىيە كىنو شىركىتىنىڭ باشلىقى ۋە مۇشۇ قېتىمقى كىنو پېستىۋالىنىڭ باشقۇرغۇچىسى مارۋانا قوبۇل قىلغانلىقتىن، بۇ كىنونى كۆرەلمەي قالدۇق.

ئىككىنچى دەرىجىلىك مۇكاپات — «لىدىسى گۈلى» مۇكاپاتىغا چېخوسلوۋاكىيىنىڭ «مەن قامالغان كېچە» ناملىق فىلىمى ئېرىشتى. بۇ فىلىمدا 2-دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ چېخوسلوۋاكىيە ئاياللىرىغا ئېلىپ كەلگەن ئېغىر پاجىئەلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلىدىكەن.

«ئالىي مەخسۇس مۇكاپات» (ئۈچىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا توغرا كېلىدۇ)قا ئارگېنتىنانىڭ «مەن سېنى سۆيىمەن»، «پەزىلەتلىك ئايال»، شىمالىي چاۋشيەننىڭ «ئىللىۋاتقان باھار» فىلىملىرى ئېرىشتى. مۇكاپات بۇيۇمى بولسا خرۇستال ئەينەكتىن ياسالغان تىنچلىق كەپتىرى ئىدى.

ئارگېنتىنانىڭ «مەن سېنى سۆيىمەن» دېگەن فىلىمىدا 17 - 18 ياشلاردىكى بىر قىزدا ئوغۇش ئىستىكى پەيدا بولۇپ، قورسىقىغا ياستۇق تېڭىپ ھامىلدار قىياپىتىدە يۈرۈيدىكەن. ھەممە ئادەم بۇ قىزنى ئېغىر ئاياغ دەپ بىلىدىكەن. ئەمەلىيەتتە بولسا، بۇ قىزنىڭ يۈرگەن يىگىتىمۇ يوق ئىكەن. قىز يالغاندىن قورساق كۆتۈرۈپ يۈرۈش جەريانىدا بىر يىگىت بىلەن تونۇشۇپ ئۇنىڭ بىلەن مۇھەببەتلىشىپ يۈرۈيدىكەن، ئاخىرى قىز راستىن ھامىلدار بولىدىكەن. بىر نەچچە ئايدىن كېيىن يىگىت قىزنى تاشلاپ كېتىپ قالىدىكەن. بۇ قىزنى باشقا بىر يىگىت ياخشى كۆرىدىكەن. قىز ئىككىنچى يىگىت بىلەن يۈرۈيدىكەن. قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى بىر كىچىك تىياتىرخانىنىڭ ئارتىسلىرى بولۇپ ئۇلارمۇ بالىنىڭ تۇغۇلۇشىغا كۆڭۈل بۆلىدىكەن. قىز ئاخىرى دوختۇرخانىدا ناھايىتى قىينىلىپ تۇغىدىكەن. بوۋاقنىڭ «ئىڭگە» دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلىغان يىگىت ۋە تېخى توي قىلمىغان قىزنىڭ چىرايىدا بەخت تەبەسسۇمى پارلايدىكەن. فىلىمنىڭ خاتىمىسىدە يەڭگىگەن ھېلىقى قىزنىڭ قوشنىسىنىڭ 15 ياشلاردىكى قىزىمۇ قورسىقىغا ياستۇق تېڭىپ ھامىلدار قىياپىتىدە كوچىغا چىقىدىكەن. كوچا بويلاپ بارا - بارا يىراقلاپ كىنو تۈگەيدىكەن.

بۇ فىلىم - ھازىر «جىنسىي ئازادلىقى» نەزەرىيىسى ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان غەرب ئەللىرىدە يامراۋاتقان: توي قىلماسلىق، «ھېسسىيات» نى پەردە قىلغان قالايمىقان جىنسىي مۇناسىۋەت، ئاياللار بالا تۇغۇش ۋە بالا بېقىشنى خالىماسلىقتەك نورمالسىز ئىجتىمائىي ھادىسىگە قارشى بىر خىل مەنىۋى ئىسيان بولسا كېرەك.

مەملىكىتىمىزنىڭ «پەزىلەتلىك ئايال» فىلىمىدا: ئازادلىقتىن ئىلگىرى خەنزۇلار تۇرمۇشىدا ھۆكۈم سۈرگەن فېئوداللىق نىكاھ تۈزۈمى پاش قىلىنغان بولۇپ، فىلىمدا ئالتە ياشلىق ئوغۇلغا 18 ياشلىق قىزنى چېتىپ قويىدۇ. قىز، ئېرى ھېسابلانغان ئالتە ياشلىق بالىنى ئۆز ئۆكىسى قاتاردا باقىدۇ. سەبىي بالىمۇ بۇ قىزنى ئۆز ئاچىسى دەپ قارايدۇ. قىز بولسا، باشقا بىرسىنى ياخشى كۆرۈپ قالىدۇ. بۇ ئىش سېزىلىپ قالغاندىن كېيىن قىز قاتتىق ھاقارەت ۋە يەكلەشكە ئۇچرايدۇ. ئازادلىقتىن كېيىن قىز بۇ ئائىلىدىن ئايرىلىپ كېتىپ قالىدۇ.

بۇ فىلىم تۇرمۇش چىنلىقىنى توغرا ئەكس ئەتتۈرگەن، بەدىئىي جەھەتتىن خېلى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن جۇڭگو فىلىملىرىدىن بىرى بولسىمۇ، مەملىكىتىمىزدىكى ئادەتتىكى تاماشىبىنلار بۇ فىلىمدىن ئالاھىدە بەدىئىي زوق ئالالماسلىقى مۇمكىن. ئەمما، بۇ فىلىم كىنو يېستىۋالىغا قاتناشقان غەربنىڭ كىنو خادىملىرىدا كۈچلۈك قىزىقىش قوزغىدى. بۇ فىلىمنىڭ رېژىسسورى خۋاڭ جيەنجۇڭ خەلقئارا كىنو ئوبزورچىلىرى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. «پەزىلەتلىك ئايال» فىلىمىنىڭ بۇ قېتىم مۇكاپاتقا ئېرىشىشى مەملىكىتىمىزنىڭ كىنوچىلىق ساھەسى ئۈچۈن ئېيتقاندا خېلى كاتتا شەرەپ، ئەلۋەتتە.

شىمالىي چاۋشيەننىڭ «ئىللىۋاتقان باھار» ناملىق فىلىمىدا بۆلۈنۈپ تۇرغان ئىككى چاۋشيەننى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئىددىيىسى ئىلگىرى سۈرۈلگەنىكەن.

تۆتىنچى دەرىجىلىك مۇكاپات — «باھالاش كومىتېتىنىڭ مەخسۇس مۇكاپاتى» غا ۋېنگىرىيىنىڭ «بىكارچىلىقتا»، بۇلغارىيىنىڭ «ياخشى كۆرىدىغان ئاۋارىگەرچىلىك» دېگەن فىلىملىرى ئېرىشتى. ۋېنگىرىيىنىڭ «ياخشى كۆرىدىغان ئاۋارىگەرچىلىك» دېگەن فىلىمىدا، نۆۋەتتە ۋېنگىرىيىدە

ئېلىپ بېرىلىۋاتقان تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ۋاسىتىلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. فىلىمدە مۇنداق ۋەقە بايان قىلىنىدۇ: ئۇزۇن يىللاردىن بېرى زاۋۇتتا سوتسىيالىستىك ئەمگەك نەمۇنىچىسى بولۇپ، كۆپ ئوردېنلارغا ئېرىشكەن سېخ مۇدىرى ئىسلاھاتتا يېڭى، زامانىۋى تېخنىكا سەۋىيىسى بولمىغانلىقتىن، سېخ مۇدىرلىقىدىن قېپقالىدىكەن. تېخنىكلار سابىق سېخ مۇدىرىنىڭ ئورنىنى ئىگىلەيدىكەن. سوتسىيالىستىك ئەمگەك قەھرىمانلىق شەرىپىمۇ يېڭىلارغا تەئەللۇق بولۇشقا باشلايدىكەن. سېخ مۇدىرىنىڭ باشقىلار قەلبىدىكى ھۆرمىتىمۇ ئاستا - ئاستا ئۇنتۇلۇشقا باشلايدىكەن. سېخ مۇدىرى بارغانسېرى تۇرمۇشتا چۈشكۈنلىشىپ، ئىشتىن چۈشۈپلا كۈننى يالىڭاچ ئاياللار ئۇسسۇل ئوينايدىغان قاۋاقخانىدا ئۆتكۈزىدىكەن. ھاراق ئىچىپ مەس بولۇپ باشقىلار بىلەن ئۇرۇشىدىكەن. بارغانسېرى مىجەزى چۈس بولۇپ قالغان بۇ سابىق سېخ مۇدىرى بىر كۈنى يولدا ئۆزى يېقىن ئۆتىدىغان ياش بىر ئىشچىنى ئۇرۇپ كوچىغا يىقىتىۋېتىدىكەن - دە، ئۇچقاندەك كېلىۋاتقان بىر پىكاپ يىقىلغان ئىشچىنى بېسىپ ئۆلتۈرۈپ قويىدىكەن. سابىق سېخ مۇدىرى بولسا قاتىل دەپ قارىلىنىپ تۈرمىگە ئېلىپ مېڭىلغان كۆرۈنۈش بىلەن فىلىم ئاخىرلىشىدىكەن. كىنو جانلىق تۇرمۇش دېتاللىرى ئارقىلىق تەسىرلىك قىلىپ ئىشلىنىپتۇ.

بۇلغارىيىنىڭ «ياخشى كۆرىدىغان ئاۋارىگەرچىلىك» دېگەن فىلىمىدە بولسا، سوتسىيالىستىك مەملىكەتلەردىكى «ئارقا ئىشىك» مەسىلىسى ئوتتۇرىغا قويۇلغان. فىلىمنىڭ باش قەھرىمانى، يۈك ماشىنىسىنىڭ 40 نەچچە ياشلىق شوپۇرى بولۇپ (شوپۇرلۇقنى ئالغان ئارتىس كىنو پېستىۋالىغا كەلگەنىكەن)، شوپۇر قاتناش كالونىدىكى ماشىنا بەلگىلىگۈچى ئايال بىلەن بىرلىشىپ خىيانەت قىلىدىكەن. شوپۇر يۈكنىڭ بىر قىسمىنى ئەپ تاپقان يەردە ساتىدىكەن. ئەمما ماشىنا بەلگىلىگۈچى ھەممە يۈكنى تولۇق دەپ، تالونغا تامغا بېسىپ بېرىدىكەن. شوپۇرنىڭ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ئوغلى دادىسىنىڭ بۇ ئىشلىرىنى بىر - ئىككى قېتىم كۆرۈپ قالىدىكەن. كېيىن شوپۇرنىڭ ئوغلى ئىشكاپنىڭ بىر تارتمىسى ئىچىدە تۇرغۇن پۇلنى كۆرۈپ قېلىپ دادىسىغا: «دادا، بۇ پۇللار پاكىز پۇل ئەمەس، مەن، دادام ياخشى ئادەم دەپ يۈرەتتىم. سىزنىڭ بۇنداق ئادەم ئىكەنلىكىڭىزنى بىلمەپتىمەن ... » دەپ دادىسىنى ئەيىبلەيدىكەن. بالا شۇندىن باشلاپ دادىسىغا قانداقتۇر بىر يامان ئىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم دەپ گۇمان بىلەن قارايدىكەن. شوپۇرغا بارا - بارا ئوغلىنىڭ مۇئامىلىسى چوڭقۇر تەسىر قىلىشقا باشلايدىكەن. ئۇ، ئاخىرى ئۇمۇمنىڭ مۈلكىگە خىيانەت قىلىشتىن قول ئۈزىدىكەن. ماشىنا بەلگىلىگۈچى ئايال بولسا، ئۇنى يەنىلا ماشىنىدىكى يۈكنى سېتىپ پۇل تېپىشقا زورلايدىكەن. شوپۇر بۇ ئىشتىن ئۈزۈل - كېسىل قول ئۈزگەنلىكىنى، ئەندى خىيانەت بىلەن شۇغۇللانمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ قەتئىي رەد قىلىدىكەن. شۇندىن باشلاپ ماشىنا بەلگىلىگۈچى، بۇ شوپۇر ھەر قېتىم ئەكەلگەن يۈكنى ياكى كەم يازىدىكەن، ياكى يۈكنى چۈشۈرۈشكە ئادەم بەرمەي شوپۇرنى يۈك چۈشۈرگىلى سالىدىكەن. شوپۇر ئىقتىسادىي ۋە روھىي جەھەتتىن كۆپ زەربىگە ئۇچرايدىكەن. شۇنداقتىمۇ ماشىنا بەلگىلىگۈچىنىڭ باشلىغان يامان يولىغا كىرمەيدىكەن. ئاخىرى ماشىنا بەلگىلىگۈچى بىر قىسىم خىيانەتچى لۈكچەكلەرنى كۈشكۈرتۈپ بۇ شوپۇرنى قاتتىق ئۇرغۇزىدىكەن. بىر كېچە ھوشسىز يېتىپ ئەتىسى ھوشىغا كەلگەن بۇ شوپۇر جان ئاچچىقىدا ئۆمىلەپ تۇرۇپ ماشىنىسىغا چىقىپ، ماشىنىسىنى غەزەپ بىلەن ھەيدەپ كېلىپ ماشىنا كالونىنىڭ مەيدانىدا ھېلىقى لۈكچەكلەرنى باستۇرماق ئۈچۈن قوغلايدىكەن ۋە ئاخىرى ماشىنىنى ماشىنا بەلگىلىگۈچىنىڭ ئىشخانىسىغا ئارقا - ئارقىدىن ئۇستۇرۇپ، ئىشخانىنى پاچاقلاپ تاشلايدىكەن. ماشىنا بەلگىلىگۈچى ۋە ئۇنىڭ

شېرىكلىرى ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ ساق قالىدىكەن. ئەمما بۇ شوپۇرنىڭ ماشىنىسى پاچاقلىنىپ ئۆزىمۇ كابىنكىدا جان ئۈزىدىكەن. ئاخىرى ئوغلى جان ئۈزگەن دادىسىنى قۇچاقلاپ «دادا، سەن ياخشى ئادەم، مەن سېنى ياخشى كۆرىمەن» دەپ داد - پەرياد قىلىدىكەن. فىلىم شۇ كۆرۈنۈش بىلەن ئاخىرلىشىدىكەن.

كۆرگەن فىلىملاردىن قىسقىچە تەسىرات

بۇ قېتىمقى كارلوۋىي-ۋارىي خەلقئارا كىنو بېستىۋالىدا مۇسابىقىگە قويۇلغان فىلىملارنى مۇنداق بىر نەچچە تۈرگە بۆلۈشكە بولىدىكەن: (1) ئۇرۇشقا قارشى فىلىملار يەنى 2 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ پاجىئەسىنى ئەكس ئەتتۈرگەن فىلىملار؛ مەسىلەن: سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ «قارىغاچ مېڭىشلار»، پولشانىڭ «كىرىبست ئوغلى»، چېخوسلوۋاكىيىنىڭ «مەن قالالغان كېچە»، شەرقىي گېرمانىيىنىڭ «ئايال خىزمەتچى» قاتارلىق فىلىملىرى. ئۇرۇشقا قارشى فىلىملارنىڭ ھەممىسى شەرقىي ياۋروپادىكى سوتسىيالىستىك مەملىكەتلەرنىڭ فىلىملىرى بولۇپ، بۇ فىلىملاردا 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا گېرمانىيە فاشىستلىرىنىڭ شەرقىي ياۋروپا خەلقىغە يۈرگۈزگەن دەھشەتلىك قىرغىنچىلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ۋە بۇ ئارقىلىق ئۇرۇشنىڭ ئىنسانىيەتكە ئېلىپ كېلىدىغان مىسلىسىز ئاپەتلىرى كۆرسىتىپ بېرىلگەن.

(2) نادانلىق، قالاقلىق، قاششاقلىقنى پاش قىلغۇچى فىلىملار؛ مەسىلەن: يۇگوسلاۋىيىنىڭ «فروكا»، تۈركىيىنىڭ «پاقا تۇتقۇچى»، جۇڭگونىڭ «پەزىلەتلىك ئايال»، بىرازىلىيىنىڭ «تىژىپىئو»، ئاۋستىرىيىنىڭ «رافىل» قاتارلىق فىلىملىرى. بۇ فىلىملاردا ئاساسەن 19 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمى ۋە 20 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىكى ۋەقەلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇپ، نامرات تۇرمۇش مۇھىتىدىكى ئىنسانلارنىڭ نادانلىق، قاششاقلىق، بىلىمسىزلىك ۋە ياۋايىلىقلىرى، كىشىلەرگە شۇ ئىجتىمائىي مۇھىت ئېلىپ كەلگەن ئېچىنىشلىق بەختسىزلىكلەر ئادەتتىكى تۇرمۇش كارتىنىسى ئارقىلىق چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىلگەن.

(3) كىشىلەرنىڭ كۈندىلىك نورمال تۇرمۇشى، يەنى تىنچ ئۆتۈۋاتقان ئادەتتىكى ھاياتتىكى كىشىلەرنىڭ قەلب تىنچسىزلىقى، تۇرمۇش، مۇھەببەت، ئائىلە، مەنىۋى نامراتلىق... قاتارلىقلارنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان فىلىملار؛ بۇ خىل فىلىملار غەرب دۇنياسىدا بىر قەدەر ئالقىشقا ئېرىشىدىكەن. غەربىي گېرمانىيىنىڭ «ئەرلەر»، ئامېرىكىنىڭ «بوژدىيا ئانگىسا»، ياپونىيىنىڭ «كۆلگە يوشۇرۇنغان يىغا»، فرانسىيىنىڭ «پامپول يولىدا»، شۋېتسىيىنىڭ «مېنىڭ ئىت كەبى ھاياتىم»، گىرېتسىيىنىڭ «كولىيە» قاتارلىق فىلىملىرى ئەنە شۇ خىل فىلىملاردىن ئىكەن. بۇ خىل فىلىملارنىڭ بىر قىسمىدا تاماشىبىنلارنى ئۆزىگە جەلب قىلىش كۈچى كۈچلۈك ئىكەن. ئەپسۇسكى فرانسىيىنىڭ «پامپول يولىدا» دېگەن فىلىمدا مەدەنىيەت ئىنقىلابىنى ۋە ماۋجۇشىنى مەسخىرە قىلىدىغان بىر نەچچە كۆرۈنۈش بار ئىكەن. شۇڭا بۇ كىنونىڭ قىسقىچە ھېكايىسى ۋە قەلىكى ئۈستىدە ئازراق توختىلىشنى خالايمەن.

بۇ فىلىمدا، مەلۇم بىر زاۋۇتنىڭ قاچىلاش سېخىدىكى بىر جۈپ ياش ئەر - خوتۇن ئىشچىنىڭ ئائىلە تۇرمۇشى تەسۋىرلىنىدۇ. فىلىمنىڭ باش قەھرىمانى (بۇ قىزمۇ بۇ قېتىمقى كىنو بېستىۋالىغا قاتناشتى) ئېرىنى، بالىسىنى ۋە زاۋۇتىنى تاشلاپ پاسازىر ئاپتوبۇسى بىلەن يىراق سەپەرگە كېتىۋاتقانلىقى بىلەن كىنو باشلىنىدۇ. ئۇ، ئاپتوبۇستا ئولتۇرۇپ بولغان ۋە بولغۇسى ئىشلارنى ئەسلەش بىلەن بىللە ئەخمىقانە ئارزۇ، بىمەنە خىياللارنى قىلىدۇ. يەنى، ئۇ ئۆز ئېرى بىلەن ئەينى ۋاقىتتا قانداق مۇھەببەتلەشكەنلىكىنى، زاۋۇتتا قانداق ئىشلىگەنلىكىنى، بالىسىنى قانداق باققانلىقىنى ئويلايدۇ. ئاندىن پاھىشە ئايال

بولۇشىنى خىيال قىلىدۇ، ئاندىن كېيىن خىيالىدا بولشېۋىك بولۇپ فرانسىيەدە لېنىنىزمنى تەشۋىق قىلىدۇ، ئاخىرى فرانسىيە ساقچىلىرى تەرىپىدىن تۇتۇلۇپ قېلىپ جازا مەيدانىدا مەردانىلارچە قۇربان بولىدۇ. ئۆلۈپ كېتىش ئۇنىڭغا ياقمايدۇ. ئۇنىڭ يەنە ماۋجۇشى بولغۇسى كېلىدۇ. بۇ چاغدا تيەنئەنمېن مۇنبىرىدە تۇيۇقسىز خۇشخۇييلىك بەلگىسىنى تاقىغان ماۋجۇشى پەيدا بولىدۇ. تيەنئەنمېن مەيدانىدا مىليونلىغان خۇشخۇييلار ھاياجانلىق كۆزياشلىرىنى تۆكۈپ قىزىل تاشلىق ئۈزۈندە كىتابىنى پۇلاڭلىتىپ «ياشىسۇن!» دەپ ۋارقىرىشىدۇ (بۇ كۆرۈنۈشلەر ھۆججەتلىك فىلىمدىن ئېلىنغانىكەن). ئاندىن ماۋجۇشى ئورنىدا تۇيۇقسىز بۇ قىز ئىشچىلىق كىيىمىنى كىيگەن ھالدا پەيدا بولىدۇ. ئۇنىڭمۇ بىلىكىدە قىزىل لاتا، قولىدا بولسا ئۆزىنىڭ كۆك تاشلىق كۈندىلىك خاتىرىسى. ئۇ قولىدىكى كۆك تاشلىق خاتىرىنى تۆۋەنگە قاراپ پۇلاڭلاتتى. تۆۋەندە بىلىكىگە قىزىل لاتا چىگىۋالغان نۇرغۇن فرانسۇز ياشلىرى كۆك تاشلىق خاتىرىلەرنى پۇلاڭلىتىپ «ياشىسۇن!» دەپ ۋارقىرىشىدۇ. كىنو تۈگىگەندىن كېيىن بىزگە قاراپ كۈلۈشتۇۋاتقانلارنى كۆرۈپ، ئىززەت - نەپسىم ۋە غۇرۇرۇم ھاقارەتلىنىۋاتقاندەك ھېس قىلىپ كۆڭلۈم غەش بولدى. ھەمراھلىرىمنىڭ چىرايلىرى ئالقاچان تاتىرىپ كەتكەنىكەن. ئەگەر مۇشۇ خىلدىكى كىنو كۆرۈنۈشلىرىنى جۇڭگودىكى ۋاقتىمىزدا كۆرگەن بولساق، ھېچقانداق غەيرىي تۇيۇلماس ئىدى. چۈنكى بىز مەدەنىيەت ئىنقىلابىغا ئەبەدىي لەنەت ياغدۇردۇق. پارتىيە ۋە داھىنىڭ شۇ چاغدىكى خاتالىقى ئۈستىدىمۇ مۇناسىپ يەكۈن چىقىرىلدى. ئەمما، بۈگۈنكى كۈندە چەت ئەللىكلەر ئارىسىدا ئولتۇرۇپ جۇڭگو خەلقىنى ئەخمەق ۋە ساراڭ قىياپەتتە كۆرسىتىدىغان بۇنداق كۆرۈنۈشلەرنى كۆرۈش كىشىگە ھاقارەتلىك تۇيۇلىدىكەن. چۈنكى بىز جۇڭگولۇق!... بىراق فرانسىيە تەرەپكە ئېتىراز بىلدۈرۈشكە ئەلچىخانىمۇ، بىزمۇ ئىلاجىسىز قالدۇق. چۈنكى كىنودىكى بۇ كۆرۈنۈشلەرنىڭ ھەممىسى تارىختا سادىر بولغان پاكىتلار ئىدى. بۇ ھەقتە بىلمەي سورىغانلارغا: «ھازىر بىزنىڭ مەنىۋى ساغلاملىقىمىز تامامەن ئەسلىگە كەلدى. مەدەنىيەت ئىنقىلابى بىزنىڭ تارىخىمىزدىكى بىر ھاقارەتلىك سەھىپە بولۇپ قالدى. جۇڭگونى چۈشىنىشنى خالىساڭلار بۈگۈنكى جۇڭگونى كۆرۈڭلار» دەپ جاۋاب بەردۇق.

پىراگا تەسىراتلىرى

كىنو پېستىۋالى جەريانىدا كۆرىدىغان كىنو ناھايىتى زىچ ئورۇنلاشتۇرۇۋېتىلگەنلىكتىن، ساياھەت، ئېكىسكۇرسىيە ئىشلىرى ئۇيۇشتۇرۇلمايدىكەن. شۇڭا، بىز 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى كۆرىدىغان بىر كۈنلۈك كىنونىڭ مەرىدىن كېچىپ، پىراگانى كۆرۈش ئۈچۈن كەلدۇق.

بىزگە پىراگا ساياھەت ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ 70 ياشلارغا يېقىنلاپ قالغان بىر يولباشلىغۇچىسى ھەمراھ بولدى ۋە شەھەرنىڭ مۇھىم مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى تونۇشتۇردى.

پىراگانىڭ مەركىزىي كوچىلىرىدا ماشىنا كىرگۈزمەيدىكەن. شۇڭا پىيادە يۈرۈشكە توغرا كەلدى.

پىراگا 1000 يىللىق تارىخقا ئىگە شەھەر ئىكەن. ھازىرقى پىراگانىڭ ئۇزۇنلۇقى 30 كىلومېتىر، كەڭلىكى 25 كىلومېتىر بولۇپ، يېشىللىققا پۈركەنگەن بۇ گۈزەل شەھەردە بىر مىليون 200 ئاھالە ياشايدىكەن.

يولباشلىغۇچى بىزگە ئاۋۋال زۇڭتۇڭ مەھكىمىسىنى زىيارەت قىلىش تەكلىپىنى بەردى. بىز پىيادە قەدىمىي كوچىلاردا ماڭدۇق. بۇ كوچىلار پراگانىڭ 1000 يىللىق تارىخىغا گۇۋاھ ئىكەن. كوچىلارغا ياپىلاقدالغان تاشلار رەتلىك تىزىلغانىكەن. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى شام ياقىدىغان قەدىمىي چىراقلارمۇ ئۆز پېتى تۇرۇپتۇ. بۇ كوچىلار 14 - ئەسىر ۋە ئۇنىڭدىن بۇرۇنلا ياسالغان پېتى تۇرۇپتۇ. كېيىن كۆردۇقكى، مەركىزىي كوچىلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ خىلدىكى قەدىمىي كوچىلار ئىكەن. بىز كوچا بويلاپ نەچچە يۈز يىللىق تارىخقا ئىگە بىنالارنى ھەۋەس بىلەن كۆزدىن كەچۈرگەچ زۇڭتۇڭ مەھكىمىسىگە كەلدۇق. زۇڭتۇڭ مەھكىمىسى ئالدىدىكى چوڭ كوچا ھېلىھەم ئۆزىنىڭ 400 يىل ئىلگىرىكى قىياپىتىنى ساقلاپ كەپتۇ. بىز كېلىۋېتىپ خېلى يىراقتىنلا زۇڭتۇڭ مەھكىمىسىدىكى زۇڭتۇڭ بىناسىنىڭ ئۈستىدە لەپىلدەپ تۇرغان بايراقنى كۆردۇق. يول باشلىغۇچى بايراققا قاراپ: «بۈگۈن زۇڭتۇڭ ئىشخانىسىدا بار ئىكەن، ئۇ بايراق زۇڭتۇڭ بايرىقى، زۇڭتۇڭ ئىشخانىسىدا ئىشلەۋاتقان ۋاقىتتا بۇ بايراق بىنا ئۈستىگە چىقىرىلىدۇ. زۇڭتۇڭ بىنادىن ئايرىلغان مىنۇتتا بايراقمۇ چۈشۈرۈلىدۇ» دېدى.

بىز زۇڭتۇڭ مەھكىمىسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلسەك بۇ يەردە ئىككى-ئۈچ نەپەر چەت ئەللىك ساياھەتچىلەر تۇرۇپتۇ. يول باشلىغۇچى: «بۇلار دەرۋازىدىكى پوستنىڭ ئالمىشىشىنى كۆرۈشكە ساقلاپ تۇرغانلار، پوست بىر سائەتتە بىر قېتىم ئالمىشىدۇ. پوست ئالمىشىشنى كۆرۈشنىڭ قىزىقى بار. بىزمۇ بىر نەچچە مىنۇت كۈتەيلى» دېدى. شۇنىڭ بىلەن بىزمۇ ئادەملەر قاتارى ساقلاپ تۇردۇق. ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلگەن تۆمۈر رىشاتكىلىق بۇ ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە مىلتىق تۇتقان ئىككى ئەسكەر قاتۇرۇپ قويغاندەك تۇرۇپتۇ. بۇ ئەسكەرلەر بىر سائەت توشقىچە قىمىر قىلماي تۇرىدىكەن. بىر چاغدا ئوردا ئىچىدىن ئۈچ ئەسكەر تەكشى قەدەم تاشلاپ دەرۋازا ئالدىغا يېتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ قەدەم تاشلىشى شۇنچىلىك ئاستا ۋە شۇنچىلىك قىزىق ئىكەنكى ھەر قانداق ئالدىراش ئىشى بار ئادەممۇ ئىختىيارسىز قاراپ تۇرۇپ قالىدىكەن. بىر ئەسكەر ئىككىيلەننى باشلاپ چىققۇچى ئىكەن. ئۇلار دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ ئۆز ئورۇنلىرىدا تۇرغاندىن كېيىن، ئاندىن پوستتىكى ئىككىيلەن كېلىپ باشلىغۇچى ئەسكەرنىڭ ئارقىسىغا تىزىلىدىكەن. ئۇلار قانداق چىققان بولسا، يەنە شۇنداق ئاستا ۋە رەتلىك مېڭىپ كىرىپ كېتىدىكەن. ئەسكەرلەرنىڭ ئوردا ئالدىدا پوستتا تۇرۇشى بىر خىل سىمۋول خاراكتېرلىك ۋە ياكى رەسمىيەت خاراكتېرلىك ئىش بولسا كېرەك. بۇ دەرۋازىدىن ھەر قانداق ئادەم (مەيلى چېخوسلوۋاكىيىلىك بولسۇن، مەيلى چەت ئەللىكلەر بولسۇن) كىرىپ-چىقىۋېرىدىكەن. پوستتا تۇرغۇچىلارنىڭ چاتىقى يوق ئىكەن. بىزمۇ زۇڭتۇڭ مەھكىمىسى قورۇسىغا كىرىپ كەتتۇق. مەن قىزىقىپ يول باشلىغۇچىدىن: «ئادەملەر زۇڭتۇڭ مەھكىمىسىگە خۇددى ئاممىۋى باغچىلارغا ئويىنىغىلى كىرگەندەكلا ئىختىيارىي كىرىپ كېتىۋېرىدىكەن. بۇنداق بولسا، زۇڭتۇڭنىڭ خاتىرجەم خىزمەت ئىشلىشىگە، بىخەتەرلىكىگە تەسىر يەتمەيدۇ؟» دەپ سورىدىم. ئۇ: «خەلقتىن قورققان ئادەمنىڭ خەلققە رەھبەرلىك قىلىش سالاھىيىتى بولمايدۇ. ھەر كۈنى نەچچە مىڭلاپ ئادەم زۇڭتۇڭ مەھكىمىسى قورۇسىنى زىيارەت قىلىدۇ. زۇڭتۇڭ ۋە زۇڭتۇڭنىڭ ھەمراھلىرى ئۆز بىناسىدا ئۆز خىزمىتىنى ئىشلەۋېرىدۇ. ھېچكىم ھېچكىمگە دەخلى قىلمايدۇ» دېدى. مەن بۇ ئادەمگە قىزىقىپ قالدىم ۋە سورىدىم:

— سىز ئۇزۇندىن بۇيان ساياھەتچىلەرگە يول باشلاش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتامسىز؟

— ياق، مەن 1949 — يىلى پراگادىكى چارلىز ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەنمەن. ئۆمۈر بويى مائارىپ ۋە تەتقىقات ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندىم. سوۋېت ئىتتىپاقى، موڭغۇلىيە، ياپونىيە، ھىندونېزىيە، فىلىپپىن ۋە شەرقىي، غەربىي ياۋروپادىكى نۇرغۇن دۆلەتلەردە بولغانمەن. يازغان بىر نەچچە كىتابلىرىم بار. بىر نەچچە يىل ئىلگىرى پېنسىيىگە چىقتىم. پېنسىيە مائاشىم بار. پراگانىڭ ۋە پراگادىكى ھەر بىر كوچا ۋە مۇھىم ئىمارە ئەتىقىلەرنىڭ تارىخى مەن ئۈچۈن بەش قولدەك ئايان. شۇڭا، مەن ساياھەتچىلەرگە يول باشلاشنىڭ ھۆددىسىدىن ياخشى چىقىمەن. بۇ ئىشىم ئۈچۈن ھەق بېرىشىدۇ. تۇرمۇشۇمنى تېخىمۇ باياشات ئۆتكۈزىمەن، دەپ جاۋاپ بەردى ئۇ.

— سىز بىر پېشقەدەم دوكتور ئىكەنسىز. چەت ئەللىك ساياھەتچىلەر ئۈچۈن يول باشلىغۇچى بولۇپ، ھەر كۈنى ھېرىپ-چارچاپ، پىيادە پالاقشىپ يۈرۈشتىن ئىزا تارتامسىز؟

— ئىزا تارتىدىغان نېمىسى بار؟ دۆلىتىمىزنىڭ ئالدىنقى نۆۋەتتىكى زۇڭتۇڭى ھازىر بىر زاۋۇتتا بوغالتىر بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ. بۇنىڭدىن ھېچكىم ھەيرانلىق ھېس قىلمايدۇ.

زۇڭتۇڭ مەھكىمىسى قورۇسى ھەر بىر تارىخىي دەۋردە بىر قېتىمدىن كېڭەيتىلىپ، ھەر بىر پادىشاھ دەۋرىدە بىردىن يېڭى بىنا سېلىنىپ كەلگەنىكەن. ھازىرمۇ خىزمەت بىناسى قىلىنىۋاتقان بۇ بىنالارنى بىر بىرلەپ كۆرۈپ چىقتۇق (بىنالارنىڭ ئىچىگە كىرمىدۇق. چۈنكى ئىشخانىلاردا ھۆكۈمەت ئەربابلىرى خىزمەت ئىشلەيدىكەن). ئالدىن ئوردىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا ئاسمانغا بوي تارتىپ قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان چېركاۋنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدۇق. بۇ ھەقىقەتەن كىشىنىڭ ئەقلىنى ھەيران قالغۇدەك كاتتا چېركاۋ ئىكەن. چېركاۋنىڭ تاملىرى، مۇنارلىرى تاش بىلەن قوپۇرۇلغان بولۇپ، تاملاردىكى نەقىشلەر، رەسىملەر ۋە تاشقا ئويۇلغان ھەيكەللەر ئوتتۇرا ئەسىردىكى ياۋروپا بىناكارلىقى، گۈزەل سەنئىتى ۋە ھەيكەلتاراشلىق سەنئىتىنىڭ ئاجايىپ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى تەنتەنە قىلغۇچى نامايەندە سۈپىتىدە ھەر ۋاقىت ھەر قايسى ئەل ساياھەتچىلىرىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ تۇرىدىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ چېركاۋ پارىژدىكى بۇۋى مەريەم چېركاۋىدىن قالسا، ياۋروپادا ئالدىنقى قاتاردىن ئورۇن ئالىدىكەن. يول باشلىغۇچى پېشقەدەم دوكتورنىڭ رىۋايەت قىلىشىچە، 9-ئەسىردە بۇ يەرگە يۇنانلىق ئاكا-ئۇكا ئىككىيلەن كەلگەن بولۇپ، ئۇلار سىلاۋيانلارغا خەت ئۆگەتكەنىكەن. ئۇنىڭ بىرسى قەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن ۋە جەسىتى مۇشۇ چېركاۋنىڭ ئورنىغا كۆمۈلگەنىكەن. قەبرە ئورنىغا كېيىن خاتىرىلەش يۈزىسىدىن چېركاۋ سېلىنغان بولۇپ، بۇ چېركاۋ 14-ئەسىردە يەنى چېخ مەدەنىيىتىنىڭ ئەڭ گۈللەپ ياشنىغان دەۋرى چارلىز IV-نىڭ دەۋرىدە مانا مۇشۇنداق ھەيۋەتلىك قىلىپ سېلىنغانىكەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئارىدىن 600 يىل ئۆتۈپ 1929-يىلى چېركاۋ يەنە بىر قېتىم رېمونت قىلىنىپتۇ. بىز زۇڭتۇڭ مەھكىمىسى قورۇسىدىكى بىنالارنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن يەر ئاستى پويىز بىلەن چارلىز كۆۋرۈكىنى كۆرگىلى باردۇق.

پراگا ۋىلتاۋا دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا سېلىنغان شەھەر ئىكەن. چارلىز كۆۋرۈكى 14-ئەسىردە چارلىز IV-نىڭ سالدۇرغان زور قۇرۇلۇشلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ۋىلتاۋا دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى كوچىلارنى بىر بىرىگە تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىكەن. ھازىر دەريانىڭ بىر قانچە يېرىدە زامانىۋى كۆۋرۈكلەر قۇرۇلغان بولسىمۇ، ئەمما، چارلىز كۆۋرۈكى بىر مەشھۇر ئىمارە ئەتىقە سۈ-

يىنىدە يەنىلا ئۆزگىچە پەرقلىنىپ تۇرىدىكەن. پراگاغا كەلگەن ساياھەتچىلەرنىڭ [illegible] بۇ كۆۋرۈكنى كۆرمەي كەتمەيدىكەن. كۆۋرۈكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 7 – 8 يۈز مېتىر كېلىدىكەن. بۇ كۆۋرۈك پۈتۈنلەي تاش بىلەن ياتقۇزۇلغان بولۇپ، يەنە مىڭ يىللاپ مۇشۇ پېتى بۇزۇلماي تۇر[illegible]قىدا شەك يوق. كۆۋرۈكنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى سالاسۇنلاردا تاشتىن ياسالغان ئون نەچچە ھەيكەل بار ئىكەن. بۇ ھەيكەللەر ھەر خىل مەزمۇنغا ئىگە ئىكەن. چۈشەندۈرگۈچى بىزگە تۆت كىچىك بالىنى قۇچىقىغا ئېلىپ كۆتۈرۈپ تۇرغان بىر ئاتىنىڭ ھەيكىلىنى كۆرسىتىپ: «بۇ چارلىز IV نىڭ ھەيكىلى، بۇ تۆت بالا بولسا چارلىز IV سالدۇرغان پراگادىكى تۆت ئالىي مەكتەپكە سىمۋول قىلىنغان...» دېدى. پراگادىكى مەشھۇر قۇرۇلۇشلارنىڭ بىر مۇنچىسىنى 14-ئەسىردە چارلىز IV سالدۇرغانىكەن. بۇ دەۋر پراگانىڭ ئەڭ گۈللەپ ياشنىغان دەۋرى ئىكەن. بىز يەنە شۇ دەۋرنىڭ مەھسۇلى بولغان چارلىز مەيدانىنى كۆردۇق. چارلىز مەيدانىنىڭ چوڭلۇقى ئۈرۈمچىدىكى خەلق مەيدانىنىڭ چوڭلۇقىچىلىكمۇ يوق ئىكەن، ئەمما بۇ مەيدان چېخوسلوۋاكىيە تارىخىدا پارلاق سەھىپىگە ئىگە ئىكەن. چۈنكى تارىختىكى نۇرغۇن ئىنقىلابلار، ئىشچىلار ۋە ئوقۇغۇچىلار ھەرىكەتلىرى مۇشۇ مەيداندا پارتلىغانىكەن. قىسقىسى، پۈتكۈل پراگا شەھىرىنى بىر مۇزېي دېسە ئارتۇق كەتمەيدىكەن. شەھەر بىنالىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئوتتۇرا ئەسىردە سېلىنغانىكەن. مۇشۇ ئەسىردە، بولۇپمۇ يېقىنقى 30 – 40 يىل مابەينىدە سېلىنغان بىر نەچچە خەلقئارالىق چوڭ مېھمانخانىدىن باشقا بىنالار يوق دېيەرلىك ئىكەن. ھازىرقى بىنالار گەرچە ئېگىز بولسىمۇ، ئەمما سۈپەتتە ئىلگىرىكى ئەسىرلەرنىڭ بىنالىرىدىن كۆپ تۆۋەن تۇرىدىكەن.

چۈشەندۈرگۈچىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ياۋروپادا ئۆزىنىڭ 19-ئەسىر ۋە ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى قىياپىتىنى ساقلاپ قالغان بىردىنبىر شەھەر پراگا ئىكەن. پراگا 1- ۋە 2- دۇنيا ئۇرۇشلىرىدىمۇ ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىمىغانىكەن.

پراگادا كۆكەرتىشكە ۋە مۇھىت تازىلىقىغا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىلگەنىكەن. ئادەتتە كوچىلاردا ئادەملەر شالاڭ ئىكەن. كوچىدا تىراموۋاي ۋە ئاپتوبۇسلار بار ئىكەنۇ، ئەمما كەمدىنكەم قاتناپ تۇرىدىكەن. يەر ئاستى يولىدا ئادەم كۆپ بولىدىكەن. چۈشۈپ-چىقىدىغان بىر-ئىككى يۈز مېترلىق پەلەمپەيلەرنىڭ ھەممىسى ئاپتوماتىك بولغاچقا، يولۇچىلار ئۈچۈن ناھايىتى قولايلىق ئىكەن. بېلەت ساندۇقىغا پۇل تاشلىسا، بېلەتنى چىقىرىپ بېرىدىكەن. بېلەتنى كۆتۈرۈپ بارسا كىرىش ئىشىكىمۇ ئۆزلۈكىدىن ئېچىلىدىكەن.

پراگادىكى ھەر بىر خىزمەت بىناسى ئالدىدا نۇرغۇن پىكاپلار توختىتىپ قويۇلغانلىقىنى كۆردۇق. كوچىلاردىمۇ پىكاپ كۆپ ئىكەن. پراگادا ھەر تۆت نەپەر ئادەمگە بىردىن پىكاپ توغرا كېلىدىكەن. ھەممە ئائىلىلەرنىڭ پىكاپى بار ئىكەن. بۇ دۆلەتنىڭ ئىش تۈزۈمى كۈنىگە ئالتە سائەت، ھەپتىسىگە بەش كۈن ئىكەن. شەنبە، يەكشەنبىدە مەيلى ئىدارە، جەمئىيەت ياكى ماگىزىنلار بولسۇن، بىردەك تاقىلىدىكەن (ئايرىم زاۋۇت ۋە ئورۇنلار، مەسىلەن: ئېلېكتر ئىستانسىسى، پوچتىخانا قاتارلىقلاردا نۆۋەتلىشىپ دەم ئالسا كېرەك). دەم ئېلىش كۈنلىرى كىشىلەر ئۆز پىكاپلىرىغا ئولتۇرۇپ، خالىغان يەرلىرىگە ھەتتا (سوتسىيالىستىك چوڭ ئائىلە ئىچىدىكى) قوشنا دۆلەتكە چىقىپ ئويناپ كېلىدىكەن. ماگىزىنلاردا ماللار مول ئىكەن، ئەمما، بۈگۈنكى كۈندىكى دۇنيا بازارلىرىدا ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى ئىگىلىۋاتقان ياپون ماللىرىنى ۋە غەربىي ياۋروپا ماللىرىنى چېخوسلوۋاكىيە ماگىزىنلىرىدا كۆرۈش قىيىن ئىكەن. بۇ دۆلەتتە ياپونىيىنىڭ رەڭلىك تېلېۋىزورلىرى، ئۈنئالغۇلىرى كەمدىنـ

كەم تېپىلىدىغان قىممەتلىك بۇيۇملاردىن ھېسابلانسا كېرەك. غەربىي ماللىرىنى كىرگۈزمەيدىغان ئەھۋال سوتسىيالىستىك چوڭ ئائىلە ئىچىدىكى (يۇگوسلاۋىيە بىلەن جۇڭگو بۇ ئائىلىنىڭ ئەزاسى ھېسابلانمايدىكەن) دۆلەتلەرنىڭ ھەممىسىدە بار ئىكەن. ھەتتا رەڭلىك رەسىم لېنتىلىرىنى يۇغۇزۇش ئۈچۈن ئىككى ئاي مۇھلەت كېتىشتىن سىرت، رەسىم سۈپىتىمۇ ناچار ئىكەن. دۆلىتىمىزنىڭ چېخوسلوۋاكىيىدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىخانىسىدىكى خادىملارنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلار رەڭلىك رەسىم لېنتىلىرىنى جۇڭگوغا ئەۋەتىپ يۇيدۇرىدىكەن.

چېخوسلوۋاكىيىدە مال باھاسىنىڭ جۇڭگودىكىدىن كۆپ يۇقىرى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. چېخوسلوۋاكىيە پۇلىنى كورۇن (Korun) دەپ ئاتايدىكەن. ئون كورۇن بىر ئامېرىكا دوللىرىغا باراۋەر ئىكەن. ئادەتتىكى بىر ئەرەنچە كۆڭلەك 200 كورۇن ئەتراپىدا (جۇڭگو پۇلىدا 70 نەچچە يۈەن) ئىكەن. بىر كاستيۇم - بورۇلكا جۇڭگو پۇلىدا 500 يۈەن قىممىتىدە ئىكەن. بىر كىلو پەمىدۇرنى 15 كورۇن (جۇڭگو پۇلىدا بەش يۈەن) گە سېتىۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. بىر تال كىنو بېلىتى جۇڭگو پۇلىنىڭ قىممىتىدە تۆت يۈەندىن سەككىز يۈەنگىچە سېتىلىدىكەن. شۇنى ئالاھىدە ئەسكەرتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، چېخوسلوۋاكىيىدە شەخسىي تىجارەتكە مۇتلەق يول يوق ئىكەن، ھەتتا گازىر، سەي قاتارلىق نەرسىلەرنىمۇ شەخسىيلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا سېتىشىغا يول قويۇلمايدىكەن. چېخوسلوۋاكىيىدە مال باھاسىنىڭ قىممەت بولۇشىغا يارىشا مائاشىمۇ يۇقىرى ئىكەن. باش ئەلچىمىزنىڭ بىزگە تونۇشتۇرۇشىچە، جۇڭگودا ئوتتۇرىچە مائاش 60- 70 يۈەن ئەتراپىدا بولسا، چېخوسلوۋاكىيىدە ئوتتۇرىچە مائاش 3000 كورۇن (جۇڭگو پۇلىدا 1000 يۈەندىن ئارتۇق) ئىكەن. ئالىم، دوكتور، پروفېسسورلارنىڭ ئايلىق مۇئاشى 10 مىڭ كورۇنغىچە يېتىپ بارىدىكەن (جۇڭگو پۇلىدا 3600 يۈەنگە توغرا كېلىدۇ). شۇڭا، چېخوسلوۋاكىيە خەلقى بىر قەدەر باياشات ئىقتىسادىي تۇرمۇش شارائىتىغا ئىگە ئىكەن. ئادەملەرنىڭ كىيىنىشتە ۋە تۇرمۇشتا بىر قەدەر ئىختىيارىي ئىكەن. يېرىم يالىڭاچ يۈرۈش غەربىي ياۋروپادىمۇ، شەرقىي ياۋروپادىمۇ ئوخشاشلا ئادەت ئىكەن. چېخوسلوۋاكىيىدىمۇ خۇددى ياۋروپانىڭ باشقا يەرلىرىدىكىگە ئوخشاش كۆپىنچە ئەرلەرنىڭ (بولۇپمۇ ياشلارنىڭ) چېچى ئاياللارنىڭكىدىن ئۇزۇن بولىدىغان، ئاياللارنىڭ چېچى ئەرلەرنىڭكىدىن قىسقا بولىدىغان ئەھۋاللار مەۋجۇد ئىكەن. ئاممىۋى سورۇنلاردىمۇ ئادەملەر ئۆز مۇھەببەتداشلىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ، سۆيۈشۈۋېرىدىكەن.

مەن ئاز سانلىق مىللەت ئادىمى بولغانلىقىم ئۈچۈن چېخوسلوۋاكىيىدىكى مىللىي مۇناسىۋەت ۋە مىللىي مۇناسىۋەتنى بىر تەرەپ قىلىش ئەھۋالىنى بىلگۈم كەلدى. بۇ ھەقتە ئەلچىخانىدىكىلەردىن سورىدىم. دۆلىتىمىزنىڭ چېخوسلوۋاكىيىدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىخانىسىنىڭ ۋەكالەتچىسى تونۇشتۇرۇپ مۇنداق دېدى: «چېخوسلوۋاكىيىدىكى چېخ بىلەن سلوۋاكتىن ئىبارەت بۇ ئىككى مىللەتنىڭ ئايرىم- ئايرىم جۇمھۇرىيىتى بار. ھەر بىر مىللەت ئۆز ئىشىنى ئۆزى ئىدارە قىلىدۇ. ھەر ئىككى مىللەتنىڭ مىللىي غۇرۇرى كۈچلۈك. مىللىي زىددىيەت مەۋجۇد. ئەمما ئاشكارا سۈركىلىش يوق. زىددىيەت پەقەت مىللىي كەيپىيات مەسىلىسىدە ئەكس ئېتىدۇ. چېخوسلوۋاكىيە كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى مىللىي مەسىلىگە ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن قارايدۇ ۋە مۇۋاپىق ھەل قىلىدۇ. چېخلار ئاھالىنىڭمۇ، زېمىنىنىڭمۇ ئۈچتىن ئىككى قىسمىنى ئىگىلىگەن. سلوۋاكلار بولسا ئۈچتىن بىر قىسمىنى ئىگىلىگەن. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي چېخوسلوۋاكىيە كوممۇنىس-

ئىنىڭ پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى ھەر ئىككى جۇمھۇرىيەتكە مەبلەغ ئاجرىتىشتا ئاساسەن ئوخشاش دېگۈدەك تەقسىم قىلىدۇ. كادىر تەيىنلەشتىمۇ شۇنداق؛ مەسىلەن پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ باش سېكرېتارى چېخ مىللىتىدىن بولسا، چوقۇمكى مۇئاۋىنى سىلوۋاك مىللىتىدىن بولىدۇ؛ باش سېكرېتارى سىلوۋاك بولسا، مۇئاۋىنى زۆرۈرلۈك چېخ مىللىتىدىن بولىدۇ. ھەتتا چەت ئەلگە ئەۋەتىلىدىغان ئەلچىلەرنىڭمۇ باش ئەلچى چېخ بولسا، مۇئاۋىنى چوقۇم سىلوۋاك بولىدۇ. ھەر ئىككى مىللەتكە تەڭ ئېتىبار بېرىش بۇ دۆلەتتە مۇتلەق. شۇڭا مىللىي سۈركىلىشمۇ يۈز بەرمەيدۇ.

باشقا تەسىراتلار

بىزنىڭ ئەخلاق كۆز قارىشىمىز بويىچە ئۆلچىگەندە، غەربلىكلەرنىڭ ئەخلاقسىزلىقتا ھەتتا ئېغىر ھاياسىزلىقتا ياتىدىغان بەزى ئادەتلىرى بار. بىز ئۇلارنىڭ بۇ تەرىپىنى كۆرگەندە، ئۆزىمىزنىڭ گۈزەل ئەخلاق - پەزىلىتى بىلەن ئىپتىخارلىق ھېس قىلىشقا ھەقلىقمىز. ئەمما، غەربلىكلەرنىڭ بىز ئۆگىنىشكە تېگىشلىك بولغان ئىلغار پەن - تېخنىكىسىدىن باشقا ھەر قانداق يەر ۋە ھەر قانداق ئاممىۋى سورۇندا ئۆزئارا بىر بىرىگە كۆرسىتىدىغان ھۆرمەت ۋە تەكەللۇپى بىزنىڭ بولۇپمۇ ياشلىرىمىزنىڭ ئۆگىنىشىگە ئەرزىيدىكەن. مەن مەيلى شىۋىتسارىيىنىڭ سىيۇرىخ شەھىرىدە بولسۇن، چېخوسلوۋاكىيىنىڭ پراگا ياكى كارلوۋىي ۋارىي شەھەرلىرىدە بولسۇن كىشىلەرنىڭ مۇئامىلىدىكى يېقىملىق، گەپ-سۆزدىكى سىلىقلىق، كەيپىياتتىكى قىزغىنلىقنى ھەممە يەردە كۆردۈم ۋە ھېس قىلدىم. بىز مەيلى ماگىزىنغا كىرمەيلى ياكى رېستورانغا كىرمەيلى، پىركازچىكلار- نىڭ، رېستوران خىزمەتچىلىرىنىڭ قىزغىن، ئەمما تەبىئىي ھالدا: «مەرھەمەت! نېمە سېتىۋېلىشنى خالايسىز كىن؟!» «مەرھەمەت، كۆڭلىڭىز قانداق تاماقنى تارتىدۇ؟» دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلىدۇق. مېھمانخانىلاردا گەرچە بىر بىرىمىز بىلەن تونۇشمىساقمۇ «خەيرلىك سەھەر»، «ياخشىمۇسىز؟»، «كەچلىكىڭىز خەيرلىك بولسۇن!» دېيىدىغان تەكەللۇپ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ تۇردۇق ۋە بىزمۇ شۇنداق دېيىشكە ئادەتلەندۇق. ئادەملەر قىستىلىشىپ قالىدىغان ئاممىۋى سورۇنلاردا، مەسىلەن: كىنوخانىنىڭ كىرىش - چىقىش ئىشىكىدە، ئاپتوبۇس، تىراموۋايلاردا، كېچىلىك زىياپەتلەردە، لىفىتتا: «مەرھەمەت!»، «كەچۈرۈڭ!» «رەھمەت!» دېگەن سۆزلەر ئۈزۈلمەي ئاڭلىنىپ تۇرىدىكەن. بۇنداق تەكەللۇپ سۆزلىرى مەيلى ئىنگلىز، فرانسۇز، ياكى رۇس، نېمىس تىللىرىدا ئېيتىلسۇن، بۇ سۆزلەرنى قايسى سىنىپ، قايسى مىللەت، قايسى تەبىقىنىڭ ئادىمى ئېيتسۇن، ئىنسانلار ئۆزئارا بىر بىرىنى ھۆرمەتلەيدىغان، قەدىرلەيدىغان ئورتاق مەزمۇننى ئىپادىلەيدىكەن.

ياۋروپادا بىزدىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان يەنە بىر يېڭىلىق شۇكى، ئاممىۋى مەيدانلاردا مەيلى ماگىزىن، رېستوران، كىنوخانا، تانسا زالى... بولسۇن ھەممە يەردە كىشىنىڭ دىمىقىغا گۇپۇلدەپ خۇشپۇراق ئەتىرنىڭ پۇرىقى پۇراپ تۇرىدىكەن. مېنىڭچە، شۇ ئورۇنلارغا دائىم ئەتىر چېچىلىپ تۇرۇشى ناتايىن. شۇنىسى ئېنىقكى خاھى ئايال بولسۇن، خاھى ئەر بولسۇن سىرتقا چىقىش ئالدىدا دائىم ئۆزىگە ئەتىر چېچىۋالىدىكەن. ماگىزىنلاردا ئاياللارغا خاس، ئەرلەرگە خاس بولغان ئەتىرلەر كۆپ ئىكەن.

ئەگەر شىنجاڭ ئۆز فىلىملىرىنى خەلقئارا كىنو پېستىۋالىغا قاتناشتۇرماقچى بولسا

خەلقئارا كىنو پېستىۋالىدا مۇسابىقىگە قاتنىشىش سالاھىيىتىگە ئىگە بولالايدىغان فىلىملار تۇرمۇش چىنلىقىغا ھەقىقىي سادىق بولغان، روشەن مىللىي ئالاھىدىلىككە، دەۋر ئالاھىدىلىكىگە، يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان بولۇشى كېرەك. بەدىئىي ئۆلچەم تەلىپى ئەلۋەتتە يۇقىرى.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

مىللىي ئالاھىدىلىك دېگىنىمىز — مىللەتنىڭ تۈپ خاراكتېرىدىكى ئالاھىدىلىكتۇر.

بۇ قېتىمقى كىنو پېستىۋالىدا مەملىكىتىمىز فىلىمى «پەزىلەتلىك ئايال» نىڭ قارشى ئېلىنىشقا ئېرىشىشى ۋە مۇكاپاتقا ئېرىشىشىنىڭ مۇھىم بىر ئامىلى فىلىمدا ئەكس ئەتكەن قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىك بولدى. باش — ئالتە ياشلىق كىچىك بالىغا 17 — 18 ياشلاردىكى قىزنى خوتۇنلۇققا ئېلىپ بېرىش — پەقەت كونا جۇڭگودىكى خەنزۇلار تۇرمۇشىدا بار مىللىي ئادەت. بۇنداق ئادەت ياۋروپادىلا ئەمەس، ئاسىيادىكى باشقا مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇشىدىمۇ بولمىغاچقا، پۈتكۈل پېستىۋال ئەھلى بۇ كىنونى قىزىقىپ كۆردى.

برازىلىيە فىلىمى «تېرېزىنو» بىلەن جۇڭگو فىلىمى «پەزىلەتلىك ئايال» ئوخشاشلا فېئوداللىزىمنىڭ نىكاھ مەسىلىسىنى ئەكس ئەتتۈرىدىكەن. ئەمما ئىككى دۆلەتتىكى مىللىي ئالاھىدىلىك ئوخشاش بولمىغاچقا، ئوخشاش بىر خىل مەزمۇندىكى كۆرۈنۈش مۇنداق ئىككى خىل شەكىلدە ئىپادىلەنگەن: برازىلىيە فىلىمى «تېرېزىنو» دا نامرات ئائىلىنىڭ قىزى بىر باينىڭ ئوغلى بىلەن مۇھەببەتلىشىپ قالىدۇ. ئۇلار بىر-بىرىنى ياخشى كۆرۈشىدۇ. بىراق ئايرىم ئۇچرىشىش پۇرسىتى بولمايدۇ. ئاخىرى ئېتىز بويىدىكى بىر چاتقاللىقتا بۇنداق پۇرسەت يارىتىلىدۇ. قىز — يىگىت ئىككىيلەن ئىككى تەرەپتىن بىر-بىرىگە ئىنتىزارلىق بىلەن يۈگۈرۈپ كېلىدۇ — دە، بىر — بىرىنىڭ بويىنىغا گىرە سېلىشىدۇ... بۇ كۆرۈنۈشتە ھېچقانداق دىئالوگ يوق، پەقەتلا مۇھەببەت تەشنالىقىنى ئىپادىلىگۈچى ھەرىكەتلا كۆرسىتىلىدۇ.

جۇڭگو فىلىمى «پەزىلەتلىك ئايال»دا كىچىك بالىنىڭ ئايالى بولغۇچى قىز قېيىن ئانىسىغا تۇغقان كېلىدىغان بىر يىگىت بىلەن ياخشى كۆرۈشۈپ قالىدۇ. ئۇلارغىمۇ ئاسانلىقچە خالى يەردە ئۇچرىشىش پۇرسىتى بولمايدۇ. بىر بىرىگە شۇنچىلىك تەلپۈنۈپ تۇرۇۋاتقان بىر جۈپ قىز — يىگىت مىكتەسلىكتە ئۆز ئارا ئۇچراشقاندا گەپلىرى تاقىلا — تۇقىلا، ھەتتا بىر بىرىنىڭ قولىنى تۇتۇشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايدۇ. دېمەك، غەربلىكلەرنىڭ ئىشقى — مۇھەببەت ئىزھار قىلىشتىكى ھېسسىياتىنى فونتانغا ئوخشاتساق، ئاسىيالىقلارنىڭ بولۇپمۇ خەنزۇلارنىڭ بۇ خىل ھېسسىياتىنى چايدانغا ئوخشىتىش مۇمكىن. يەنى ئىچى قىزىق، تېشى سوغۇق. مانا مۇشۇ خىلدىكى پىسخىك ئالاھىدىلىك پېرسوناژنىڭ خاراكتېرىدە ئىپادىلىنىدۇ. خاراكتېردىكى بۇنداق ئالاھىدىلىك شۇ پېرسوناژ مەنسۇپ بولغان مىللىي ئالاھىدىلىك كاتېگورىيىسىگە تەئەللۇقتۇر. بىزنىڭ تەڭرىتاغ كىنو ستۇدىيىسى تەرىپىدىن ئىشلەنگەن فىلىملار بولسۇن ياكى ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ستۇدىيىلەر شىنجاڭغا كېلىپ ئىشلىگەن فىلىملار بولسۇن، بىر مۇنچە فىلىملاردا مىللىي خاراكتېر ھېچقانچە ئېتىبارغا ئېلىنمايدۇ. ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىنى ئۆز ئىجادىيىتىگە تېما قىلغۇچى بىر قىسىم سىنارىست، رېژىسسورلار ئۇيغۇرلارنىڭ ناخشا — ئۇسسۇلغا ھېرىسمەن تەرىپىنىلا نەزەردە تۇتۇپ خاراكتېر يارىتىدۇ — دە، نەتىجىدە كىنودا ئەكس ئەتكەن ئۇيغۇرلارنىڭ خاراكتېرىدا يەڭگىللىك، تەنتەكلىك، شاللاقلىق ئالامەتلىرى كۈچلۈك بولىدۇ. ھەتتا ئۆز مىللىتىنىڭ مىللىي خاراكتېرىنى چوڭقۇر چۈشەنمەسلىك بەزى مىللىي ئىجادىيەتچىلەردىمۇ مەۋجۇد. ئەگەر شىنجاڭ فىلىملىرىنى خەلقئارا كىنو پېستىۋالىغا قاتناشتۇرماقچى بولساق، بۇ دىققەت قىلىدىغان بىرىنچى مەسىلە.

يەنە بىرى، كىيىم — كېچەك، ئۆي جاھازلىرى دەۋرگە ۋە شۇ كونكرېت شارائىتقا ماس بولۇشى كېرەك. بىزنىڭ بەزى فىلىملىرىمىز ئىپادىلىگەن تېما، پېرسوناژنى ئەمەس، كىيىم، ئۆي جاھازلىرى ۋە مەنزىرىنى ئاساس قىلىدۇ. ئىشچى ئىشقا ئىش كىيىمى بىلەن با-

www.uighurkitap.com

رىدۇ. دېھقان ئېتىزغا مېھمانلىق كىيىمىنى كىيىپ چىقىشى ناتايىن. ھەر ئۆينىڭ قانداق بىر بېلىشى شۇ ئۆي ئىگىسىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا باغلىق. تۇرمۇش چىنلىقىنى ئىپادىلەشتە كىيىم كېچەك، ئۆي جاھازلىرى ۋە مۇھىت ئىنتايىن مۇھىم. ھەممىدە پېرسوناژنى چىقىش نۇقتىسى قىلىش كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا كىنو پېرسونىۋالغا قاتنىشىدىغان فىلىم ئىشلەشنىڭ يەنە بىر شەرتى ھازىرلانغان بولىدۇ.

دەۋر ئالاھىدىلىكى. دەۋر ئالاھىدىلىكى دېگىنىمىز — ھەرگىزمۇ شۇ دەۋردىكى سىياسەت ئالاھىدىلىكى بولماستىن، بەلكى شۇ دەۋرنىڭ خىلمۇ-خىل كىشىلەر ۋۇجۇدىدىكى خىلمۇ - خىل ئىنكاسى. مەسىلەن: ھازىر ئىسلاھات جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ ئەڭ گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى. ئىسلاھاتتا بىر مۇنچە ئادەملەر بېيىدى. بىر قىسىملار بېيىيالمىدى. بىر قىسىملار ناتوغرا يول بىلەن بېيىشقا ئالدىرىدى. بەزىلەر ھوقۇققا ئېرىشتى، بەزىلەر ھوقۇقتىن ئايرىلدى. ئىشقىلىپ ئىسلاھاتقا ئەگىشىپ جەمئىيەتتە، كىشىلەر كەيپىياتىدا جانلىنىش مەۋجۇد. ئادەملەر ئىسلاھات ئېلىپ كەلگەن يېڭى تۇرمۇش رېتىمىغا ماسلىشىش ئۈچۈن ئالدىراشماقتا. مۇشۇ ئادەملەرنىڭ قەلبىدە ئىسلاھات ئېلىپ كەلگەن روھ، زىددىيەت، كۈچ، خۇشاللىق ۋە قايغۇ بار. ئەمما جەمئىيەتتە ئىسلاھات توغرىسىدىكى سىياسىي، نەزەرىيىۋى پاراڭلارنى قىلىدىغان ئادەم ئاز، مۇشۇ شارائىتقا ماسلىشىپ تىرىكچىلىك ئۈچۈن تىرىشىپ — تىرمىشىۋاتقانلار سان — ساناقسىزدۇر. بىزنىڭ دەۋر روھى دېگىنىمىز — ئەنە شۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ئەكس ئەتكەن روھتۇر.

تۇرمۇش چىنلىقىغا ئەمەل قىلىش — ئەدەبىيات — سەنئەتنىڭ تۈپ پرىنسىپى. كىنو پېرسونىۋالى بۇ پرىنسىپقا ناھايىتى كۆڭۈل بۆلىدىكەن ۋە مۇشۇ پرىنسىپ ئاساسىدا پېرسونىۋالغا قاتنىشىدىغان فىلىملارنى تاللايدىكەن. بىزگە مەلۇمكى ھىندىستان، پاكىستان، بېنگال قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ فىلىملىرىنىڭ ھېچقايسىسى ناخشا — ئۇسسۇلدىن خالىي ئەمەس، ئەمما بۇ دۆلەت خەلقلىرى تۇرمۇشتا ناخشا ئارقىلىق پاراڭلاشمىغاچقا، پېرسونىۋالغىمۇ بۇ خىلدىكى فىلىملار قاتناشتۇرۇلمايدىكەن. بۇ قېتىم پېرسونىۋالغا قاتناشقان ھىندىستان، بېنگال (پاكىستان پېرسونىۋالغا قاتناشمىدى) فىلىملىرى ناخشىسىز، ئۇسسۇلسىز، ھەرىكەتتىمۇ، گىرىمدىمۇ ئۇلارنىڭ ئادەتتىكى فىلىملىرىدەك مۇبالىغە يوق. پېرسونىۋالغا قاتناشقان نۇرغۇن فىلىملارنى كۆرۈۋاتقاندا بۇ فىلىملارنىڭ كەينىدە يازغۇچى، رېژىسسور، ئوپېراتور بارلىقىنى كىشى تامامەن ئۇنتۇيدۇ. ئېكراندا كۆرۈنۈۋاتقان پېرسوناژلارنىمۇ كىشى ئارتىس دەپ ئويلىمايدۇ. بىزدە پېرسونىۋالغا قاتنىشالايدىغان فىلىم ئىشلەش ئۈچۈن ھاياتنى توغرا كۆزىتەلەيدىغان، سەنئەتنى چوڭقۇر چۈشەنگەن، ئىنسانىيەتنى چىن قەلبىدىن سۆيىدىغان سىنارىست، رېژىسسور، ئوپېراتور، ئارتىسلارنىڭ بولۇشى ھەممىدىن مۇھىم.

شىنجاڭدا كىنوچىلىق ئىشلىرى يېڭىدىن راۋاجلىنىۋاتىدۇ. ئىختىساسلىق كىنو ئىجادىيەتچىلىرى كەم، ئۈسكۈنىلەر يېتەرسىز. ئەمما، ئىشەنچەم كامىلكى، شىنجاڭ دېگەن يەرنىڭ بارلىقىنى، ئۇيغۇر دېگەن مىللەتنىڭ بارلىقىنى بىلمەيدىغان نۇرغۇن پېرسونىۋال قاتناشچىلىرى ئارىسىدا شىنجاڭ فىلىملىرىمۇ ھامان بىر كۈنى خەلقئارا كىنو پېرسونىۋالغا قاتناشقۇسى ۋە مۇكاپاتقا ئېرىشكۈسى. مەن ھەم مۇشۇ مەقسەت يولىدا ھەرقانداق بەدەل، قۇربانلىق بېرىشتىن قورقماي، تىرىشىمەن، ئۆگىنىمەن، ئىزدىنىمەن.

1986 - يىل 8 - ئاي، ئۈرۈمچى

مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

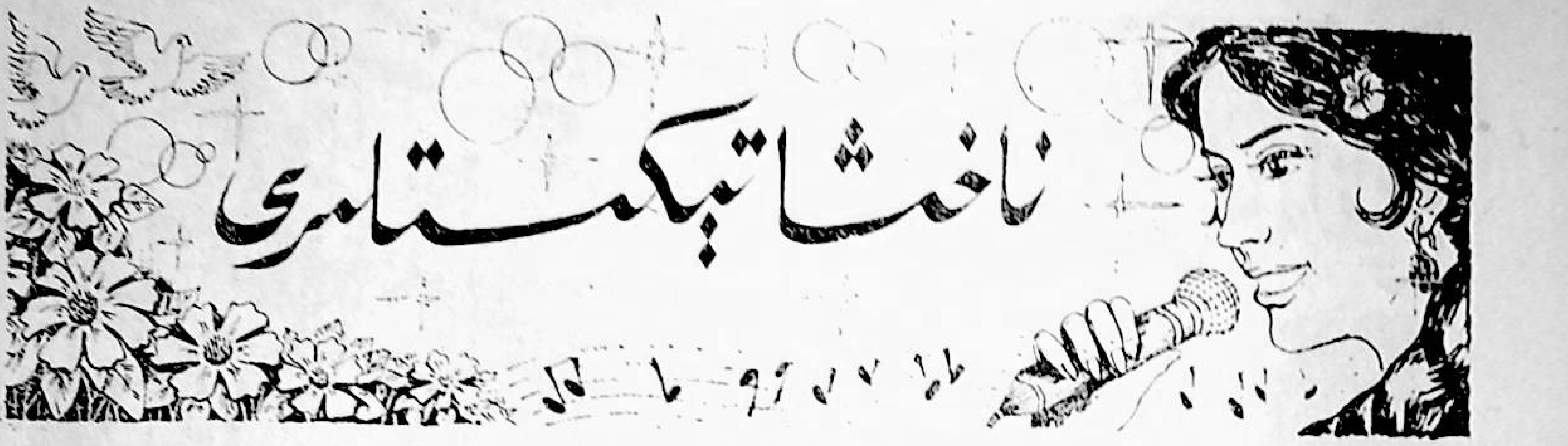

پالۋان كەلدى

ماھمۇدجان ئىسلام

ئوردىن تاقاپ كۆكرىكىمگە،
ۋەتەن ئوغلى — پالۋان كەلدى.
ئاتەش يۈرەك، مەردۇ مەيدان،
جەڭدە باتۇر ئارسلان كەلدى.

يالقۇن كىيىپ، قانلار كېچىپ،
دۈشمەنلەرگە ئوتلار ئېچىپ،
جەڭگاھ ئارا ياۋنى چەيلەپ،
ئەلگە كۆكسى قالقان كەلدى.

تاشتى سۆيگۈ دىلىمىزدىن،
ئاقتى ئالقىش تىلىمىزدىن.
ئەلگە شەرەپ قۇچقان مەردنىڭ،
ئىش ئىزلىرى داستان كەلدى.

ئاي بىر جۈپ بوپ كۆرۈندى

نۇرمۇھەممەد جەلىل

ئۈزەر ئالتۇن قولۋاقتەك،
ئونبەش كۈنلۈك تولۇنئاي.
تارام-تارام نۇر تۆكەر،
يەرگە بېقىپ خۇشچىراي.

يارىم بىلەن ئىككىمىز،
سەيلە قىلدۇق كېچىدە.
سىرداشتۇق بىز قانغىچە.
شېرىن ھېسلار ئىچىدە.

جىلۋىسىدىن نىگارنىڭ،
كۆڭلۈم يايراپ سۆيۈندى.
كۆككە باقتىم، يەرگە ھەم،
ئاي بىر جۈپ بوپ كۆرۈندى.

كەلگىن باھار قالغىچى

ئابدۇللا سۇلايمان

باھار ئەلچىسى قالغاچ،
ماڭا مېھمان بولۇپ قال.
ھەمراھ بولۇپ سەن ماڭا،
سارىيىمغا ئۇۋا سال.

يەتكۈز ماڭا خۇشخەۋەر،
شەھەر، يېزا، تاغلاردىن.
بەخت گۈلى ئېچىلغان،
سۇلماس چىمەن باغلاردىن.

ياشلىقىمنىڭ جەۋلانى،
كەلگىن باھار قالغىچى.
سەن كۆكلەمنى كۈيلەيسەن،
مەن ئىشقىدا يانغۇچى.

ئالما

(ئۆسمۈرلەر ناخشىسى)

ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر

ئالما، ئالما، تاتلىق ئالما،
دىلغا ھوزۇر، شادلىق ئالما.

پاتماي قاپسەن شاخ-شاخلارغا،
زىننەت بېرىپ گۈلباغلارغا.

يېگىنىمدە كەتتىڭ ئېرىپ،
دىلغا شېرىن لەززەت بېرىپ.

تەر تۆككەچكە باغۋەن ساڭا،
رەھمەت دەيمەن دىلدىن ئاڭا.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

(بېشى ئۆتكەن ساندا)

قازاق خەلقىنىڭ تۇرمۇش ئادەتلىرى

ئۆي - جايى

قازاق خەلقىنىڭ ئولتۇرىدىغان يەرلىرى يىلىنىڭ تۆت پەسلىگە قاراپ قىشلاق، كۆكلەم، يايلاق، كۈزلەك دەپ تۆتكە بۆلۈنىدۇ. ئادەتتە كۆكلەم بىلەن قىشلاق بىر جايدا بولىدۇ. ئۇلار قىشلاقلاردا كېسەك ياكى سوقما تاملاردىن سېلىنغان ئۆيلەردە، يىلنىڭ باشقا پەسىللىرىدە بولسا كىگىز ئۆيلەردە ئولتۇرىدۇ. بىرنەچچە ئۆي بىر ئاۋۇل ھېسابلىنىدۇ. ئاۋۇل بىر ئاتىدىن تارالغان بىرنەچچە بىر تۇغقاننىڭ ئىتتىپاقىدۇر، ئۇلارنىڭ ئوتلاقلىرى بىلەن ئولتۇرىدىغان جايى بىر بولىدۇ، چارۋىچىلىقنى بىرلىكتە قىلىدۇ، بىرلىكتە كۆچىدۇ، كۆچكەندە قونالغۇسى بىر بولىدۇ. كىگىز ئۆي — كۆكلەمدە ياز ۋە كۈز پەسىللىرىدە بىر جايدىن يەنە بىر جايغا كۆچۈپ يۈرۈش شارائىتىغا قولايلىق بولغان قۇراشتۇرۇلغان ئۆي. ئۆينىڭ يان تېمى بىر — بىرىگە گىرەلەشتۈرۈلگەن تاياقچىلاردىن تۇرغۇزۇلىدۇ، ئۇ كەرگە دەپ ئاتىلىدۇ. ئادەتتە كەرگە ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ. ئۇنىڭ بىرى، كەڭ كۆزلۈك كەرگە، ئۇ «يەل كۆز» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يەڭگىل بولۇپ ئۇلاقلارغا ئارتىشقا ئەپلىك، لېكىن شامالغا چىدامسىز كېلىدۇ. ئىككىنچىسى، تار كۆزلۈك كەرگە بولۇپ، «تور كۆز» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ ئۇلاقلارغا ئارتىشقا ئېغىرراق بولغان بىلەن شامالغا چىداملىق كېلىدۇ. كەرگىنى يىغقىلى بولىدۇ. ئۇ بۆلەك-بۆلەك قاناتتىن قۇرۇلىدۇ. كەرگىنىڭ يوقىرىقى قۇرسىقى ئىنچىكە، سىدام ياغاچلاردىن ياسالغان ئۇۋۇق①لار بىلەن تۇتاشتۇرۇلۇپ گۈمبەز شەكلىگە كىرگۈزۈلىدۇ. ئۇۋۇقلارنىڭ ئايىغى كەرگىنىڭ ئاچا بېشىغا ئۇلاپ باغلىنىپ، ئۇنىڭ ئۇچى چاڭغىراق (تۈڭلۈك كېشىكى) نىڭ تۆشۈكىگە كىرگۈزۈلىدۇ. چاڭغىراق — كىگىز ئۆينىڭ گۈمبەزسىمان ئۆگزىسى ھەم دېرىزىسىدۇر. كەرگىنىڭ سىرتىدىن رەڭمۇ - رەڭ يۇڭ يىپلار يۆگىلىپ ھەر خىل نۇسخىلار چۈشۈرۈلۈپ چىغدا توقۇلغان بورا تۇتۇلىدۇ. كەرگە، ئۇۋۇقلار رەڭمۇ - رەڭ

① ئۇۋۇق - چەنزىدىن ئىنچىكە تاياقچە

بۇيالغان يۈكدىن نۇسخا چۈشۈرۈلۈپ توقۇلغان ياپىلاق بەلـباغ ۋە يۇڭ ئارغامچىلار بىلەن بېكىتىـ لىدۇ. ئۆي ياغىچىنىڭ سىرتىدىن مەخسۇس كىگىزلەر: تۇۋرلىق ①، ئۈزۈك ②، تۈڭلۈك ③ يېپىلىدۇ. تۇۋرلىق، ئۈزۈك، تۈڭلۈكلەر قولدا توقۇلغان بەلباغلار ۋە ئارغامچىلار بىـلەن تارتىلىدۇ. ئادەتتىكى چارۋىچىلارنىڭ كىگىز ئۆيلىرى تۆت قانات، بايلارنىڭ ئۆيلىرى ئالتە قانات بولىدۇ. سەككىز قانات، ئون ئىككى قانات ئۆردىلار قەدىمكى زاماندا چوڭ فېئودال خان، سۇلـتانلاردىلا بولغان، ئۇ «ئاق ئوردا» دەپ ئاتالغان.

كىگىز ئۆينىڭ ئىشىكىنىڭ ئېگىزلىكى بىر يېرىم مېتىر، كەڭلىكى سەكسەن سانتىـمېتىر ئەتراـ پىدا بولىدۇ. ئۇنىڭغا نەقىشلەنگەن قوش قاناتلىق ياغاچ ئىشىك ئورنىتىلىدۇ. ئىشىكـنىڭ سىرتىغا ئوراقلىق چىغ بىلەن توقۇلۇپ، گۈللۈك كىگىز بىلەن قاپلانغان ملەكزە يېپىلىدۇ. ئۆينىڭ ئوتتۇرىـ سىغا ئوچاق ياكى تۆمۈرمەش ئورنىتىلىدۇ. ئۆينىڭ ئوڭ تەرىپىگە كارىۋات قويۇلۇپ، كارىۋات تەـ رەپتىكى تامغا تۇس كىگىز (گۈللۈك كىگىز) تارتىلىدۇ. كارىۋاتنى توساپ چىمىلدىق قۇرۇلىدۇ. ئۆيـ نىڭ تۆرىگە لىمتاق جازىسى قويۇلۇپ، ياغاچ ساندۇق، يوتقان - كۆرپە، ياستۇق ۋە باشقا چۈشەكـ لەر يىغىلىدۇ. سول تەرەپكە ئىشكاپ، قازان، قاچا - قۇچىلار قويۇلـۇپ، ئۇلار چىغدىن توقۇلـغان گۈللۈك بورسىمان چىتا بىلەن قورشىلىدۇ. هال - ئەھۋالى ياخشى ئائىلـىلەرنىڭ ئۆيلىرى ھەشەمەتـ لىك كېلىدۇ. ئۆي ئىچىگە تۈرلۈك رەختلەردىن نەقىشلەنگەن كەشتىلەر تۇتۇلۇپ، كەرگىـكە گىلەملەر ۋە گۈللۈك كىگىزلەر ئېسىلىدۇ. يەرگە شىرداق، تەكلىمات ۋە گىلەم - زىلچىلار سېلىنىدۇ. بۇرۇنقى مەزگىلدە چوڭ باي ئائىلىلەرنىڭ ئۆيلىرىنىڭ كەرگىلىرى سىرلىنىپ، سۆڭەك ئـويمىلار بىلەن پەدەزلىنەتتى ياكى كۈمۈش قۇيمىلار بىلەن زىننەتلىنەتتى. كېلىنگە ئاتاپ تەييارلانغان ھـوجرا «ئـوتـاۋ» دەپ ئاتىلىدۇ. ئـوتـاۋنىڭ بـارلىق جـاھـازىلىرى يېڭىدىن ياسىلىدۇ. ئـوتـاۋنىڭ ئىچـى - سىرتى پۈتۈنلەي نەقىشلەر ۋە كەشتىلەر بىلەن بېزىلىپ، توي كۈنلـىرى مـۇشـۇ ئـوتـاۋ ئىچىگـە ياتلىق قىلىنىدىغان قىزغا بېغىشلانغان بارلىق كىيىم - كېچەك، ئۆي جاھازىلىرى ئـومۇميۈزلۈك قويۇلىدۇ. بۇ، خۇددى قازاق خەلقىنىڭ كەشتىچىلىك كۆرگەزمىسىگە ئوخشايدۇ.

كونا جەمئىيەتتە كەمبەغەللەرنىڭ كىگىز ئۆيلىرى ناھايىتى ئاددىي ئىدى. ئـۇ «قـارا ئۆي» دەپ ئاتىلاتتى. ئىقتىسادىي تولىمۇ ناچار كەمبەغەللەر ۋە مالايلاردا پـەقـەتـلا بـىر نەچچە ئۇۋۇق بىلەن چاڭغىراقتىن قۇراشتۇرۇلغان كىگىز ئۆيلەرلا بار ئىدى. ئـازادلىقـتىن كېيـىن، بۇ شارائىت تۈپتىن ياخشىلىنىپ، قازاق ئەمگەكچىلىرى ئومۇميۈزلۈك ھەشەمەتلىك ئـاق ئۆيلەردە ئـولتۇرىدىغان بـولـدى. تـالاي ئـەسىرلـىك كـۆچـمـەن تـۇرمـۇش تـەجرىبىسىنىڭ مەھسـۇلى بولغان قازاقلارـ نىڭ كىگىز ئۆيلىرى يازنىڭ ئاپتىپى ۋە تۈننىڭ نەم ھاۋاسىدىن ھەم ھۆل - يېغىن، قـار - يامغۇر ۋە بوران - چاپقۇندىن ساقلىنىشقا ئەپلىك، ھاۋالىق ھەم يورۇق بـولـۇشىنىڭ سـىرتىدا كۆچۈشكە قولايـلىقتـۇر. ئۇنى 30 مىنۇتتا يىغىشتۇرۇپ ئـۇلاغقا ئـارتىشقىمۇ، ئۇلاغدىن چـۈشۈرۈپ قـۇراشـتۇرۇشقىمۇ بولىدۇ.

قازاق چارۋىچىلىرىنىڭ قىشتىن ئەتىياز (نويابىردىن مـارتقىچە) غىچە، يېرىم يىلغـا يېـقىن

① تۇۋرلىق — كىگىز ئۆينىڭ يەردىن كەرگىسىگىچە يېپىلىدىغان كىـگىز.
② ئۈزۈك — كىگىز ئۆينىڭ كەرگىسىدىن ئۈستى — گۈمبەزسىمان ئۈگزىسىگىچە يېپىلىدىغان كىگىز.
③ تۈڭلۈك — كىگىز ئۆينىڭ چاڭغىرىقىغا يېپىلىدىغان كىـگىز.

بىر قەدەر مۇقىم ئولتۇرىدىغان تۇرالغۇسى «قىشلاق» دەپ ئاتىلىدۇ. ئادەتتە قىشلاق بىر قەدەر ئىسسىق جايلارغا، دەريا بويلىرىغا، ئوت - چۆپى مول، سۈيى ئەلۋەك، ئوتۇنى كۆپ، [illegible] يەرلەرگە جايلىشىدۇ. قىشلاقلاردىكى ئۆيلەرنىڭ شارائىتى شۇ جاينىڭ جۇغراپىيەلىك، ئىجتىمائىي ئەھۋالىغا ۋە ھاۋارايىغا مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. ئۆيلەر قېلىن ئورمانلىق جايلاردا ياغاچتىن ياسىلىدۇ. ئورمان ئاز، ياغاچ كەمچىل جايلاردا بولسا كېسەك، تاش ۋە سوقما تاملاردىن سېلىنىدۇ. بۇ ئۆيلەر تۆت بۇرجەكلىك، تەكشى ئۆگزىلىك بولىدۇ. ئۆي ئىچىگە تۆمۈر مەش ئورنىتىلىدۇ ياكى لايدىن ئوچاق سېلىنىدۇ. بۇ ئۆيلەر بىلەن بىرلىكتە قەدىمدىن كېلىۋاتقان «شوشالا» ياكى «توشالا» دەپ ئاتىلىدىغان گۈمبەزسىمان توپا ئۆيلەرمۇ بولىدۇ. «شوشالا»-نىڭ قۇرۇلۇشى كىگىز ئۆيلەرگە ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۆيىنىڭ تېگى دۈگىلەك بولىدۇ. ئۇنىڭ تېمى تاشتىن ياكى كېسەكتىن ئىككى يېرىم مېتر ئېگىزلىكتە قوپۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇۋۇقلار تىزىلىپ، گۈمبەزسىمان قۇراشتۇرۇلىدۇ. ئۇۋۇقلارنىڭ ئاستى تاشتىن ياكى كېسەكتىن قوپۇرۇلغان كەرگىگە تىرەپ قويۇلىدۇ. ئۈچى چاڭغىراققا تېگىلىدۇ - دە، سىرتىغا توقۇلغان قومۇش ياكى چىۋىق يېپىلىپ، لاي بىلەن سۇۋىلىدۇ. «شوشالا» نىڭ ئوتتۇرىسىغا ئوچاق سېلىنىپ ئوت يېقىلىدۇ. ئىس چاڭغىراقتىن چىقىدۇ. قىشتا مۇشۇ «شوشالا» دا تاماق پىشۇرۇلىدۇ ۋە سوقۇمنىڭ گۆشى ئىلمەككە ئېسىلىپ سۈرلىنىدۇ.

قىشلاقتىكى مۇقىم ئۆيلەرنىڭ يېنىدا تاشتىن قوپۇرۇلغان، سوقما تاملاردىن سېلىنغان ياكى چىۋىقتىن توقۇلغان مال قوتانلىرى، ئۇنىڭ يېنىدا قىشلىق ئوت - چۆپلەر دۆۋىسى تۇرىدۇ. ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا مىنىدىغان ئۇلاغلارنى باغلايدىغان تۈۋرۈك، ياغاچلار ئورنىتىلىدۇ.

كىيىم - كېچەكلىرى

قازاقلارنىڭ قىشلىق كىيىملىرى تۈرلۈك تېرىدىن، يازلىق كىيىملىرى رەختتىن تىكىلىدۇ. چۈنكى قازاقلار قىشلىق كىيىمنىڭ ئىسسىق، يازلىق كىيىمنىڭ چىرايلىق بولۇشىنى شەرت قىلىدۇ. ئەرلەر يازدا: ئاق رەختتىن كەڭ كۆڭلەك، ئىشتان، ئۈستىگە پەشمەت، كەمزۇل ۋە تۈرلۈك پوسۇندىكى چاپانلارنى كىيىدۇ. ئەرلەرنىڭ قىشلىق كىيىمى: قوي تېرىسىدىن تىكىلىپ ئىچىگە تۆگە يۇڭى ئېلىنىپ قېلىن پاختا رەخت بىلەن تاشلاپ، كەڭ قىلىپ تىكىلگەن قىسقا چاپان؛ قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن، تاشلانغان جۇۋا؛ ئەلتىرە ياكى سەنسەگدىن ۋە بۆرە، تۈلكە، تاغ ئۆچكىسىگە ئوخشاش ياۋايى ھايۋانلارنىڭ تېرىسىدىن تىكىلىپ رەخت بىلەن تاشلانغان قايرىما ياقىلىق جۇۋا؛ يۇڭىنى سىرتقا قارىتىپ، تاي تېرىسىدىن تىكىلگەن چىرايلىق تاقىر كالتە چاپان بىلەن جۇۋا سىرتىدىن كىيىدىغان كەڭ سىدام چەكمەن چاپانلاردىن ئىبارەت.

چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان قازاقلارنىڭ ئۆمرى ئاساسەن ئات ئۈستىدە ئۆتىدىغان بولغاچقا، قىشتا ئاشلانغان قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن تېرە شالۋۇر؛ ئۆچكە ياكى كىيىك تېرىسىدىن ئاشلىنىپ بوياپ تىكىلگەن تاقىر ياغاق شالۋۇر، يازدا ماتادىن، چەكمەندىن تىكىلگەن شالۋۇر كىيىدۇ. ئۇلارنىڭ قىشلىق باش كىيىمى ئىككى قۇلىقى ۋە ئارقىسىدا ياپقۇچى بار ئۇزۇن تۇماقلاردىن ئىبارەت. بۇ خىل تۇماق كۆپىنچە قارا ئەلتىرىدىن، تۈلكە تېرىسىدىن يەنى تۈلكىنىڭ قولتۇق، پۇت تېرىسىدىن تىكىلىپ سىرتى چىت ياكى يىپەك رەخت بىلەن تاشلىنىدۇ. قازاقلار ئەلتىرە ياكى قۇندۇز، بۇلغۇن، سۆسەر تېرىسىدىن تىكىلگەن ئۇزۇن تۆپىلىك تۇماقمۇ كىيىدۇ. بوران مەزگىلىدە

تۇماق سىرتىدىن باستۇرۇپ، كەڭ تىكىلگەن «كۇلپارا» كىيىدۇ. ياز كۈنلىرى يۇققا ئاق كىگىزدىن قايرىسى قارا مەخمەل ياكى چىبەرقۇت بىلەن قاپلانغان ئۇچلۇق ئاق قالپاق كىيىدۇ. قازاقلار ئارىسىدا كەڭ قاسقانلىق قالپاقلارمۇ بار. بۇ قالپاق تۆرلۈك رەختلەردىن سىرىپ تىكىلىپ قايرىمىسى مەخمەل ياكى دۇخاۋا بىلەن تىكىلىدۇ. بۇ. يازغا لايىق، ئەپچىل، چىرايلىق باش كىيىملەردۇر. ئەرلەرنىڭ ئاياغ كىيىملىرىنىڭ تۈرلىرىدىمۇ ھەر خىل بولۇپ، ئۇلار: ئۆكچىسى ئېگىز، قونچىسى تىزىغا كېلىدىغان چوڭ ئۆتۈك — بۇلغارى ساپلىما (بۇ ئۆتۈك كىگىز پايپاق بىلەن كىيىلىدۇ)؛ ئوۋغا چىققاندا كىيىدىغان ئۇچلۇق تۇمشۇق يۇمشاق ئۆتۈك؛ ياز كۈنلىرى كىيىدىغان يەڭگىل ئۆتۈك؛ يۇمشاق تېرىدىن تىكىلگەن مەسە، تېرىنىڭ ئارقا قىسمىدىن تىكىلگەن كەش؛ تېرە چورۇق (تېرە چورۇقنى بۇرۇنقى مەزگىلدە كەمبەغەللەر كىيەتتى) لاردىن ئىبارەت.

قازاق ئاياللىرىنىڭ كىيىملىرى كۆپىنچە گۈللۈك رەخت، يىپەك رەخت ۋە مەخمەلدىن تىكىلىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆڭلەكلىرىنىڭ تۈرلىرىمۇ ناھايىتى كۆپ. قىز بىلەن كېلىنچەكلەرنىڭ كۆڭلەكلىرى قويۇق پۈرلۈگەن، ياقىسى ۋە يەڭلىرىگە كەشتە تىكىلگەن، كۆپ پۈرمىلىك، قوش ئېتەكلىك، تۈرلۈك پاسونلاردا بولىدۇ. بويىغا يەتكەن قىزلار كەشتىلەنگەن ئىنچىكە بەللىك پەشمەت چاپان، بېشىغا ئۇكە قادالغان قۇندۇز كەمچەت تۇماق ياكى كەشتىلەنگەن سوقىچاق دوپپا كىيىدۇ...... قىزلار ياتلىق قىلىنغاندا خىلمۇ خىل كەشتە چېكىلگەن، ئالتۇن، كۈمۈش ۋە مونچاقلار بىلەن بېزەلگەن ئۇچلۇق «ساۋكەلە» كىيىدۇ. يېڭى توي بولغان كېلىنچەك دەسلەپكى يىلى تويىدا كىيگەن ساۋكەلەسىنى كىيىپ يۈرىدۇ. يىل ئۆتكەندىن كېيىن ساۋكەلەسىنى ئېلىپ تاشلاپ رومال ئارتىدۇ. بىر باللىق بولغاندىن كېيىن رومالنى ئېلىۋېتىپ لىچەك ئارتىدۇ. 30 – 40 ياشتىن تۆۋەن ئاياللار ياقىسى كەشتىلەنگەن ھەشەمەتلىك لىچەك ئارتىدۇ. بىرنەچچە بالىغا ئانا بولغان ئوتتۇرا ياشلىق ئاياللار ئانچە ھەشەمەتلىك بولمىغان شالاڭ كەشتىلەنگەن لىچەك ئارتىدۇ. ياكى ئاق ياغلىق چىگىدۇ.

قازاق ئاياللىرىنىڭ ئادەتتە ئايلانغان ئاياغ كىيىمى كەش، مەسە. ھاللىق ئائىلىلەرنىڭ ئاياللىرى ھېيت – ئايەم كۈنلىرى نەقىشلەنگەن كەشتىلىك ئۆتۈك، تېرىنىڭ ئارقا قىسمىدىن تىكىلىپ، نەقىشلىك كۈمۈش قويما قاقتۇرۇلغان كەش كىيىدۇ. قىممەتلىك تاشلار ئورنىتىلغان ئالتۇن، كۈمۈش ئۈزۈك، زۇننار، بىلەيزۈك، چاچ باغ، ھالقا يەنە كەمەر – بەلباغلىرى ئىنتايىن چىرايلىق كېلىدۇ. قازاق ئەرلىرى كىيىم سىرتىدىن بەلباغ باغلاپ، بەلباغقا غىلاپلىق پىچاق، چاقماق ئاسىدۇ.

يۇقىرىدىكى كىيىم – كېچەكلەر كۆپرەك بۇرۇنقى دەۋرگە مەنسۇپ قەدىمىي كىيىملەردۇر. ھازىرقى قازاق ئاۋۇللىرىدا، مۇنداق كىيىملەر كونا مىراسلارنىڭ تەۋەررۈكى سۈپىتىدە كەم ئۇچرايدۇ. ھازىر قازاقلارنىڭ كىيىم – كېچەك پوسۇنلىرى يېڭىلىنىپ، بارچە مىللەتلەرگە ئورتاق بولغان ھازىرقى زامان كىيىم – كېچەكلىرى قازاق خەلقىگە سىڭىپ بارماقتا.

يېمەك – ئىچمەكى

قازاقلارنىڭ ئاساسىي تائاملىرى – سۈت بىلەن گۆش. قازاقلار گۆشنى سۇغا سېلىپ پىشۇرۇپ ياكى ئوتقا قاقلاپ يەيدۇ. سۈتنى پىشۇرۇپ ياكى قېتىق ئۇيۇتۇپ ئىچىدۇ. سۈتتىن تۈرلۈك تائاملارنى تەييارلايدۇ. كالا بىلەن قوينىڭ سۈتىدىن خام قايماق، قايماق، قېتىق، سۈزمە، قۇرۇت، ئاق ئىرىمچىك، قىزىل ئىرىمچىك، سېرىق ماي ۋە باشقا تائاملارنى تەييارلايدۇ. بىيە (بايتال)

سۈتىدىن قىمىز ئېچىتىدۇ. تۆگە سۈتىدىنمۇ قىمىز ئېچىتىدۇ. قىمىز قازاقلارنىڭ [illegible] كۆك-لەمدە، مال تۆللىگەن ۋاقىتتا قىزا ۋە سۈرلەنگەن گۆشلەرنى ئوغۇز سۈتى ۋە قىمىز ئىس-تېمال قىلىدۇ. ئاقلاپ قۇرۇلغان تېرىق يارمىسى بىلەن ئىرىمچىك، سېرىق ماي ۋە شېكەر [illegible] تۇرۇپ «جېنت» تەييارلايدۇ. جېنت — قازاقلارنىڭ قەدىرلىك مېھمانلىرىغا تارتىدىغان ھۆرمەت تاماقلىرىنىڭ بىرىدۇر.

قازاقلار قىش مەزگىلىدە — نويابىر ۋە دېكابىر ئايلىرىدا ئومۇميۈزلۈك سوغۇم سويىدۇ. سوغۇمغا سېمىز ماللار سويۇلىدۇ. سوغۇم سويۇش مال-ئورۇقلاپ، سويۇشقا ياردىمايدىغان مەزگىلدە ئۇزۇقتىن قىسىلىپ قالماسلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن قىلىنىدىغان تەييارلىقتۇر. سوغۇم گۆشى تۇز-لىنىپ، ئىسلىنىپ، سۈرلىنىدۇ. سوغۇم گۆشى كېلەر يىلى كۆكلەمدە سۈت كۆپىيىپ، مال سەمىرىپ، سويغىدەك بولغانغا قەدەر بولغان ۋاقىت مۆلچەرلىنىپ تەييارلىنىدۇ. سوغۇمنىڭ پۈتۈن گۆشلىرى سۆڭىكى بىلەن سۈرلىنىدۇ - دە، باشقا پارچە گۆشلىرىدىن چۇجۇق، قىيماي، ئۈلپەرشەك (بۇلارنىڭ ھەممىسى كالباسقا ئوخشايدۇ)، ئات گۆشىدىن قېزا تەييارلىنىدۇ.

قازاقلارنىڭ ئۇندىن تەييارلىنىدىغان تاماقلىرى: نان، بوغۇرساق، پوشكال، كەسمە، بەش-بارماق (نارىنغا ئوخشاپ كېتىدۇ). گۈرۈچتىن قىلىنىدىغان تاماقلىرى: سۈت بوتقا، شاۋا گۈ-رۈچ، پولۇ (تاغدىكى قازاقلار سەۋزە توغرالمىغان ئاق پولۇ ئېتىدۇ). ئاقلانغان تېرىقتىن: ماي تېرىق، تېرىق كۈجىسى، جېنت تەييارلىنىدۇ. ئاقلاپ يارما قىلىنغان بۇغدايدىن بۇغداي كۈجىسى قىلىدۇ. بۇنى يوغان ياغاچ سىغىغا سېلىپ ئېچىتىپ، ئۇسسۇزلۇق ئورنىدا ئىچىدۇ. بۇغدايىنى قورۇپ تالقان قىلىدۇ. ئارپىدىنمۇ كۈجە تەييارلايدۇ. قازاقلار ئات گۆشىنى چوڭ كۆرىدۇ. ئەزىز مېھمانلىرىغا ئاتنىڭ قېزىسىنى تارتىدۇ. قىش كۈنلىرى ئەزگەن قۇرۇت ئىچىش ئادەتلەنگەن تاماقلىرىنىڭ بىرىدۇر. قازاقلار قودا، ئەل - ئاغىنىلىرىگە، قەدىرلىك ئادەملىرىگە سېمىز قوي سويۇپ، پۈتۈن بېشى ئۆكلەپ ئاپىرىشنى ئادەتكە ئايلاندۇر-غان. بەكمۇ ھۆرمەتلىك مېھمانلىرىغا ئۆكلەنگەن قوينىڭ گۆشىنى تارتىدۇ.

قازاق خەلقىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى

قازاق خەلقىدە چوڭلارغا ھۆرمەت قىلىش، بالىلارغا مېھرىبان بولۇش، ياشلارغا غەمخورلۇق قىلىش، ئاتا - ئانىغا كۆيۈنۈش ۋە ئاياللارنى ئاسراش ئەنئەنىگە ئايلانغان. «دۈشمەنگە قاتتىق بولۇش، دوستىغا سادىق بولۇش» قازاق خەلقىنىڭ ئاساسىي مىجەز - خۇلقى. قازاق خەلقىدە ئۇزۇندىن كېلىۋاتقان ئورغۇنلىغان ئۆرپ - ئادەتلەر بولۇپ، بۇلار گەرچە يېزىپ قالدۇرۇلمىغان بولسىمۇ، گوياكى بىر قانۇنغا ئوخشاش خەلق ئىچىدە ئومۇملاشقان.

مېھماندوستلۇق

قازاق خەلقى ئەزەلدىن تارتىپ ئىنتايىن مېھماندوست خەلق. ئۇلار ئۆيىگە كەلگەن ھەرقانداق ئادەمنى (ئۇنىڭ قايسى مىللەت بولۇشىغا قارىماي) تونۇسىمۇ، تونۇمىسىمۇ ئوچۇق چىراي بىلەن قارشى ئېلىپ، قىزغىن مۇئامىلە قىلىپ ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋالىدۇ. ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرۈپ يەيدىغان غىزاسىنى مېھمانغا بېرىدۇ. «مېھمان ئېشى — قازاقنىڭ بۆلۈنمىگەن ئۈلۈشى» ھېسابلىنىدۇ. قازاقلار پەقەت مېھماننىڭ ئۆزىگىلا ئەمەس، ئۇنىڭ ئات - ئۇلاغلىرىغىمۇ قاراپ قويىدۇ. مېھمان كېتىدىغان چاغدا قولىغا ساق - سالامەت تاپشۇرىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن مېھمان-دىن ھېچقانداق نەرسە تاما قىلمايدۇ. بىر نەرسە تاما قىلغۇچىلار ئەل ئىچىدە ئۇياتقا قالىدۇ. «ئەگەر قونالغۇنىڭ ھەممىسىدە قازاق بولسا، بىر سىقىم ئوزۇق، بىر تىيىن خىراجەت سەرپ قىلماي،

بىر يىللىق يولغا سەپەر قىلىشقا بولۇر ئىدى» دېگەن تەمسىل مۇشۇنىڭدىن چىققان. «مېھمانغا قوي سويۇپ قول قوشتۇرۇپ تەزىم قىلىش» قازاقلار ئۈچۈن چوڭ شۆھرەت ۋە ئۆتەشكە تېگىشلىك مەجبۇرىيەت ھېسابلىنىدۇ. بەكمۇ ھۆرمەتلىك مېھمانلارغا تاي سويۇپ مېھمان قىلىپ يولغا سالىدۇ. ئۆينىڭ ئىگىسى سويۇلىدىغان مالنى ئۆينىڭ بوسۇغىسىغا ئېلىپ كېلىپ پاتىھە بېرىشنى سورايدۇ. مېھمانلار پاتىھە بەرگەندىن كېيىن مال سويۇلۇپ گۆش پىشۇرۇلىدۇ. گۆش پىشقىچە مېھمانلارغا مول داستىخان سېلىپ، داستىخانغا قورۇت، ئېرىمچىك، بوغۇرساق، جەنت، سېرىق ماي، قايماقلىق ئەتكەن چاي قويۇلىدۇ. چايدىن كېيىن ياز كۈنلىرى بولسا قىمىز، قىش كۈنلىرى بولسا ئەزگەن قۇرۇت بېرىلىدۇ. مۇشۇ ۋاقىتتا ئادەتتە ئۆي ئىگىلىرى تەرىپىدىن دومبىرا چېلىنىپ. ناخشا ئوقۇلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن مېھمانلارغا نۆۋەت كېلىدۇ. مېھمانلارنىڭ ناخشا ئېيتىشىغا، قىسسە ۋە ھېكايە سۆزلەپ بېرىشىگە توغرا كېلىدۇ. ئەگەر ئېيتالمىسا تۈرلۈك چاقچاقلار بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن قولىغا سۇ بېرىلىپ، داستىخان سېلىنىپ گۆش تارتىلىدۇ. مېھماننىڭ ئالدىغا سويۇلغان مالنىڭ بېشى، يانپېشى تاۋاقتا سېلىنىپ تارتىلىدۇ. مېھمان باشنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن بىر كېسىم يەپ، ئوڭ قۇلىقىنى كېسىپ تاۋاقتا سېلىپ، باشنى ئۆي ئىگىسىگە ئىككى قوللاپ سۇنىدۇ. بۇ، ئۇنىڭ ھۆرمىتىگە بىلدۈرگەن رازىلىقى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن گۆشنى كېسىپ يەيدۇ. تاۋاقتىكى گۆشنى تۈگىتىپ يېمىسە، ئۆي ئىگىسىنىڭ كۆڭلى يېرىم بولىدۇ. مالنىڭ ئون ئىككى يىلىكىنىڭ ۋە باشقا گۆشلىرىنىڭ مېھمانلارغا قانداق تارتىلىشىنىڭ مەلۇم قائىدە - يوسۇنلىرى بولىدۇ. ياشقا چوڭ ئەزىز مېھمانلارغا باش بىلەن يانپاش، كۈيئوغۇل بىلەن كېلىنگە ئوشۇقلۇق يىلىك بىلەن تۆش تارتىلىدۇ. باللارغا تىل، قۇلاق، بۆرەك، يۈرەك بېرىلىدۇ.

ھاردۇق ئېشى

كۆچمەن قازاق خەلقى كۆچۈپ - قونۇشنى ئىنتايىن چوڭ ئىش بىلىدۇ. كۆچۈش قازاقلار ئۈچۈن تەنتەنە ھېسابلىنىدۇ. كۆچكەن كۈنى ئادەتتە كىيىمەيدىغان ياخشى كىيىملىرىنى كىيىدۇ. يۈك - تاق ئارتىلغان تۆگىگە گىلەم ۋە شىرداقلارنى يېپىپ زىننەتلەيدۇ. ئادەتتە ئولتۇرغان ئاۋۇل يېڭىدىن كۆچۈپ كېلىپ قونغان ئاۋۇلنى ئومۇميۈزلۈك قارشى ئېلىپ «قونالغۇ قۇتلۇق بولسۇن» دەپ ھال سوراپ، ئۇلارنىڭ يۈك - تاقلىرىنى چۈشۈرۈشۈپ، كىگىز ئۆيلىرىنى تىكىپ بېرىشىدۇ. ھاردۇق ئېشى سۈپىتىدە يوللۇق داستىخان كۆتۈرۈپ چاي ۋە قىمىز ئاپىرىدۇ، بەزىدە قوي سويۇپ ئاپىرىدىغان ئىشلارمۇ بولىدۇ. بۇ - كۆچۈپ، ھېرىپ-چارچاپ كەلگەن قېرىنداشلىرىغا قىلىنىدىغان غەمخورلۇق، ئىززەت - ھۆرمەت ھېسابلىنىدۇ.

كۆچۈپ كېلىۋاتقان تۈپ يول ئۈستىدىكى ئاۋۇلدىن ئۆتكەندە، بۇ ئاۋۇلنىڭ ئاياللىرى ئالدىن قىمىز، قېتىققا ئوخشاش ئۇسسۇزلۇق ئېلىپ چىقىپ كۆچۈپ كېلىۋاتقان توپتىكى ئاياللار بىلەن كىچىك باللارغا ئۇسسۇزلۇق بېرىپ يولغا سالىدۇ.

ئىئانە ۋە ياردەم

قازاقلار ئارىسىدىكى بىر - بىرىگە ئۆزئارا ئىئانە ۋە ياردەم قىلىشىش قەدىمكى قەبىلە - قەۋملەردىن بۇيان ئىزچىل داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ئېسىل ئادەتتۇر. تەبىئىي ئاپەت، جۇدۇن، ئوت ئاپىتى، كەلكۈن ئاپىتى ۋە باشقا بالايى - ئاپەتكە ئۇچراپ مال - مۈلكىدىن، باش پاناھىدىن ئايرىلىپ، تۇرمۇش كەچۈرۈشكە ئامالسىز قالغان كىشى ئۆزىنىڭ تۇغقانلىرى ۋە قەبىلىداشلىرىدىن ياردەم سورايدۇ. بۇنىڭغا ئەل - ئاغىنىلىرى، تۇغقانلىرى ۋە قەبىلىداشلىرى ئىئانە توپلاپ ياردەم بېرىدۇ. بۇنىڭدىن ھېچقانداق ئادەم باش تارتمايدۇ. ئەگەر باش تارتىدىغان بولسا، ئۆز بېشىغا كۈن چۈشۈپ ياردەم تەلەپ قىلىش توغرا كەلگەندە، ئۇنداقلار بۇخىل ياردەمدىن مەھرۇم قالىدۇ.

پەۋقۇلئاددە چوڭ زىيان تارتىپ، قەرزدىنى تۆلەشكە كۈچى يەتمەيدىغان [illegible] ئەزاسى ئۆزىنىڭ تۇغقانلىرى ۋە قەبىلىداشلىرىدىن مۇشۇ قەرزىنى تۆلەشكە ياردەم قىلىشنى تەلەپ [illegible]دۇ. بۇ ئادەت «جامائەت ياردىمى» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ ئادەت بويىچە بۇ ئادەمنىڭ تۆلىيەلمىگەن [illegible] زىنى ئۇنىڭ تۇغقانلىرى ۋە قەبىلەداشلىرى قەرزىنىڭ مىقدارىغا قاراپ جامائەتكە چېچىپ تۆلەيدۇ.

بۇ خىل ۋەزىيەتنى ئۆتۈمىگەن ئادەم جامائەتتىن ياردەم ئېلىش ھوقۇقىدىن ئۆزلۈكىدىن مەھرۇم بولىدۇ. جامائەت بەركىتىمنى بۇزغان ئادەم قاتارىدا قارىلىپ، قەبىلە ئىچىدە يامان ئاتقا قالىدۇ.

بۇ خىل ئەنئەنە ۋە ياردەمدىن ئۆز ۋاقتىدا ئېكسپىلاتاتۇر سىنىپلارمۇ پايدىلانغان. لېكىن خەلق ئاممىسى ئىچىدە مۇنداق ئۆزئارا ياردەمنىڭ ئادەت شەكلىدە ساقلىنىشى قازاقلار ئىچىدە تىمەمچىلەر بولماسلىقنىڭ ئاساسىي سەۋەبىدۇر.

«لاپقۇت» ياكى «ياردەم»

قازاق ئادەتلىرىنىڭ يەنە بىر تۈرى «لاپقۇت» ۋە «ياردەم» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ ئادەت بويىچە كۆپچىلىك بىرلىشىپ جىددىي كۈچ سەرپ قىلىشنى تەلەپ قىلىدىغان ئىش مەزگىلىدە مەسىلەن: قوي قىرقىش، چۆپ چېپىش، يۇڭ ساۋاش، كىگىز بېسىش، ئۆي سېلىش، ئوما ئوروش، قوتان سېلىش ئوخشاش ئىشلاردا ئاۋۇلداشلىرى ۋە قەبىلەداشلىرىنى ياردەمگە چاقىرىدۇ. ئۇلار ياردەملىشىپ، بۇ ئىشلارنى پۈتتۈرىدۇ. ئۆي ئىگىسى ئىشقا قاتناشقان ئادەملەرنى تاماق ئېتىپ مېھمان قىلىدۇ. ئادەتتە ياردەمگە مال سويۇلىدۇ. لېكىن ئۇلار ئىشلىگەن ئىشقا ھەق ئالمايدۇ. بۇ خىل ئۆرپ-ئادەتتىن كونا جەمئىيەتتە فېئودال سىنىپلارمۇ پايدىلىنىپ، ئەمگەكچىلەرنى ھەقسىز ئىشلىتەتتى. لېكىن ئەمگەكچىلەر ئارىسىدا «لاپقۇت» بىلەن «ياردەم» نىڭ مەنىسى باشقىچە بولۇپ ئۇلار «لاپقۇت» قا «لاپقۇت» تەرىقىسىدە ئۆزئارا ياردەملىشىپ كەلگەن. بۇ خىل ئۆزئارا ياردەملىشىش ئادىتى قازاقلار ئىچىدە بۈگۈنكى كۈنگىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

نىكاھ، ئائىلە، ۋارىسلىق قىلىش

قازاق خەلقى ئىچىدە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان ئاساسىي نىكاھ شەكلى يەككە نىكاھ ھېسابلىنىدۇ. قازاقلاردا ئەزەلدىن كېلىۋاتقان نىكاھ ئادىتىدە بىر قەبىلە قېرىنداش ھېسابلىنىدۇ-دە، ئۆزئارا قىز ئېلىشمايدۇ. قۇدىلاشماقچى بولسا، ئاز دېگەندە يەتتە ئەۋلاد (ئاتا) ئۆتكەن بولۇش، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يەتتە «ئۆستەك» بولۇشى شەرت قىلىنىدۇ. «يەتتە ئاتىدىن ئۆتمەي تۇرۇپ قىز ئېلىشماسلىق» تۇغقانلار ئارا نىكاھلىنىپ قېلىشقا قويۇلغان چەكتۇر. «ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يەتتە ئۆستەك بولۇش شەرت» دېگەن سۆز: قازاق ئاياللىرى ئارىسىدا ئەمچەكتىكى بالىسىنى ئۆيىگە قويۇپ، ئاۋۇل ئارىلاپ كەتكەن ۋاقتىدا كۆكسى چىڭقىلىپ كەتسە بىرسىنىڭ بالىسىنى بىرسى ئېمىتىپ بېرىدىغان ئادەت بار. قازاقلارنىڭ ئادىتىدە تۇغقان بولمىسىمۇ، بىر ئانىنىڭ سۈتىنى ئەمگەن ئېمىلداش باللار تۇغقان ھېسابلىنىدۇ. ئەگەر ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يەتتە ئۆستەك بولسا، بالىسىنى ئۆيىگە تاشلاپ قويۇپ يەتتە ئۆستەكدىن ئۆتۈپ، ئەل ئارىلاش مۇمكىن ئەمەس. بۇ ئېمىلداش ئەمەس دېگەننى ئىپادىلەيدۇ. بۇ شەرتلەرگە توشقان ئەھۋال ئاستىدا، يەتتە ئاتىدىن نېرىقى تۇغقانلار ئۆزئارا قىز ئېلىپ قۇدا چۇشۇش ئۈچۈن «قۇدا بولۇش» مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلۈشى كېرەك.

ئۇنجى قېتىم نىكاھلىنىدىغان قىز بىلەن يىگىتنىڭ تۇغقانلىرى پۈتۈن قەبىلىنىڭ چوڭ-چوڭ ئادەملىرىنى چاقىرىپ، مال سويۇپ، سوۋغاتلىرىنى بېرىپ، رازىلىق ئېلىشى كېرەك. يەنى قەبىلە قارارىنى چىقىرىشى كېرەك.

كونا جەمئىيەتتە قىزنى «قالىڭ مال»① ھېسابىغا قۇدىلىشاتتى. قالىڭ مالنىڭ

---

① قالىڭ مال — قىزنىڭ توپلۇقى ئۈچۈن سېلىنىدىغان چارۋا مال.

مەقدارى كۈيئوغۇل بىلەن قىزنىڭ ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ئورۇن -مەرتىۋىسىگە، ھال - ئوقىتىگە قاراپ ھەر خىل بەلگىلىنەتتى. ئادەتتىكى يۇقىرى قالىڭ مال 77 تۇياق بايتال، ئوتتۇرا ھال قالىڭ مال 47 تۇياق بايتال، تۆۋەن قالىڭ مال 17 تۇياق بايتال ئىدى. 1940 -يىللاردا شىنجاڭدىكى ئادەتتىكى قازاقلار ئىچىدە بەلگىلەنگەن قالىڭ مال 20 باش چوڭ مال، 15 باش چوڭ مال، ئون باش چوڭ مال، بەش باش چوڭ مال بولدى. ئاقسۆڭەك خان - سۇلتانلار ۋە چوڭ فېئودال بايلار ئىچىدە يۇقىرى قالىڭ مال يۈز تايلاق (500 بايتال ھېسابىدا) ياكى 200 بايتال ياكى مىڭ قوي قىممىتىدە بولغانىدى. بۇ كەم ئۇچرايدىغان ئايرىم ئەھۋاللاردۇر.

قالىڭ مالنىڭ سىرتىدا، كۈيئوغۇل تەرەپ قىزنىڭ ئاتا - ئانىسىغا «تويلۇق»، «سۈت ھەققى»، «ئاش سۈيى» بېرىدۇ. تۇغقانلىرىغا «كىيىملىك رەخت» قويىدۇ. تويلۇق مالنىڭ مىقدارىغا قاراپ قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى قىزنىڭ توي تەييارلىقىنى ھازىرلايدۇ. قىزغا يېڭى ئۆي تەييارلاپ، تۆگىگە ئارتىپ، قىزنى ئاتقا مىندۈرۈپ ساۋكەلە دوپپىسىنى كىيگۈزىدۇ. كۈيئوغۇلنىڭ ئاتا - ئانىسىغا كىيىملىك قويىدۇ. تويلۇق مالنىڭ مىقدارىغا قاراپ، قىزنىڭ كىيىم - كېچەك، توي جابدۇقلىرىنىڭ ھەر قايسى 5 - 7 - 9 دىن بولىدۇ. ھال-ئوقىتى ناچار كەمبەغەللەر ئىچىدە «قالىڭ مال» ئېلىشماي، «قايچا قۇدا» بولىدىغان ئادەتمۇ مەۋجۇد ئىدى (بۇنىڭدا ئۆز قىزىنى قارشى تەرەپنىڭ ئوغلىغا ياتلىق قىلىپ، ئۇنىڭ قىزىنى ئۆز ئوغلىغا ئېلىپ بېرىدۇ). كەمبەغەللەرنىڭ «قالىڭ مال» بېرىشكە مادارى يەتمىگەندە، ئۇنىڭغا ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، قەبىلىداشلىرى ياردەملىشىپ تەييارلاپ بېرەتتى.

كونا جەمئىيەتتە، فېئودال بايلار ئىچىدە ئىسلام دىنىنىڭ «بىر ئەرگە تۆت خوتۇن راۋا» دېيىدىغان پەتۋاسى بويىچە كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش ئەۋج ئالغانىدى.

قازاقلارنىڭ نىكاھ ئادىتىدە ئۆمۈرلۈك بولۇشنى قاتتىق تەكىتلەيدۇ. شۇڭلاشقا، قازاقلار ئىچىدە نىكاھدىن ئاجراش يوق دېيەرلىك بولۇپ، ھازىرمۇ ئاز ئۇچرايدۇ.

قازاقلارنىڭ ئائىلە-نىكاھ ئادەتلىرىدە ساقلانغان كونا ئادەتنىڭ ئالاھىدە بىر تۈرى «ئېمەڭگەرلىك» ئادىتى بولۇپ، بۇ ئادەت بويىچە ئېرى ۋاپات بولغان ياش ئايال قايتا ياتلىق بولۇشنى خالىسا، ۋاپات بولغان ئېرىنىڭ ئىنىسىغا ياكى ئۇنىڭ تۇغقانلىرىنىڭ بىرسىگە ياتلىق بولۇشى لازىم. مۇنداق ئادەملەر بولمىسا ياكى ئايال ئۇنىڭ ھېچ قايسىسىغا تېگىشنى خالىمىسا، ۋاپات بولغان ئەرنىڭ قەبىلىسى ئىچىدىكى ئەرنى تاللاش شەرت ئىدى. قازاقلاردىكى «ئەردىن كەتسىمۇ، ئەلدىن كەتمەيدۇ» دېگەن قائىدە مۇشۇنى ئىسپاتلايدۇ. بۇ ئايالنىڭ قەبىلىدىن تاللىغان ئادىمى بۇ ئايالنى ئەمرىگە ئېلىشتىن باش تارتقاندىلا ئاندىن بۇ ئايالنىڭ ئۆز ئىختىيارى بىلەن كېتىشىگە يول قويۇلىدۇ.

قازاق ئائىلىسىدە، ئايال ئەرگە بېقىنىدۇ. ئاتىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى مۇتلەق بولىدۇ. بالىلارنىڭ ئاتا-ئانىسىغا قارشى تۇرۇشى، ئاتا-ئانىسىغا بىھۆرمەتلىك قىلىشى قەتئىي چەكلىنىدۇ. ئاتا ئۆزى ئىگىدارچىلىق قىلىپ، قىزىنى ياتلىق قىلىپ، ئوغلىنى ئۆيلەيدۇ. ئۆيلەنگەن ئوغۇللىرىنىڭ مىراسىنى بېرىپ ئۆي ئايرىپ قويىدۇ. كەنجى ئوغلى ئاتىسىغا ۋارىسلىق قىلىدۇ. ئايالنىڭ ئائىلىدە مۈلۈككە ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقى بولمايدۇ. پەقەت ئېرى ئۆلۈپ تۇل قالغان ئايالنىڭ بالىلىرى چوڭ بولغانغا قەدەر ئائىلە مۈلكىگە ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقى بولىدۇ.

ئەر-خوتۇن نىكاھدىن ئاجراشقاندا، بالا ئاتىغا مەنسۇپ بولىدۇ. ئەر ئايالنى تاشلىسا، ئايال ياتلىق قىلىنىپ كەلگەندە ئۆيىدىن توي تەييارلىقى ۋە ئۆي جاھازىلىرىنى ئارتىپ كەلگەن تۆگى-

سى، مەنگەن ئېتى، توي جابدۇقلىرىنىلا ئېلىپ كېتىدۇ. ئەگەر ئايال ئەردىن ئاجرىشىشنى تەلەپ قىلسا، پەقەت ھېچنېمە ئالماي ئۆزىلا كېتىدۇ.

قازاقلارنىڭ ئۆرپ-ئادىتى بويىچە مىراس ئوغۇللارغىلا بۆلۈنىدۇ. قىز ياتلىق قىلىنغاندا قىزغا بېرىلگەن ئات، تۆگە، توي جابدۇقلىرىدىن باشقا مىراس بۆلۈنمەيدۇ. پەقەت ياتلىق قىلىنغان قىز بىر نەچچە يىل ئۆتۈپ، بالىلىق بولغاندىن كېيىن سالامغا كېلىدۇ. مۇشۇ ۋاقىتتا ئاتىسى ئۆز ئىختىيارى بىلەن مەلۇم مال-مۈلۈك بېرىپ قايتۇرىدۇ. بۇ ئەمەلىيەتتە ئاتىنىڭ قىزىغا بەرگەن مىراسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. جىيەنلەرگە (قازاقلاردا قىزنىڭ بالىسى جىيەن ئاتىلىدۇ) بېرىلگەن «قىرىق سەركەش» بىلەن «جىيەنلىك» مۇشۇ دائىرىگە كىرىدۇ.

ئېرى ئۆلگەن ئاياللارغا ئەردىن قالغان مۈلۈكنىڭ ئالتىدىن بىرى، سەككىزدىن بىرىنى بېرىدۇ. تۇل قالغان ئاياللار ئىككى، ئۈچ بولسىمۇ مۇشۇ مىراسنى بۆلۈشۈۋالىدۇ. ياتلىق قىلىنمىغان قىز ئانىسى بىلەن كېتىدۇ. قازاقلارنىڭ ئۆرپ-ئادىتىدە بالا بېقىۋېلىش كەڭ ئەۋج ئالغان. بېقىۋالغان بالىنى ئۆيلەپ، ئۇنىڭغا مىراس بۆلۈپ بېرىدۇ. ئۇنى «ئاسراندى» دەپ ئاتاش، كەمسىتىش مەنئىي قىلىنىدۇ.

قازاق خەلقى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلسىمۇ، لېكىن نىكاھ، ئائىلىگە ۋارىسلىق قىلىش ۋە باشقا ئىشلارنى باشقۇرۇشتا، ئىسلام قائىدىسىگە قارىغاندا ئۆزلىرىنىڭ بۇرۇنقى ئۆرپ-ئادەتلىرىنى يۇقىرى كۆرىدۇ. مۇشۇنداق ئىشلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئەزەلدىن تارتىپ داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ئۆرپ-ئادىتى بويىچە بىر تەرەپ قىلىدۇ. مانا بۇلار قازاق مىللىتىنىڭ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان باشقا مىللەتلەردىن پەرقلىنىدىغان ئالاھىدىلىكى ھېسابلىنىدۇ. قازاقلارنىڭ بۇ خىل ئۆرپ-ئادەتلىرىنىڭ كۆپ قىسمى قەدىمدىن تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان (ئىسلام دىنى كىرىشتىن بۇرۇنقى) ئۆرپ-ئادەتلىرى ئىكەنلىكى شەك-شۈبھىسىز.

يۇقىرىقى ئۆرپ - ئادەت، قائىدە - يوسۇنلار قازاقلار ئىچىدە ئازادلىققا قەدەر ھۆكۈمرانلىق ئورۇندا تۇرۇپ كەلدى. ئازادلىقتىن كېيىن يېڭى نىكاھ قانۇنىنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى نەتىجىسىدە، نىكاھدا، ئائىلىدە، ۋارىسلىق قىلىشتا يەنە باشقا تەرەپلەردە قانۇن بەلگىلىمىسى بويىچە نىكاھ ئەركىنلىكى، ئەر - ئايال تەڭلىكى ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى. كونا فېئوداللىق تەرتىپلەر يوقىتىلدى. لېكىن يەتتە ئاتىغا قەدەر قىز ئېلىشماسلىققا ئوخشاش مىللىي ئۆرپ - ئادەتلەر تېخىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە.

تەنتەنىلىك توي ۋە قائىدە - يوسۇنلار

چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كۆچمەن قازاق خەلقىنىڭ ھاياتىدا يازدىكى ئۈچ ئايلىق يايلاق ۋاقتى «ئۆمۈرنىڭ جەننىتى» ھېسابلىنىدۇ. ياز كېلىش بىلەن تەڭ خۇشپۇراقلىق رەڭگا-رەڭ گۈللەر ئېچىلىپ، يايلاق ئاجايىپ گۈزەللىشىدۇ. ماللار سەمرىپ، سۈت كۆپىيىپ، قىمىز چىقىدۇ. چارۋىچىلارنىڭ قولى ئىشتىن بوشاپ ئارام ئېلىش ۋاقتى يېتىپ كېلىدۇ. قىشنىڭ دەردىنى تارتقان قازاقلار يايلاقتا ئېچىلىپ - يايراپ، بارلىق توي - تۆكۈن، كۆڭۈل ئېچىش، تۈرلۈك ئەنئەنىۋى پائالىيەتلىرىنى يايلاقتا ئۆتكۈزىدۇ. قازاقلاردىكى «قىشتا قىسىل، يازدا يايرا» دېگەن تەمسىل مۇشۇنىڭدىن كېلىپ چىققان.

قازاقلاردا «توي» پەقەت توي قىلغۇچى بىر ئائىلىنىڭ خۇشاللىقىلا ئەمەس، ھەتتا پۈتۈن بىر قەۋمنىڭ ئورتاق مەرىكىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭلاشقا، بىر ئائىلە توي قىلسا، ئۇنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، ئەل - ئاغىنىلىرى، ھەتتا پۈتۈن بىر قەۋمى سەپەرۋەرلىككە كېلىپ، كى-

كەز ئۆيلىرىنى ئېلىپ كېلىپ تىكىپ، بىيەلىرىنى باغلاپ (قىمىز چىقىرىپ)، ئاشلىرىنى تەييارلىشىپ، مېھمان كۈتۈشۈپ، توي ئىشلىرىنى قىلىشىدۇ. بۇنىڭ سىرتىدا قالغانلىق — ئەلنىڭ شەنىگە نۇقسان يەتكۈزگەنلىك، ئەزىمەتلىك بۇرچىنى ئادا قىلمىغانلىق بولىدۇ. تويغا ئەر - ئايال، قېرى - ياش، بالا - چاقا ھەممەيلەن بارىدۇ. ئادەم سانى چەكلەنمەيدۇ. قازاقلارنىڭ توي - تۆكۈن ۋە ئادەت - يوسۇنلىرىنىڭ تۈرلىرى خىلمۇخىل بولۇپ، قازاق خەلقىنىڭ ھاياتى تويسىز - ئەلنەغمىسىز ئۆتمەيدۇ. قازاقلارنىڭ ھەممە تويى «تويباشلار» ناخشىسى بىلەن باشلىنىدۇ.

تۇغۇت تويى

بىر بالىنىڭ دۇنياغا كېلىشى پەقەت بالا تۇغۇلغان ئائىلىنىڭلا خۇشاللىقى ئەمەس، بەلكى ئاۋۇل - ئايماقنىڭ ئورتاق خۇشاللىقى. بولۇپمۇ شۇ ئائىلىدە ئوغۇل تۇغۇلسا قازاقلار قاتتىق ئەتىۋارلايدۇ. «ئوغۇل تۇغقانغا كۈن تۇغىدۇ» دېگەن تەمسىل مۇشۇنىڭدىن قالغان. ئادەتتىكى قازاق يوسۇنى بويىچە بالا تۇغۇلغان كۈنى شۇ ئائىلىدە توي باشلىنىپ، «قالجا (ئېغىر ئاياغ ئايالغا بېغىشلاپ بېقىلغان قوي)» سويۇلۇپ، بۇ ئۆيگە شۇ ئەتراپتىكى تۇغقانلىرىنىڭ ئاياللىرى ۋە باشقا ئاياللار يىغىلىپ، بىر كېچە ناخشا ئېيتىپ، دومبىرا چېلىپ، «تۇغۇت ئۆيى»نى كۆزىتىدۇ. تۈرلۈك كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلىدۇ. بەزىدە «تۇغۇت ئۆيى»نى كۆزىتىش ئۈچ كۈن داۋاملىشىدۇ.

بۆشۈك تويى

يېڭى تۇغقان بالىغا ئات قويۇپ، ئۇنى تۇنجى قېتىم بۆشۈككە سېلىش مۇراسىمى «بۆشۈك تويى» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇنىڭغا كۆپىنچە ئەتراپتىكى ئاياللار چاقىرىلىدۇ. تويغا كەلگەن ئاياللار بالىغا ئاتاپ چاچقۇ، كىيىم - كېچەك، كۆز مۇنچاق، ئۇكە ۋە باشقا تويلۇقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ. بۇ تويدا بالىغا ئات قويۇلىدۇ. ئىسمىنى مۆتىۋەر كىشىلەر قويىدۇ. قويۇلىدىغان ئىسمىنى بالىنىڭ ئوڭ قۇلىقىغا ئۈچ قېتىم، ئۇنىڭدىن كېيىن سول قۇلىقىغا ئۈچ قېتىم توۋلايدۇ. ياشانغان مۆتىۋەر ئاياللاردىن بىرى بالىنى تۇنجى قېتىم بۆشۈككە سالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن تويغا يىغىلغانلار تاماق يەپ، بالىنىڭ ئۆمرىنىڭ ئۇزۇن، بەختلىك بولۇشىنى تىلەپ تارقىشىدۇ.

بالىنى ئاتقا مىنگۈزۈش مەرىكىسى

قازاقلاردا بالىنى بەش يېشىدىن باشلاپ ئات مىنىشكە ئۆگىتىلىدۇ. بالىنىڭ تۇنجى قېتىم ئاتقا مىنىدىغان كۈنىگە بېغىشلاپ ئاتا - ئانىسى مەخسۇس توي قىلىپ بېرىدۇ. ئاتقا مىنىدىغان بالا بېشىغا ئۇكە تاقاپ «ئاچاماي» دەپ ئاتىلىدىغان ئىككى تەرىپى «×» شەكلىدە ئاچىماق ياسالغان ئېگەرگە مىنىپ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى ۋە قەبىلىداشلىرىنىڭ ئۆيلىرىنى ئارىلايدۇ. بالا ئات مىنىپ مەخسۇس يوقلاپ بارغان تۇغقانلىرى بالىغا قۇرۇت ۋە بوغۇرساقلاردىن چاچقۇ چېچىپ بىر يۈرۈش ئېگەر جابدۇقلىرىنى بېرىدۇ. مۇشۇنىڭدىن باشلاپ، بۇ بالا ئېگەر-توقۇمغا ئىگە بولۇپ، تاي ۋە غۇنانغا مىنىپ يۈرۈشكە باشلايدۇ. كۆچمەن تۇرمۇشنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن قازاقلاردا بىردىن ئېگەر بولۇشى شەرت. قازاقلار ئىچىدە ئات-ئۇلاغ تاپماق ئاسان، ئېگەر تاپماق تەس. چۈنكى قازاقلار ھاياتىنىڭ كۆپ قىسمى ئات ئۈستىدە ئۆتىدۇ. «ئات تېپىلىدۇ، ئېگەر تېپىلمايدۇ» دېگەن تەمسىلمۇ شۇنىڭدىن چىققان. قازاق بالىلىرى ئات مىنىشكە خۇشتار، ئۇلارنىڭ تىلى «ئات» دەپ چىقىدۇ. بۆشۈكتىكى

ۋاقتىدىلا ئانىسى ئۇنى ئاتىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ يۈرىدۇ. قازاقنىڭ بالىلىرى يىغ[illegible] رمەن» دېسە يىغىسى بېسىلىدۇ.

سۈننەت تويى

ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىسى بويىچە قازاقلار ئوغۇل بالىلىرىنى بەش ياكى يەتتە ياش ۋاقتىدا خەتنە قىلدۇرىدۇ. خەتنە قىلدۇرۇش مۇناسىۋىتى بىلەن توي قىلىدۇ. توي ھارپىسىدا خەتنە قىلىنىدىغان بالىنىڭ بېشىغا ۋە ئىككى مۈرىسىگە ئۈكە تاقاپ، ئاتقا مىنگۈزۈپ، يېقىن ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنى ئارىلىتىدۇ. بارغان يەرلەردىكى تۇغقانلىرى چاچقۇ چېچىپ تەبرىكلەيدۇ. ئۆزلىرىنىڭ ھال-ئوقىتىگە قاراپ بالىغا ئۈكە تاقايدۇ. ئوغلاق، باقلان، قۇلۇن قاتارلىق ياش ماللارنىڭ بىرسىگە ئەن سېلىپ بېرىدۇ. مۇشۇ تويدا بالىغا بېغىشلاپ ئەن سېلىنغان ئەركەك قۇلۇن چوڭ بولغاندا «سۈننەت ئېتى» ھېسابلىنىدۇ.

بالىنىڭ خەتنىسىنى قازاق ئىچىدە مۇشۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان «خوجىلار» قىلىدۇ. ھازىرقى كۈندە بالىنى خەتنە قىلىشنى دوختۇرلار قىلماقتا. خەتنە قىلىش ئىسلام دىنىدىن كەلگەن بولۇپ، بۇ دىنىي ئادەتتىن مىللىي ئادەتكە ئايلانغان. سۈننەت تويى ئەمەلىيەتتە بالىنىڭ بالاغەتكە يېتىپ، قاتارغا قوشۇلۇشىنىڭ دەسلەپكى جەريانىنى قۇتلاشتىن ئىبارەت.

قىز چىقىرىش ۋە كېلىن چۈشۈرۈش

قازاقلارنىڭ قىز ياتلىق قىلىش ۋە كېلىن چۈشۈرۈشتىكى ئادەت-يوسۇنلىرى خېلى كۆپ بولۇپ، قۇدا چۈشكۈچى ئىككى تەرەپ توختامغا كەلگەندىن كېيىن، كۈيئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپكە «ئۆلتىرى» (كىچىك چاي) ئاپىرىدۇ. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۆلتىرى (كىچىك چاي) تويى ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ قۇدىلىقنىڭ رەسمىيلەشكەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن كۈيئوغۇل تەرەپ ئۆز تەرەپىدىكى كىشىلەرنى چىللاپ «جىرتىش سېلىش» تويى قىلىدۇ (جىرتىش-يىگىت تەرەپنىڭ قىز تەرەپكە ئاپىرىدىغان كىيىم-كېچەك رەختلىرى). مۇشۇ تويدا ئاپىرىلىدىغان «جىرتىش» تەييارلىنىدۇ. ئۇنىڭغا ئۇرۇق-تۇغقانلىرى ياردەم قىلىدۇ.

تەييارلانغان «جىرتىش» قىز تەرەپكە ئاپىرىلىدۇ. قىز تەرەپ توي قىلىدۇ. بۇ، توي كۈيئوغۇلنىڭ «يۈز كۆرۈشۈش» تويى بولۇپ، «ئىشىك كۆرۈش تويى» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ قېتىم كۈيئوغۇل قىز بىلەن ئۇچرىشىدۇ ۋە قېيىن ئاتا، قېيىن ئانىسىغا كۆرۈنىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن كۈيئوغۇلنىڭ قېيىن ئاتىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ-كېلىشىگە بولىدۇ.

ئىشىك كۆرۈش تويىدىن كېيىن، قىزنىڭ ئاتا-ئانىسى «ئۇزىتىش تويى»نى قىلىپ، قىزىنى ئۇزىتىدۇ. بۇنىڭغا ئۇلاپلا يىگىت تەرەپتە «كېلىن چۈشۈش تويى» بولىدۇ. شۇنداق قىلىپ توي مەرىكىسى ئارقا-ئارقىدىن ئۆتكۈزۈلىدىغان بەش قېتىملىق توي ئارقىلىق بېجىرىلىدۇ. بارلىق توي «تويباشلار» دەپ ئاتىلىدىغان مۇراسىم ناخشىسى بىلەن باشلىنىدۇ. بۇنىڭ مەزمۇنى تويىنى تەبرىكلەش ۋە تۈرلۈك كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى بىلەن توي ئۆتكۈزۈشكە يۇرتنى ئىلھاملاندۇرۇشتىن ئىبارەت. قىز ئۇزىتىش تويىدا ئىسلام دىنىدىكى باشقا مىللەتلەرگە ئوخشاش موللىلارنىڭ ئالدىدا «نىكاھ ئوقۇتۇش» رەسمىيىتى داغدۇغىلىق بولمايدۇ. ئەر-خوتۇنلۇق مۇناسىۋەت قازاقلارنىڭ قەدىمكى مىللىي ئادىتى بويىچە قىزلار بىلەن يىگىتلەر ئىككى تەرەپ بولۇپ «يار-يار»

ئېيتىش بىلەن ماقۇللىنىدۇ. «يار-يار» يېڭى توي قىلغان ئەر-خوتۇنلارنىڭ دوستانە، ئىناق، ئىتتىپاق، بەختلىك تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشىنى تىلىگەن كۆپچىلىكنىڭ تىلەكلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.

قىز ياتلىق قىلىنىپ بارغاندىن كېيىن «كېلىن چۈشۈرۈش تويى» ئۆتكۈزۈلىدۇ. يىگىتدىن چۈشكەن كېلىن قېيىن ئاتىسىنىڭ ئۆيىگە كىرگۈزۈلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قىزىل - يېشىل بايراقچىلار باغلانغان قامچا تۇتقان بىر يىگىت «يۈز ئاچار» ناخشىسىنى ئېيتىپ كېلىننىڭ يۈزىنى ئاچىدۇ. «يۈز ئاچار» ناخشىسى ئارقىلىق يېڭى چۈشكەن كېلىن ئائىلىگە تونۇشتۇرۇلىدۇ. كېلىنگە ئەقىل كۆرسىتىلىپ، نەسىھەت قىلىنىدۇ. كېلىن قېيىن ئاتا، قېيىن ئانىسىغا، قېيىن ئاغىسىغا سالام قىلىدۇ. چوڭ ئۆينىڭ ئوتىغا ماي تاشلايدۇ. ماي قويۇلغان ئوت لاپىدە يانغاندا ئولتۇرغانلار «ئوت ئانا، ماي ئانا، ئىلتىپات قىل» دەپ ئىبادەت قىلىدۇ. بۇ، قازاق خەلقىنىڭ ئىسلام دىنىدىن بۇرۇنقى ئوتقا ئىبادەت قىلىدىغان ۋاقتىدىن قالغان ئادەتلىرىنىڭ بىرى ئىكەنلىكىدە شەك يوق.

يۇقىرىدا ئېيتىلغان تويلارنىڭ ھەممىسى ئەلنەغمە بىلەن ئۆتىدۇ. بۇ تويلاردا «تويباشلار»، «يۈز ئاچار»، «يار - يار» ۋە باشقا مەردىكە ناخشىلىرى ئېيتىلىدۇ. ھەر تۈرلۈك مەردىكە ناخشىلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس ئاھاڭى بولىدۇ. بۇنىڭدىن تاشقىرى «ئۆلەڭ (شېئىر) تويى» دەپ ئاتىلىدىغان مەردىكە بولۇپ، بۇ كۈيئوغۇلنىڭ يۈز كۆرۈشۈش تويىغا بىرلەشتۈرۈلۈپ ئۆتكۈزۈلىدۇ. تاڭ ئاتقىچە «ئاقىنلار ئېيتىشىشى» بولىدۇ.

قىز چىقىرىش ۋە كېلىن چۈشۈرۈش تويلىرىدا نۇرغۇنلىغان ئويۇنلار ئۆتكۈزۈلىدۇ: «سوۋغا ئېلىپ قېچىش»، «ئوغلاق تارتىشىش»، «قىز قوۋار» قاتارلىق ئويۇنلارنى ئوينايدۇ. «ئاتلارنى يورغىغا سالىدۇ»، «پالۋانلار چېلىشىدۇ»، «تەڭگە ئېلىنىدۇ»، «يامبۇ ئاتىدۇ»، «ئات سەكرىتىدۇ»، «ئات ئۈستىدە كۈچ سىنىشىدۇ». بۇلار تەنھەرىكەت خاراكتېرى كۈچلۈك بولغان ئويۇنلار ھېسابلىنىدۇ.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

(بېشى 39-بەتتە)

سوپىلار سوقۇشى يۈز بەرگەن؛ مەخدۇم ئەزەمنىڭ ئەڭ ئاتاقلىق ھەمراھى، مەسلىھەتچىسى «ئۇزۇن قولاق زات» دەپ نام چىقارغان مەككە خوجا ئۆزىنىڭ 40 مۇرىتى بىلەن شوردۆڭ دېگەن يەردە (مەكىت تەۋەسىدىكى بۇ يەر ھازىر «شەھىددۆڭ» دەپ ئاتىلىدۇ) خوجا مۇھەممەد شېرىپ سوپىلىرى تەرىپىدىن قەتلە قىلىپ تاشلانغان. ئاقسۇ، كۇچا، باي، مارالبېشى قاتارلىق جايلاردىمۇ مەخدۇم ئەزەمچىلەر خەلقنىڭ غەزىپى بىلەن تۇرالمايدىغان بولۇپ قېلىشقان. ئاخىرى بۇ ئىشلارنىڭ تەسىرى بىلەن مەخدۇم ئەزەم ئۆز يېرىدە «ئۆزىچىلا» كېتىپ قالغان. «مەخدۇم ئەزەم يولى» مۇ بىر مەزگىل كاساتلاشقان.

لېكىن بىزنىڭ شۇ چاغلاردىكى ئەجدادلىرىمىز يەنىلا شۇ «مەخدۇم ئەزەم يولى»، «مەخدۇم ئەزەم ئەۋلادلىرى»، «مەخدۇم ئەزەم مۇرىتلىرى» ھېسابلىنىدىغان سوپى، ئىشانلار ياكى خوجا «پىر» لارنىڭ نەچچە ئەسىرلىك جاھالەتلىك زامانلىرىدىن قۇتۇلۇپ كېتەلمىگەن، ھەتتا كەلگۈسى ئەۋلادلىرى ئۈچۈن نادانلىق (جاھالەت) ئەسلىمە خاتىرىلىرىنى قالدۇرۇشۇپ، تەقدىرگە تەن بېرىش ئادەتلىرىنى يۇقتۇرۇشۇپ ئالەمدىن ئۆتۈشكەن. تارىخىي مەنبەلەردىن بىلىشىمىزچە، 16- ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن 19- ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە شىنجاڭدا سوپىلىق تەرىقىتىنى يۈرگۈزۈش ئۈچۈن توختىماي ھەرىكەت قىلغان، چوڭ - چوڭ ئىشلارنى تەۋرەتكەن ۋە بىرقىسىم تارىخىي پاجىئەلەرنى كەلتۈرۈپ چىقارغان مەشھۇر «زات» لارنىڭ ئىنتايىن كۆپچىلىكى ئەنە شۇ مەخدۇم ئەزەم ئەۋلادلىرى ۋە مەخدۇم ئەزەمچىلەردىن ئىبارەتتۇر.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى بۆشۈك تويى

سوفىيوپ

ئۇيغۇرلار جەمئىيىتىدە ئەسىرلەردىن بۇيان داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى بۆشۈك تويى — بوۋاق تۇغۇلۇپ 40 كۈندىن كېيىن قىرقى چېچى ئېلىنىپ، بوۋاقنىڭ بۆشۈككە سېلىنغانلىقىنى قۇتلۇقلاش يۈزىسىدىن، تۇنجى تۇغۇتلۇق ئائىلىنىڭ ئاتا-ئانىسىنىڭ ئۆيىدە، تۇنجى پەرزەنتنىڭ شەرىپىگە ئۆتكۈزۈلىدىغان ئاددىي-ساددا، ئەمما مول مەزمۇنلۇق ئائىلىۋى مەرىكىدۇر.

ھامىلدارلىق مەزگىلى

ئۇيغۇرلاردا، قىز ياتلىق قىلىنىپ، تۇنجى تۇغۇتتا ئاتا-ئانىسىنىڭ ئۆيىدە يەڭگىش ئومۇمىي ئادەتتۇر.

قىز ياتلىق قىلىنىپ، ھامىلدار بولغانلىقى سېزىلگەندىن كېيىن، قىزنىڭ ئانىسى پۈتۈن ئېسى-يادى بىلەن قىزىنىڭ تۇغۇت غېمىدە بولۇپ، ئۇنىڭ سېزىكلىك ئالامەتلىرىگە ئالاھىدە دىققەت قىلىدۇ. تەجرىبىلىك تۇغۇت ئانىلىرى ۋە ئانىلار تۆۋەندىكى ئالامەتلەرگە قاراپ قورساقتىكى بالىنىڭ ئوغۇل ياكى قىزلىقىغا ئالدىن ھۆكۈم قىلىشىدۇ ھەم شۇ بويىچە ئەشتان-پايپاق تىكىپ، بۆشۈك تەييارلايدۇ.

بۇنىڭدا، ھامىلدار ئايال سېزىك بولۇپ، كۆڭلى ئاچچىق-چۈچۈك، تەمى قاڭسىق يېمەكلىكلەرنى تارتسا، يۈزىگە داغ چۈشۈپ، مىجەزى چۈس بولۇپ قالسا ياكى ساغرىسى چوڭىيىپ كەتسە قىز تۇغىدۇ دەپ قارايدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە ھامىلدار ئايال تاتلىق-تۇرۇم يېمەكلىكلەرگە سېزىك بولۇپ، مىجەزى ئېغىر-بېسىق، يۈزى پارقىراق بولۇپ قالسا ئوغۇل تۇغىدۇ دەپ قارايدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆز تەجرىبىلىرى بويىچە قىلغان ھۆكۈم ۋە پەرەزلىرى بەزى ھاللاردا توغرا چىقىپمۇ قالىدۇ.

قىزنىڭ ئاتا-ئانىسى قىزى تەۋەللۇد قىلىشقا ئۈچ ھەپتە قالغاندا ئوغۇلنىڭ ئاتا-ئانىسى ياكى كۈيئوغلى بىلەن ئالاقىلىشىپ، قىزنى يۆتكەپ كېتىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرىدۇ. قۇدىسى ياكى كۈيئوغلى قوشۇلغاندىن كېيىن، مەھەللىسىدىن ھەم ئۇرۇق-تۇغقانلىرىدىن بولۇپ يەتتە-سەككىز ئايالنى باشلاپ قۇدىسىنىڭ ئۆيىگە كېلىدۇ. قۇدا تەرەپ ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا قاراپ، ئۆز مەھەللىسىدىن بەش-ئالتە ئايالنى چاقىرىپ، تويۇق-سۈيۈق ئاش قىلىپ، ئۇلارنى چىرايلىق مېھمان قىلىپ ئۇزىتىپ قويىدۇ. قىزنى ئوغۇلنىڭ ئۆيىدىن ئېلىپ مېڭىش ئالدىدا ئوغۇلنىڭ ئاتا-ئانىسى كېلىنىنىڭ سالامەت يەڭگىشى ئۈچۈن، بوسۇغا ئالدىغا چىقىپ، يۈزىنى قىبلىگە قىلىپ تۇرۇپ دۇئا قىلىدۇ. بۇ چاغدا ئۇزاتقۇچىلار ھەم ئۇزىغۇچىلارمۇ دۇئادا تەڭ قول كۆتۈرۈشۈپ، بىر ئاز كۆز يېشىمۇ قىلىشىدۇ. چۈنكى ئازادلىقتىن بۇرۇن تۇنجى تۇغۇتنى ھايات-ماماتلىق جەڭ قاتارىدا كۆرۈپ «تەلىيى بولسا ساق قالىدۇ، بولمىسا ئالەمدىن كېتىدۇ» دەپ قارايتتى. ئۇ زامانلاردا مەخسۇس

ئۆرپ-ئادەتلەر

دوختۇرخانىلار ۋە تۇغۇت دوختۇرلىرى بولمىغانلىقتىن، بولغاندىمۇ، خۇراپىي ئەقىدىلەر تۈپەيلىدىن ئۇلارنىڭ ياردىمىنى راۋا كۆرمىگەچكە، باللىق تەتۈر كېلىپ قېلىشى ياكى ھەمراھىنىڭ چۈشمەسلىكى بىلەن تۇنجى تۇغۇتىدا ئۆلۈپ كېتىدىغان ئەھۋاللار دائىم يۈز بېرىپ تۇراتتى. شۇڭا تۇنجى تۇغۇتىدا يۆتكەپ كېتىش، نەزىر - چىراق ئۆتكۈزۈش، بويىدىن ئاجراپ كەتمىسۇن دەپ ئېغىر - يېنىك ئىشلارغا سالماسلىق ئومۇمىي ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان.

ئانىنىڭ تۇغۇتلۇق مەزگىلى

بوۋاق تۇغۇلغاندىن كېيىن، تۇغۇتلۇق ئايال 40 كۈنگىچە تالا - تۈزگە چىقمايدۇ، تاماق ئەتمەيدۇ، كىر يۇمايدۇ، سوغۇق سۇغا قولىنى سالمايدۇ ھەم يۇيۇنمايدۇ (ئايرىم ئەھۋال ئاستىدا ئايال يەڭگىپ بىر ھەپتە بولغاندا ئۇنىڭ ئانىسى ھەر خىل ئۆسۈملۈكلەردىن تەييارلانغان ئىسسىقلىق دورىلىرىنى قايىنىتىپ، لۆڭگىنى ھۆلدەپ پۈتۈن بەدىنىنى بىر قېتىم سۈرتۈپ قويىدۇ. شۇنداقلا قىزنىڭ تۇغۇت جەريانىدا تولغاق يەپ، ئۈگىلىرىنىڭ ئاجراپ زەخىملەنگەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۈگىلەرنى تېزرەك جايىغا چۈشۈرۈش، سالامەتلىكىنى ياتراق ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن بەش - ئالتە تۇخۇمنى چېقىپ، بىر ماتاغا چىلاپ بېلىنى تېڭىپ قويىدۇ). پەقەت بوۋاق 40 كۈنلۈك بولۇپ قىرقىنى چىقىرىدىغان كۈنى (بۆشۈك تويى كۈنى) ئاندىن تۇغۇتلۇق ئايال ئورنىدىن تۇرۇپ، قارا چاي، دورا - دەرمەكلەر قايىنىتىلىپ ئىسلىمان قىلىنغان سۇدا يۇيۇنۇپ، چاچلىرىنى تاراپ، بۆشۈك تويىغا كەلگەن ئوششاق باللار، ئۇرۇق - تۇغقانلار ۋە مېھمانلار بىلەن كۆرۈشىدۇ. شۇ كۈندىن تارتىپ تاماق ئېتىش ۋە باشقا ئۆي ئىشلىرىغا ئارىلىشىدۇ. بوۋاق 40 كۈنلۈك بولمىغىچە تۇغۇتلۇق ئايالنىڭ قولىدىن تاماق يېيىش مەكرۇ دەپ قارىلىدۇ، بۇ تازىلىق جەھەتتىن دەپ قارالسىمۇ، مۇھىمى تۇغۇتلۇق ئايالنى ئاسراش كۆزدە تۇتۇلىدۇ شۇنداقلا 40 كۈنگىچە كىشىلەرگە كۆرۈنۈش مەنئىي قىلىنىدۇ (ئايرىم جايلاردا ئۆزىنىڭ دادىسىغىمۇ كۆرۈنمەيدۇ). بۇ ئەدەب - ئەخلاق جانىبىدىندۇر. ئەمما بوۋاق 40 كۈن بولماي تۇرۇپمۇ جامائەتكە بىر قېتىم كۆرسىتىلىدۇ. ئۇ بولسىمۇ «ئات تويى» كۈنىدۇر.

بوۋاق تۇغۇلۇپ ئۈچ كۈن ياكى يەتتە كۈن بولغان ئارىلىقتا، تۇغۇتلۇق ئايالنىڭ ئاتا - ئانىسى كۈيئوغلىنى ھەم ئۇنىڭ ئاتا - ئانىلىرىنى چاقىرىپ «ئات تويى» قىلىپ بېرىدۇ. بۇنىڭدا شۇ مەھەللىنىڭ ئىمامى ياكى يۈز - ئابرويلۇق كىشىدىن بىر قانچىسى تەكلىپ قىلىنىدۇ. ئۇلاردىن بىر ئاخۇن بوۋاقنى قولىغا ئېلىپ، بوۋاقنىڭ يۈزىنى قىبلىگە قىلىپ تۇرۇپ ئىككى قۇدىنىڭ تاللىغان ئىسمىنى (ئايرىم جايلاردا كىتابقا قاراپ قويىدۇ. بۇنىڭدا بىر كىتابنى بوۋاققا ئاچقۇزىدۇ، ياكى ئىككى قۇدىنىڭ بىرسى كىتابنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدىن ئېچىپ شۇ يەرنى ئوقۇيدۇ، شۇ جايدىن قانداق ئىسىم چىقسا شۇنى قويىدۇ ۋە ياكى مەخسۇس «ئات قويۇش رىسالىسى» غا قاراپ ئاتىمۇ قويىدۇ) ئەزان چىللاپ قويىدۇ ھەم بوۋاقنىڭ قۇلىقىغا تاللىغان شۇ ئىسمىنى توۋلاپ بوۋاقنى جايىنامازغا ياتقۇزۇپ، بىر يۆملىتىدۇ، ئاندىن كېيىن مېھمانلار بوۋاقنىڭ دۇنياغا كۆز ئاچقانلىقىنى تەبرىكلىشىدۇ. شۇ كۈنى بوۋاقنىڭ 1- رەسمىيىتى ئادا قىلىنغان بولىدۇ، لېكىن بۇنىڭ بىلەن تۇغۇتلۇق ئۆينىڭ ئىشىككە ئېسىلغان قىزىل لاتا ئېلىنىپ كەتمەيدۇ. بۇ قىزىل لاتا بولسا — «بۇ ئۆيدە تۇغۇتلۇق ئايال بار، مېھمان قوبۇل قىلالمايمىز» دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ. ئۇ ئۆيگە بىرەر ئىش بىلەن ياكى مېھمان بولۇپ كەلگۈچىلەرمۇ، قىزىل لاتىنى كۆرگەندىن كېيىن ئۆزلۈكىدىن كېتىپ قالىدۇ. زۆرۈر ئىش بولسا ئۆي ئىگىسىنى چاقىرتىپ چىقىپ سىرتتا كۆرۈشىدۇ. شۇ ئائىلىدىكىلەرمۇ تۇغۇتلۇق ئۆيگە كىرىش توغرا كەلسە ھاسىراپ - ھۆمىدەپ، يۆتىلىپ، ئالدىراپ كىرىشكە بولمايدۇ. پەقەت ئىشىكنىڭ تۈۋىدە دېمىنى ئېلىۋېلىپ، سىرتتا يۆتىلىۋېلىپ ئاندىن كىرىدۇ. بۇ ئادەت ۋە قائىدىلەر بوۋاقنى چۆچۈتۈۋەتمەسلىكنى كۆزدە تۇتىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئايال يەڭگىپ 40 كۈن بولمىغىچە يالغۇز تاشلاپ قويۇلمايدۇ، كېچىسى ئانىسى ياكى بىر ئايال ھەمراھ بولۇپ، تاڭ ئاتقىچە چىراغ ئۆچۈرۈلمەيدۇ.

بۆشۈك تويى

ئۇيغۇرلار ئاساسەن (ئايرىم جاي، ئايرىم ئائىلىلەردە ئىككى - ئۈچ بالىسىغا قەدەر) تۇنجى بالىسى

ئۈچۈن بۆشۈك تويى قىلىپ بېرىدۇ. بوۋاق 40 كۈنلۈك بولغاندىن كېيىن، تۇغۇلغان بالىنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۆزىنىڭ مەھەللىسىدىكى مەكتەپ يېشىغا توشمىغان (بەش - ئالتە ياشلىق بالىلار)نى تاللاپ، چىرايلىق، پاكىز بالىلاردىن 20 — 30 نى (ئەسلىدە 40 بالا بولۇش كېرەك) چاقىرىدۇ. بۇ بالىلار ئۈچۈن مەخسۇس بولاق، بىردىن ئوششاق توقاچ تەييارلىنىدۇ. بالىلارنى داستىخانغا تەكلىپ قىلىشتىن بۇرۇن ئۇلارنى بوۋاقنى يۇيۇش ئۈچۈن تەييارلانغان ئابۋان ئۆيگە باشلاپ كىرىپ بوۋاقنى كۆرسىتىدۇ. ئاندىن بوۋاقنى يالىڭاچلاپ، ھەر بىر بالىغا بىردىن ياغاچ قوشۇق تۇتقۇزۇپ، بوۋاقنى يۇيۇش ئۈچۈن تەڭشەلگەن ئىسسىق سۇنى بوۋاقنىڭ بېشىدىن قۇيغۇزىدۇ. ھەر بىر بالا ئۆزىنىڭ چۈچۈك تىللىرى بىلەن ئۇنىڭ ئىسمىنى، بوۋاق ئوغۇل بولسا «جان»، قىز بولسا «ئاي»، «گۈل» دېگەن سۆيەت بىلەن قوشۇپ چاقىرىپ، «××× ئالىم بول (بولۇڭ)»، «××× موللا بول/(بولۇڭ)»، «××× ئەدەبلىك بول (بولۇڭ)»، «××× باتۇر بول (بولۇڭ)».... دېگەندەك سۆزلەرنى تەكرارلاپ، بوۋاقنىڭ بېشىغا سۇ قويۇپ، بوۋاقنى نورىدىن ئىسمىنى ئەكىرىدۇ. بۇ بالىلار بوۋاقنىڭ ئىسمىنى بوۋاققا سىڭدۇرۇپلا قالماستىن، پۈتۈن مەھەللىگە بوۋاقنىڭ ئىسمىنى پەخىرلەنگەن ھالدا ئېلان قىلىدۇ.

بالىلار بوۋاققا سۇ قويۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلارغا ئاتاپ تەييارلانغان زىياپەت باشلىنىدۇ. بۇ زىياپەتتە بالىلارغا بىر سىقىمدىن مېۋە (يازدا ھۆل مېۋە، قىشتا قۇرۇق مېۋە) ئۈلەشتۈرۈپ بېرىلىپ، ئاندىن بىردىن كىچىك توقاچقا بولاق ئېلىپ بېرىلىدۇ. كىچىك بالىلار توقاچقا ئېلىپ بەرگەن بولاقنى ئېلىپ ئۆيلىرىگە خۇشال - خۇرام قايتىپ، ئاتا - ئانىلىرىغا كۆرسىتىشىدۇ.

بوۋاق شۇ كۈنى يۇيۇندۇرۇپ بولۇنغاندىن كېيىن، يالىڭاچ ھالىتىدە كىچىك تەڭنىگە سېلىنىپ، چوڭلار تەرىپىدىن ئايەت ئوقۇلۇپ بىر قېتىم تەۋرىتىلىدۇ. ئاندىن تەڭنىدىن ئېلىپ بۆشۈككە سېلىنىدۇ.

شۇ كۈنى يەنە بوۋاقنىڭ قىرقى چېچى چۈشۈرۈلىدۇ. بۇنىڭغا شۇ يۇرتنىڭ ئەھلى بولغان، قولى يۇمشاق، پېشقەدەم ساتىراش تەكلىپ قىلىنىدۇ.

مەيلى قىز بولسۇن، مەيلى ئوغۇل بولسۇن، بوۋاقنىڭ شۇ قېتىم چۈشۈرۈلگەن چېچى يەرگە چۈشۈرمەي تولۇق يىغىۋېلىنىپ، جىگلاپ شۇنىڭ باراۋىرىدە ساتىراشقا كۈمۈش (ھازىر مۇۋاپىق پۇل) سەدىقە بېرىلىدۇ. ئايرىم جاي ياكى ھالىق ئائىلىلەردە بولسا، بوۋاقنىڭ چېچى چۈشۈرۈپ بولۇنغاندىن كېيىن، مەخسۇس بىر قوي سويۇپ ئۇنى تەكمۈتەك يەتتە پارچىغا بۆلۈپ، ئۇنى ئۆز مەھەللىسىدىكى ئىقتىسادىي ناچارراق ئائىلىدىن يەتتىسىگە سەدىقە ئورنىدا تارقىتىپ بېرىلىدۇ. بۇنداق قىلىشتىن مەقسەت بۇ يەتتە پارچە گۆش شۇ بوۋاقنىڭ يەتتە ئەزاسىنىڭ راۋرۇس، سالامەت چوڭ بولۇشىنى، ئەيىپناق بولۇپ قالماسلىقىنى تىلەپ قىلىنغان سەدىقىدۇر.

يۆتكەپ كېتىش

بۆشۈك تويىدىن كېيىن، تۇغۇلغۇچىنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن تۇغقانلىرى، قوشنىلىرىدىن بولۇپ يەتتە - سەككىز ئايالنى باشلاپ كېلىنىنى يۆتكەپ كېتىش ئۈچۈن قۇدىسىنىڭ ئۆيىگە بارىدۇ. ئوغۇل تەرەپتىكىلەر كېلىنى ئۈچۈن مەخسۇس تىكتۈرگەن كىيىم - كېچەكلەرنى ئېلىپ كەلگەندىن تاشقىرى، نەۋرىسىنى 40 كۈنلۈك قىلىپ بەرگەن (بېقىپ بەرگەن) قىزنىڭ ئانىسى ئۈچۈن بىر كىيىملىك رەخت ئالغاچ كېلىدۇ. قىزنىڭ ئانىسى ئۆز مەھەللىسىدىن بەش - ئالتە ئايالنى چاقىرىپ، قويۇق - سۇيۇق ئاش قىلىپ مېھمانلارنى قىزغىن كۈتىدۇ ھەم قىزى بىلەن نەۋرىسىنى ئېلىپ چىقىپ مېھمانلارغا كۆرسىتىدۇ. مېھمانلار بوۋاقنى بىر بىرلەپ قولىغا ئېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ بوۋاق ئۈچۈن ئەكەلگەن سوۋغىلىرىنى (پول - پېچەك، يوسىدا، ئىشتان - پايپاق) تەقدىم قىلىشىدۇ ۋە بوۋاقنىڭ ئانىسىنىڭ تۇغۇتتىن ئوبدان قوپقانلىقىنى، ياخشى بېقىلغانلىقىنى مەدھىيىلىشىدۇ. شۇ كۈنكى چايدىن كېيىن قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى قىزى ۋە نەۋرىسىنى ئوغۇلنىڭ ئاتا - ئانىسى ۋە ئۇلارنىڭ مېھمانلىرىغا قوشۇپ خۇشال - خۇرام ئۇزىتىپ قويىدۇ.

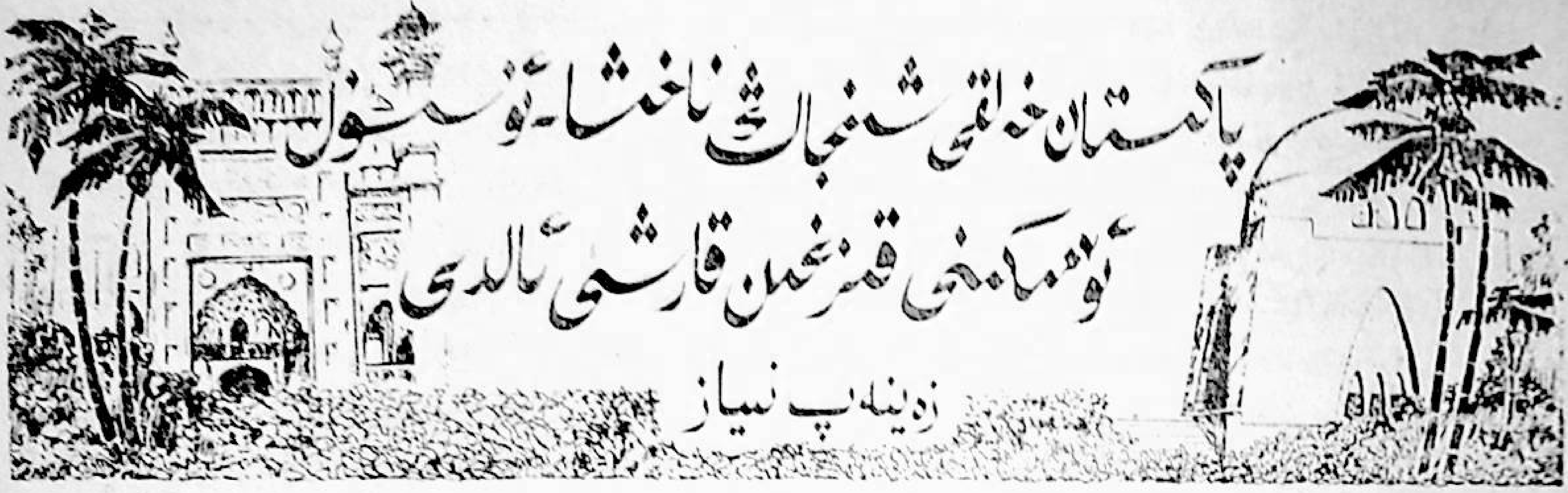

پاكىستان خەلقى شىنجاڭ ناخشا-ئۇسسۇل ئۆمىكىنى قىزغىن قارشى ئالدى

زەينەپ نىياز

1986 - يىل 10 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىن 24 - كۈنىگىچە ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى يولداش ئابلىز داۋۇت باشچىلىقىدىكى شىنجاڭ ناخشا-ئۇسسۇل ئۆمىكى پاكىستان دۆلەتلىك سەنئەت كومىتېتىنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن، جۇڭگو - پاكىستان ئىككى مەملىكەت خەلقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇقنى ئىلگىرى سۈرۈش، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن پاكىستاندا ئويۇن قويغانىدى. مەن ئۇشبۇ ئۆمەك باشلىقى بولۇش سۈپىتىم بىلەن بۇ ئۆمەك تەركىبىدە پاكىستاندا زىيارەتتە بولدۇم.

ئۇيغۇر، خەنزۇ، قازاق، ئۆزبېك مىللەتلىرىنىڭ تۆھپىكار ئارتىسلىرىدىن تەشكىللەنگەن بۇ سەنئەت ئۆمىكىنىڭ پاكىستاندا قويغان ئويۇنلىرى جۇڭگو خەلقىنىڭ جۈملىدىن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پاكىستان خەلقىگە بولغان چوڭقۇر دوستلۇق مۇھەببىتىنى ئىپادىلىدى. ئىككى مەملىكەت خەلقىنىڭ ئۆز ئارا چۈشىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت مەركىزى ھېسابلانغان ئۈرۈمچى بىلەن پاكىستاننىڭ غەربىي شىمال چېگرا ئۆلكىسىنىڭ ئۆلكە مەركىزى پېشاۋۇردىن ئىبارەت ئىككى دوست شەھەرنىڭ قېرىنداشلارچە دوستلۇق مۇناسىۋىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىشتە تېگىشلىك رول ئوينىدى.

شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى 1976 - يىلى پاكىستانغا بېرىپ ئويۇن قويۇپ، پاكىستان خەلقىدە ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇرغانلىقى ئۈچۈن، پاكىستان ھۆكۈمىتى بۇ قېتىم شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىنى بىۋاسىتە تەكلىپ قىلغانىدى. شۇڭا زىيارەت ئۆمىكى شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىدىكى پاشا ئىشان، رابىيە مەھەممەد، مەريەم ناسىر، خەلچەم سىدىق، گۈلباھار سىدىق، مۇھەممەد داۋۇت، ئىمىن قۇربان قاتارلىق ئاتاقلىق ئارتىسلاردىن ۋە نازار قاتارلىق بىر قىسىم ياش، مۇنەۋۋەر ئارتىسلار، مۇزىكانتلار، شۇنداقلا شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكى، خوتەن، تۇرپان ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمەكلىرىدىكى بىر قانچە تالانتلىق ئارتىسلار ۋە مۇناسىۋەتلىك خادىملار بولۇپ جەمئىي 36 كىشىدىن تەشكىللەندى. بىز 9 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئۈرۈمچىدىن ئايروپىلان بىلەن قەشقەرگە بېرىپ ئاندىن ئاپتوبۇس بىلەن خونجىراپ ئېغىزى ئارقىلىق چېگرىدىن ئۆتۈپ 5 - ئۆكتەبىر كۈنى پاكىستاننىڭ تاغلىق شەھىرى گىلگىتكە يېتىپ باردۇق. پاكىستان دۆلەتلىك سەنئەت كومىتېتىنىڭ رەئىسى دوكتور باتا ئەپەندى پاكىستان پايتەختى ئىسلامئابادتىن ئالاھىدە بۇ يەرگە ئالدىمىزغا كېلىپ بىزنى كۈتۈۋالدى.

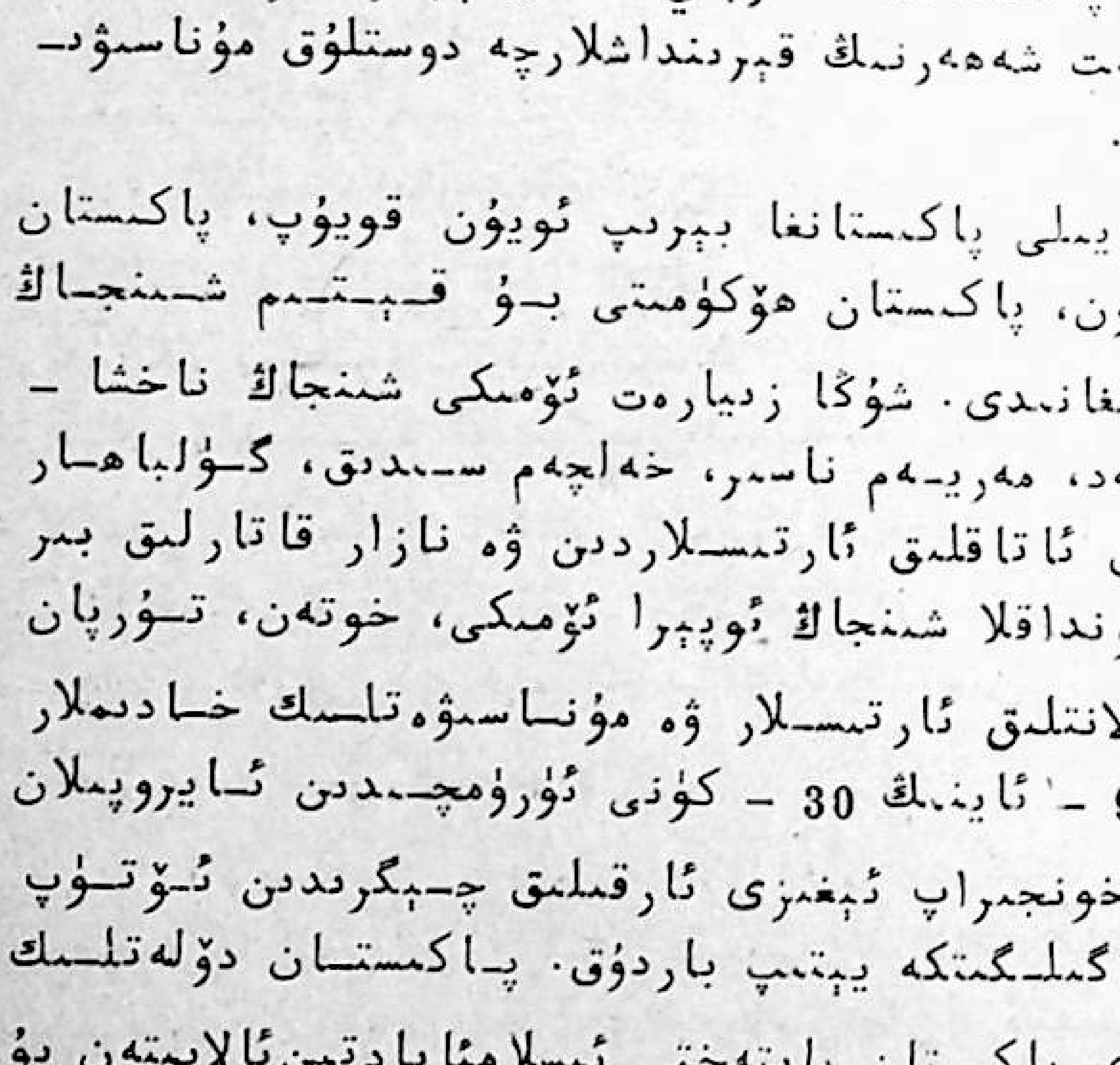

قايتقان ۋاقتىمىزدىمۇ باتا ئەپەندى بىزنى دۆلىتىمىزنىڭ پىلالدىكى تاموژنىسىغىچە ئۇزىتىپ كەلدى. باش ئەلچىخانىمىزدىكى يولداشلار، بۇ،

سەنئەت ئۆمىكىمىزنى ئالاھىدە قىزغىن قارشى ئالغانلىقىنىڭ ئىپادىسى، دېدى.

پاكىستاندا تۆت ئۆلكە بولۇپ، بىز پايتەخت ئىسلامئاباددا ۋە ئۇنىڭغا 20 كىلومېتىر [illegible] كېلىدىغان راۋالپىندى شەھىرىدە، پەنجاپ ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى لاھوردا، غەربىي — شىمالىي چېگرا ئۆلكىسىنىڭ ئۆلكە مەركىزى پېشاۋۇر شەھەرلىرىدە زىيارەت ۋە ئويۇن قويۇش پائالىيىتىدە بولدۇق. بۇ شەھەرلەر يېشىللىققا پۈركەنگەن، چوڭ ۋە قەدىمكى شەھەرلەر ئىكەن. بولۇپمۇ چوڭ - كىچىك كوچىلار ۋە مېھمانخانىلارنىڭ ھەممىسىدە پاكىستاننىڭ دۆلەت گۈلى ھېسابلانغان ئەتىرگۈل ئۆستۈرۈلگەچكە ئەتىر گۈللەرنىڭ خۇشپۇرىقى كىشىگە بىر خىل ئىللىق ۋە راھەتبەخش تۇيغۇ بېغىشلايدىكەن. بۇ شەھەرلەرگە بارغاندا بىزنى شۇ ئۆلكىنىڭ ياكى شەھەرنىڭ مەدەنىيەتكە مەسئۇل ئەمەلدارلىرى كۈتۈۋالدى. شەھەر ياكى ئۆلكە باشلىقى داغدۇغىلىق قارشى ئېلىش زىياپىتى ئۆتكۈزدى. ھەر قېتىملىق ئويۇنىمىزنى دۆلەت ۋە ئۆلكىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى كۇلۇبقا لىق تولۇپ ئولتۇرغان تاماشىبىنلار بىلەن بىرگە كۆردى. راۋالپىندىدا ئۆتكۈزۈلگەن قارشى ئېلىش زىياپىتىدە شەھەر باشلىقى غۇلام ھۈسەيىن: «بىز سىلەرنى قىزغىن قارشى ئالىمىز. چۈنكى سىلەر جۇڭگودىن كەلدىڭلار. جۇڭگو بېشىمىزغا ئېغىر كۈنلەر كەلگەندە بىزگە ھەممە ياردەم قىلىپ كەلدى. بىز جۇڭگونى ئۆز قېرىندىشىمىز دەپ بىلىمىز» دېدى. بۇ يەردە تۇنجى مەيدان ئويۇن قويغاندا داغدۇغىلىق باشلاش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى، ئىككى دۆلەتنىڭ دۆلەت شېئىرى ئورۇنلانغاندىن كېيىن پاكىستاننىڭ مەدەنىيەت، تەنتەربىيە، ساياھەت مىنىستىرى مېھرانخان باجرانى قارشى ئېلىش نۇتقى سۆزلىدى. ئۆمەك باشلىقىمىز ئابلىز داۋۇتمۇ سۆز قىلىپ: سەنئەت ئۆمىكىمىز جۇڭگو خەلقىنىڭ پاكىستان خەلقىغە بولغان دوستلۇق مۇھەببىتىنى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى، پاكىستان جۇڭگونىڭ ئۇزۇن سىناقلاردىن ئۆتكەن دوستى بولۇپ، بۇ قېتىمقى زىيارەت ۋە ئويۇن قويۇش ئارقىلىق ئىككى دۆلەت خەلقلىرىنىڭ قېرىنداشلارچە دوستلۇقىنىڭ تېخىمۇ تەرەققىي قىلىشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. پېشاۋۇر شەھىرىنىڭ باشلىقى زىياپەت ئۆتكۈزۈپ بىزنى قارشى ئېلىش نۇتقى سۆزلىگەندە مۇنداق دېدى: «سىلەر ئۇلۇغ دوستىمىز جۇڭگودىن كەلدىڭلار. بىزنىڭ دوست شەھىرىمىز ئۈرۈمچىدىن كەلدىڭلار. بىز جۇڭگودەك دوستىمىز بولغانچىلىك پەخىرلىنىمىز. جۇڭگو بىزنىڭ ئاكىمىز. بىز سىلەرنى قىزغىن قارشى ئالىمىز. سەنئەت نومۇرلىرىڭلارنى كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىمىز.» دوكتور باتا ئەپەندى بىز پاكىستاندىن ئايرىلىش ئالدىدا گىلگىت ۋىلايەتلىك پاكىستان- جۇڭگو دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى ئۆتكۈزگەن زىياپەتتە سۆز قىلىپ مۇنداق دېدى: «سىلەرنىڭ دۆلىتىمىزدە ئورۇنلىغان سەنئەت نومۇرلىرىڭلار ئىنتايىن ياخشى بولدى. پاكىستان خەلقى ئالقىشلىدى. پاكىستان ناخشا - ئۇسسۇللىرىنى پاكىستانلىقلاردىنمۇ ياخشى ئورۇنلىدىڭلار. پەيغەمبىرىمىزنىڭ: ‹ئەگەر بىلىم جۇڭگودا بولسىمۇ، ئۇنى ئۆگىنىش كېرەك› دېگەن سۆزى بار. سىلەرنىڭ ئويۇنلىرىڭلارنى كۆرۈپ، پاكىستان سەنئىتىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن جۇڭگودىن ئۆگەنسەك بولىدىكەن دەپ ھېس قىلدىم.»

ئۆمىكىمىز ئويۇن قويۇۋاتقان مەزگىللەردە پاكىستان گېزىتلىرى 130 پارچە رەسىم، 30 نەچچە پارچە ماقالە ئېلان قىلىپ بىزنىڭ كۈندىلىك زىيارەت قىلىش ۋە ئويۇن قويۇش پائالىيىتىمىزنى تەشۋىق قىلدى. «مۇسۇلمان» گېزىتى ئۆز خەۋىرىدە: «جۇڭگو سەنئەت ئۆمىكى شىنجاڭدىن كەلدى. شىنجاڭ ناخشا - مۇزىكا مەركىزى. ئارتىسلارنىڭ ھەممىسى مۇسۇلمانلار ئىكەن. ئايال ئارتىسلارمۇ سەھنىدە نومۇر كۆرسەتتى. ئۇلار ناخشا - ئۇسسۇللارنى ناھايىتى ياخشى ئورۇنلايدىكەن، چىرايلىق بىر قىزچاق نەغمە چالدى. بەك ياخشى چالدى. مۇھەممەد داۋۇت بىلەن مەريەم ناسىر ئورۇنلىغان لەيلىنىڭ دەزمۇنىنى تاماشىبىنلار چۈشەندى... يىگىت قىزغا مۇھەببەت ئىزھار قىلالىدى، قىز يىگىتكە: ئەمگەك سۆيۈپ ئىشچان بولۇشنى، مول ھوسۇل ئالغاندا توي قىلىشقا قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى» دەپ يازدى. «ئالدىنقى پوس» گېزىتى باسقان ئۇزۇن بىر خەۋەردە:

«جۇڭگو سەنئەت ئۆمىكى دۆلىتىمىزدە ئويۇن قويۇپ، خەلقىمىزنىڭ چىن قەلبىدىن قارشى ئېلىشىغا سازاۋەر بولدى. جۇڭگو دېگەن ئىسىم ئاتالغاندا، خەلقىمىزنىڭ چىن يۈرىكىدىكى قىزغىنلىق ۋە دوستلۇق ئۇرغۇپ چىقىدۇ» دەپ يازدى. ھەقىقەتەنمۇ بىز بارغانلا جايلاردا مەيلى ئەمەلدار بولسۇن ياكى ئاددىي پۇقرا بولسۇن ھەممىلا كىشى بىزنى ئىللىق چىراي، قىزغىن كەيپىيات بىلەن قارشى ئالدى. مېھمانخانىلارنىڭ كۈتكۈچىلىرى، ماگىزىنلارنىڭ پىركازچىكلىرىدىن تارتىپ ئۇلار بىزنىڭ جۇڭگودىن كەلگەنلىكىمىزنى، مۇسۇلمان ئىكەنلىكىمىزنى بىلگەن ھامان، ئۆمىكىمىزدىكى ئەرلەر بىلەن «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى (پاكىستاندا ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىسىگە ئاساسەن ئەرلەر ئاياللار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشمەيدىكەن) ۋە ياكى جۇڭگو خەلقى پاكىستاننىڭ دوستى دېگەننى بىلدۈرىدىغان ئىشارەتلەر بىلەن ئۆز كۆڭۈللىرىنى ئىزھار قىلىشتى. قويغان ئويۇنلىرىمىزنى كۆرگەندە قىزغىن چاۋاك چېلىپ ياكى باشمالتىقىنى چىقىرىپ مەدھىيىلىدى. بولۇپمۇ مۇھەممەد داۋۇت بىلەن مەريەم ناسىر ئورۇنلىغان لەپەر «بادام دوپپا»، خەلچەم سىدىق ئورۇنلىغان يالغۇز كىشىلىك ئۇسسۇل «تەزە» ۋە «دولان سەنىمى»، مەريەم ناسىر باشلاپ ئوينىغان كوللېكتىپ ئۇسسۇل «قەشقەر سەنىمى»، گۈلباھار سىدىق باشلاپ ئورۇنلىغان كوللېكتىپ ئۇسسۇل «پىلە باققۇچى قىز» ۋە ناخشىچىلىرىمىز ئېيتقان ناخشىلار بولۇپمۇ ئۇلار ئېيتقان پاكىستانچە ناخشىلار ئىنتايىن قىزغىن ئالقىشقا سازاۋەر بولدى. ھەر بىر نومۇر ئورۇنلانغاندا پۈتۈن زال گۈلدۈراس چاۋاك ساداسىغا تولۇپ، شۇ بىر كېچىلىك ئويۇن داۋامىدا كىشىنى تەسىرلەندۈرىدىغان قىزغىن كەيپىيات مەيدانغا كەلدى.

ۋەكىللەر ئۆمىكىمىز كەچتە ئويۇن قويۇپ، كۈندۈزى ۋاقىت چىقىرىپ پاكىستان دۆلەتلىك مۇزېي ۋە دۆلەتلىك گۈزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىنى، ئاتاقلىق لاھور باغچىسى، پېشاۋۇر ئۇنىۋېرسىتېتىنى ۋە چوڭ مەدرىسىلەرنى ئېكىسكۇرسىيە قىلدۇق. پاكىستان مول مەدەنىيەت - سەنئەت مىراسلىرىغا ئىگە دۆلەت بولۇپ، پاكىستان خەلقى ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت - سەنئەت مىراسلىرىنى قىزغىن سۆيۈپ ۋە قەدىرلەپلا قالماستىن، بەلكى يەنە ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا ئەتىۋالاپ ساقلايدىكەن. تارىختا ئۆتكەن ئاتاقلىق ناخشىچى، رەسسام، ئۇسسۇلچى، مۇزىكانتلار، خەتتاتلار، نەققاشلارنى مۇزېيلاردا، كۆرگەزمىخانىلاردا تەشۋىق قىلىدىكەن ۋە خاتىرىلەيدىكەن. ئۇنىڭغا، سىنئالغۇلاردا ئۇلارنىڭ ناخشىلىرىنى سۆيۈپ ئاڭلايدىكەن. پاكىستان خەلقى ئۆز دۆلىتىدە ئىشلەنگەن بىر نەچچىلا كىنو فىلىمىنى كۆرگەنىنىڭ سىرتىدا ئاممىۋى مەدەنىيەت - سەنئەت پائالىيىتىنى يولغا قويۇشقا تايىنىپ ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىي تۇرمۇش ئېھتىياجىنى قاندۇرىدىكەن. پۈتۈن مەملىكەت بويىچە دۆلەت باشقۇرغان كەسپىي سەنئەت تەشكىلاتلىرى بولمايدىكەن. زۆرۈر تېپىلغاندا خەلق سەنئەتچىلىرىنى ۋاقىتلىق تەكلىپ قىلىپ، بەزىبىر سەنئەت پائالىيەتلىرىنى، دىپلوماتىك پائالىيەتلەرنى ئورۇنلايدىكەن. بىزنى قارشى ئېلىپ ئۆتكۈزگەن دۆلەت ۋە ئۆلكە دەرىجىلىك زىياپەت سورۇنلىرىدىمۇ خەلق سەنئەتچىلىرى تەكلىپ قىلىنىپ سەنئەت نومۇرلىرى ئورۇنلاندى، ئۇلارنىڭ ناخشىلىرى بەكمۇ مۇڭلۇق ۋە يېقىملىق بولۇپ، ئۇسسۇللىرى رىتىملىق ۋە نەپىس ئوينىلىدىكەن. دۆلەت ئاممىۋى مەدەنىيەتنى ئاما باشقۇرۇش شەكلىنى يولغا قويغان بولۇپ، خەلق ئاممىسىنىڭ ئۆزلىرى ناخشا ئېيتىپ ئۆزلىرى ئۇسسۇل ئويناپ، مەنىۋى ئوزۇق ئېلىشى ئۈچۈن ھەر خىل شەرت - شارائىتلارنى يارىتىپ بېرىدىكەن. پاكىستان جەنۇبىي ئاسىيا دۆلەتلىرى ئىچىدە بىر قەدەر تەرەققىي تاپقان دۆلەت بولسىمۇ خەلقىنىڭ ماددىي تۇرمۇش سەۋىيىسى ئانچە باياشات ئەمەس بولۇپ، يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەكلىرىدىن بۇنى كۆرۈپ ئالغىلى بولىدىكەن. زامانىۋى، ھەيۋەتلىك بىنالارمۇ ئانچە كۆپ ئەمەس، ھۆكۈمەت قۇرغان مەدەنىيەت ئەسلىھەلىرىمۇ ئاز بولۇپ، لاھوردا بىر زامانىۋى تىياتىرخانا بار ئىكەن. راۋالپىندى ۋە پېشاۋۇرلاردا تىياتىرخانىمۇ يوق بولغاچقا يازلىق كۇلۇبتا ئويۇن قويدۇق. پاكىستان ئىسلام دۆلىتى بولغانلىقىدىن نۇرغۇن ئىشلار ئىسلام دىنى يول قويغان

شارائىتتا ئېلىپ بېرىلغاچقا، بىر مۇنچە ئىشلاردا دىنىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدىكەن. بولۇپمۇ ئاياللار تېگىشلىك ئىجتىمائىي ئورۇنغا ئىگە بولالمايدىكەن.

بىز گىلگىتقا كەلگەندە دۆلىتىمىزنىڭ جۇڭگو - پاكىستان تاشيولىنى ياساشتا قۇربان بولغان ئىنقىلابىي قۇربانلارنىڭ قەبرىستانلىقىنى زىيارەت قىلىپ گۈلچەمبىرەك قويدۇق.

پاكىستاننىڭ گىلگىت دېگەن تاغلىق كەنتىدىكى ئىش بەكمۇ تەسىرلىك بولدى. 23 - ئۆكتەبىر كۈنى كەچقۇرۇناۋقى بىز ئورۇن تاغ يوللىرىنى بېسىپ بۇ كەنتكە يېتىپ كەلگەنىدۇق. ھاۋا بەك سوغۇق، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئارتىسلىرىمىزمۇ چارچاپ كەتكەنىدى. لېكىن كۈتۈلمىگەندە بۇ كەنتتىكى 300 دەك كىشى بىزنىڭ بۇ يەرگە كەلگەنلىكىمىزدىن خەۋەر تېپىپ، 30 - 40 كىلومېتر يول يۈرۈپ، بىزنى قارشى ئېلىپ ئويۇن كۆرسىتىش ئۈچۈن بۇ يەرگە يىغىلىپتۇ. بىز بۇنىڭدىن ئىنتايىن تەسىرلەندۇق. ئارتىسلىرىمىز ئۇلارغا ئوندەك نومۇر كۆرسەتتى. چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ماشىنىغا بېسىۋەتكەنلىكىمىز ئۈچۈن ئىمىن قۇربان بىلەن ئەھمەد نىياز ئۇلار چالغان ناغرا - سۇنايلارنى ئېلىپ ئۆز ئاھاڭلىرىمىزغا چالدى. بۇ يەردىكى ئاھالىنىڭ بىر قىسمى تاجىك ئىكەن. ئۇسسۇلچىلىرىمىز تاجىكچە ئۇسسۇل ئوينىغانىدى، مەيداندىكى خەلق سەنئەتچىلىرى خۇشاللىقىنى باسالماي ئۇسسۇلغا چۈشۈپ ناخشا ئېيتىپ كەتتى ۋە ھاياجان بىلەن ئارقا - ئارقىدىن: «ياشىسۇن پاكىستان - جۇڭگو دوستلۇقى» دەپ توۋلاشتى. گەرچە ھاۋا ئىنتايىن سوغۇق بولسىمۇ، لېكىن بۇ يەردە قىزغىن، كۆڭۈللۈك دوستلۇق مەنزىرىسى بارلىققا كېلىپ ھەممىلا ئادەم دوستلۇق مېھرىنىڭ يالقۇنىغا چۆمۈلگەنىدى.

بىز پاكىستان خەلقىنىڭ جۇڭگو خەلقىگە جۈملىدىن شىنجاڭ خەلقىگە بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتىنى ئېلىپ شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەن بولساقمۇ، لېكىن قۇلىقىمىزدا پاكىستانلىقلارنىڭ «ياشىسۇن پاكىستان - جۇڭگو دوستلۇقى» دېگەن جاراڭلىق شوئار ساداسى ياڭراۋاتقاندەك ھېس قىلىۋاتىمىز.

1986 - يىل دېكابىر، ئۈرۈمچى.

مەسئۇل مۇھەررىرى: سائادەت ئابلەت

(بېشى 79 - بەتتە)

يىگىتكە يېقىپ قالسا، قىزغا توي قىلىش تەلىپىنى قويىدۇ. ياقمىسا يىگىت چىرايلىق سۆزلەر بىلەن كەشنى قايتۇرۇۋالىدۇ.

تېپىشماقلىق توي

گۋاڭشى ئۆلكىسىنىڭ فاڭچېڭ ۋىلايىتىدىكى ياۋزۇلار ئارىسىدا قىز-يىگىت بىر-بىرىنى ياقتۇرۇپ قالسا ۋەدىلىشىپ ھەر ئىككىسى ئۆيىگە كېتىپ ياغاچ كەش ياسايدۇ ۋە ئەتىسى كۆرۈشكەندە ياغاچ كەشلىرىنى جۈپلەشتۈرىدۇ. ئەگەر ياغاچ كەشلەر بىر جۈپ چىقسا ئۇلار توي قىلىدۇ، كەشنىڭ ھەر ئىككىسى يەكپاي چىقىپ قالسا توي قىلىشقا بولمايدۇ. بۇ «تېپىشماقلىق توي» دەپ ئاتىلىدۇ.

«ئائىلە تەرەپلىرى» ژۇرنىلىدىن:
ئەھمەدجان بائىزى تەرجىمىسى

تەرجىمە مۇھەررىرى: رىسالەت مۇھەممەد

تويلىشىشتىكى قىزىقارلىق ھېكايىلەر

«قىزىل تۇخۇم» ئارقىلىق تويلىشىش

غەربىي گېرمانىيە يېزىلىرىدا يىگىت بىرەر قىزنى ياخشى كۆرۈپ قالسا، ئايدىڭ كېچىدە قىز ياتقان ھۇجرىنىڭ دېرىزىسى يېنىغا كېلىپ، قىزغىن ھېسسىيات بىلەن دېرىزىنى ئاستا چېكىپ قىزنىڭ چىرايلىق نامىنى توختىماي چاقىرىدۇ. قىز چىن قەلبىدىن تەسىرلەنسە، دېرىزىنى قىيا ئېچىپ، بىر دانە «قىزىل تۇخۇم» سۇنۇپ بېرىدۇ. بۇ تۇخۇم قىزنىڭ ھاياجانلانغان قەلبىنى ۋە پاك مۇھەببىتىنى ئىپادىلەيدۇ. مۇبادا دېرىزە ئېچىلمىسا قىزنىڭ يىگىتنىڭ تەلىپىنى ماقۇل كۆرمىگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

سىگار تاماكا ئارقىلىق تويلىشىش

جەنۇبىي ئامېرىكىنىڭ شىمالىدىكى سورىنام دىكى ئىندىئانلار ئارىسىدا يىگىت بىرەر قىزنى ياقتۇرۇپ قالغاندا ئەھۋالنى ئاتا-ئانىسىغا ئېيتىدۇ. ئاتىسى خەيرلىك بىر كۈننى تاللاپ، ئېسىل سىگار ئېلىپ، قىزنىڭ ئۆيىگە بېرىپ قۇدا چۈشۈشنى تەلەپ قىلىدۇ. قىزنىڭ ئاتىسى سىگارنى قوبۇل قىلسا تويلىشىشقا قوشۇلغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

باغاق ئارقىلىق تويلىشىش

گېرمانىيىنىڭ شەھەر، بازارلىرىدا، قىز بالاغەتكە يەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئاتا-ئانىسى ئېلان چىقارغانغا ئوخشاش چاي ئىچۈرۈشنىڭ شەرتلىرىنى باغاقنىڭ سول تەرىپىگە يېزىپ، دوست-يارانلىرى ۋە تونۇش كىشىلىرىگە ئەۋەتىدۇ. ئەگەر يىگىت تەرەپ قىزنىڭ شەرتىنى ماقۇل كۆرسە، باغاقنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئاق جايغا ئۆز شەرتىنى يازىدۇ. ئاندىن گۈلدەستە تەييارلاپ باغاقنى ئېلىپ قىزنىڭ ئۆيىگە مېھمان بولۇپ بارىدۇ. قىز-يىگىت ھەر ئىككى تەرەپ تويلىشىشقا قوشۇلسا ئۆز ئارا چاي ئىچۈرۈش ئۈزۈكى ئالماشتۇرىدۇ.

«ئاياغ ئوغرىلاش» ئارقىلىق تويلىشىش

شىزاڭنىڭ بەزى جايلىرىدىكى زاڭزۇ يىگىت-قىزلىرى ئارىسىدا غەلىتە بىرخىل نىكاھ ئادىتى ساقلانغان. ئۇ بولسىمۇ، قىز بىرەر يىگىتنى ياخشى كۆرۈپ قالغاندا ئۇنىڭ كەشىنى ئوغرىلىۋېلىپ يوشۇرۇپ قويىدۇ. ئەگەر قىز

(ئاخىرى 78 - بەتتە)

ئۆرپ-ئادەتلەر

www.uyghurkitap.com

بىللە ئۆتەيلى

داۋان ئېشىپ، تاغلار ئېشىپ مەلەمگە كەپسىز.
دېمەيدىغان گەپلەر ئىدى، ھەر كىمگە دەپسىز.

قۇدرىتىڭىز يېتەمدىكىن ھازىر قاچقىلى.
چىدارمىكىن ئورۇق ئاتلار داۋان ئاشقىلى.

چىدىمىسا ئاتلار قالسۇن، مېڭىپ كېتەيلى.
يامانلارنىڭ كۆز ئالدىدىن يىراق يۈتەيلى.

يىگىت

ئاقىنە پۇشماق يىگىت، قاشلىرى قوشماق يىگىت.
بارچە سۆلەت سەندىكەن، سۆزلىرى چاقماق يىگىت.

كۆزلىرى زەم - زەم بۇلاق، مىنىگىنى تولپار ئۇلاق،
ئەپتى خۇپ ئىللىق ئىكەن، يۈرىكى قايناق يىگىت.

بىر يەردە بولساق

كىشى كۆيمەس بۇ ئالەمدە ماڭا ئوخشاش،
چىرايلىقلار يەنە يوقتۇر ساڭا ئوخشاش.

قىزىلگۈلدەك ئېچىلىپتۇ چىرايىڭ سېنىڭ،
سامان يەڭلىغ سېرىق بولدى سىياقىم مېنىڭ.

سېنى ئاندا، مېنى مۇندا يارىتقانىكەن،
ئارىمىزدا تولا دۈشمەن تارىتقانىكەن.

يا خۇدايىم دۈشمەنلەردىن قۇتۇلسا كىشى،
ئالمىدەك ئېگىلىپ پىشىپ تۆكۈلسە كىشى.

خۇدايىمدىن تىلىكىم شۇ ھەر مىنۇت - ھەر ۋاق،
ئۆلگىچە بىز بىللە بولساق - بىر يەردە بولساق.

يار - يار

ئەمەن بىلەن بوز بۇغا بويلىشاركەن يار - يار.
يۇسۇف بىلەن زۇلەيخا تويلىشاركەن يار - يار.

قولدا قوشقار ساقلىسا قوي بولاركەن يار - يار.
ئۆيدە قىزنى ساقلىسا توي بولاركەن يار - يار.

كىشىنىڭ يارى

دورا دەيدۇ، دورا دەيدۇ قىچىنىڭ ياغىنى.
ئەقلى بارلار سۆيمەس ھەرگىز كىشىنىڭ يارىنى.

كىشىنىڭ يارى يار بولامدۇ، ئەلدىن ئاشقىنى.
مېنىڭ يارىم مېنى سۆيدى، سۆيمەس باشقىنى.

قانداق ئۇنۇتاي

ئىشىك ئالدى شاخ - شاخ چىنار، شاخىنى يۇتاي.
يار ئېغىزىدا چايىنى بەرسە ھەسەل دەپ يۇتاي.

بىرنى يۇتاي، ئىككىنى يۇتاي، كۆڭلۈمدە تۇتاي،
يامان كۈندە تۇتقان يارنى قانداق ئۇنۇتاي.

ئۇتىڭىز

ئىرىق ئۈستىدىكى ئۆستەڭ، ئاتلاپ ئۆتمەك تەس بولدى
دوست - دۈشمەننىڭ ئالدىدا يارنى سۆيمەك تەس بولدى.

گۈل بۇنداق ئەمەس ئىدى، ھوقۇش قونۇپ غازاڭ قىلدى.
مەن مۇنداق ئەمەس ئىدىم، يار ئوتى ساراڭ قىلدى.

توپلاپ رەتلىگۈچى: تۇرسۇن زېرىدىن، نىياز نۇرى
مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

چەت ئەللىك ئالىم ۋە تەتقىقاتچىلار مەھمۇد قەشقەرى مازىرىدا

مۇھەممەد تۇرسۇن فوتوسى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

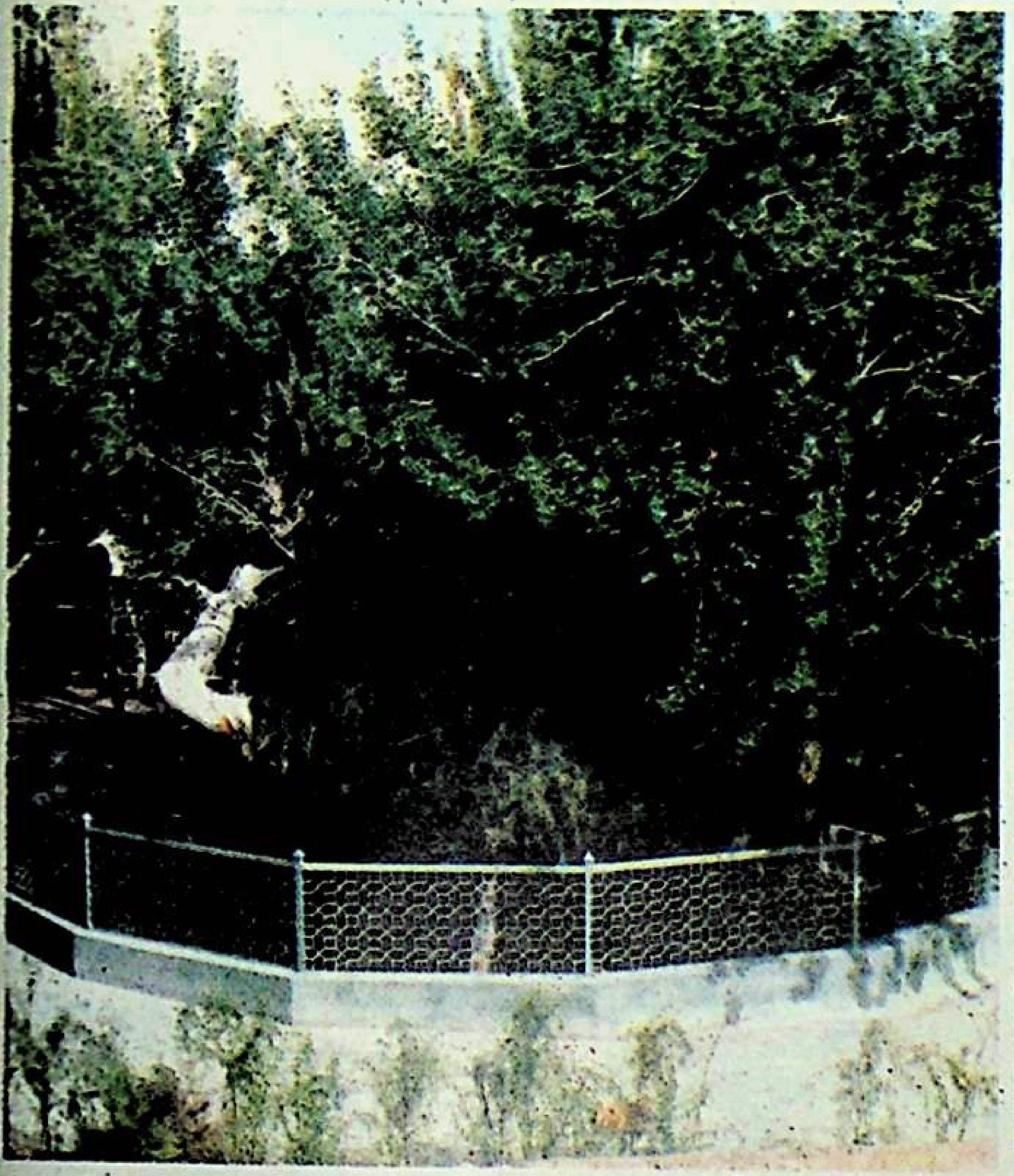

مەھمۇد قەشقەرىنىڭ مەقبەرىسى

مەقبەرە يېنىدىكى «نورۇز بۇلاق» ۋە

«ھاي - ھاي» تېرەك

مۇھەممەد تۇرسۇن فوتوسى

新疆文化（维吾尔文）　　«شىنجاڭ مەدەنىيىتى»

36 - يىل نەشرى 1987 - يىل 3 - سان　　(قوش ئايلىق ئومۇمىي سالا ئەدەبىي ژۇرنال)

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى نەشر قىلدى

«شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدۇ

مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

ۋاكالەت نومۇرى: 22 — 58　تىزىملانغان نومۇرى: 361

ئادرېسى: ئابلاز [illegible] 20 - كارىدور نەشرىيات [illegible] تېلېفون نومۇرى: 28055. باھاسى 30 پۇڭ